tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

1923 SEÇİMLERİ

OSMANLI ARMASI: TUĞRA

İLETİŞİM YAYINLARI
ARALIK 1995 • CİLT 24 • SAYI 144
KDV DAHİL 200.000.- TL

HİLÂFET ÜZERİNE • PİYANGOCU CÜCE SİMON

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ARALIK 1995 • CİLT 24 • SAYI 144

5 *İskender Pala*
Seydi Kasidesi

10 *Abdullah Uçman*
Rıza Tevfik'ten Toynbee'ye: Hilâfet Üzerine

15 *Nedim İpek*
Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler

19 *Eser Tutel*
Cüce Simon Şans Dağıtıyor

23 *Ahmet Demirel*
1923 Seçimleri

32 *Halûk Çağdaş*
"İlk Anıt-Büst"

36 *Kemal Özdemir*
Osmanlı Devleti'nin İlk Arması: Tuğra

42 *Turgut Akpınar*
Faruk Sümer'in Sessiz Ölümü

45 *Engin Berber*
Mehmet Sait Bey ve Bir Risalesi

56 KİTAP DAĞARCIĞI
Feza Tansuğ
"Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musıki" Üzerine
Selim Somçağ
Bir Jean-Paul Çevirisi Hakkında Notlar

64 KİTAP DAĞARCIĞI

ÖN KAPAK: Bir Kartpostalda 1927 seçimleri (Feza Kürkçüoğlu Koleksiyonu)
ARKA KAPAK: II. Mahmud dönemine ait bir berât (**Osmanlı Fermanları**-Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bu sayımızda yine güncel bir olayı, şu anda Türkiye'de hemen herkesin tartıştığı, yorumlar yaptığı seçimleri ele aldık. Ancak, bu seçim siyasal partilerimizi olduğu gibi bizi de hazırlıksız bastırdığı için öyle uzun boylu bir dosya hazırlama imkânı olmadı. Hazırlıklarımızı, normal zaman ve "iklimde" yapılacak bir seçime göre ayarladığımız için imdadımıza sadece dostumuz Ahmet Demirel yetişebildi. Demirel, bu ay içinde yapılacak seçimler vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Anadolu'da yapılan seçimlerden, 1923 seçimlerini konu ediniyor. Yazısında seçim sisteminde ve siyasal partilerin örgütlenmesinde yetmiş yıldır meydana gelen bunca değişime rağmen özde pek fazla bir gelişme görülmediğini, devletin tavrında hele partilerde , özellikle parti içi demokrasi adına yapılan uygulamaların yetmiş yıllık bir mirası sürdürmekten başka bir şey olmadığını vurguluyan Demirel'e siz de hak vereceksiniz. Hele bir zamanlar devlet partisine karşı çıkarak, kendini "hür iradenin sesi" olarak ilân eden bir geleneğin mirasçısı olduğunu öne süren bir partinin, devletin "demir elli" bürokratlarını baştacı ederek siyaset etmesi... Yazıya ek olarak sunulan iki çerçevede ise 1923 seçimlerine ilişkin Suphi Nuri (İleri) ile Velid Ebüzziya'nın farklı değerlendirmelerini okuyacaksınız.

Bu sayımızın diğer yazıları arasında İskender Pala'nın sunduğu Mustafa Safvet Efendi'nin Seydi Kasidesi'ni ve bu kasidenin ilgi çekici hikâyesini beğeneceğinizi umarım. Abdullah Uçman'ın değerlendirmeye devam ettiği Rıza Tevfik'in evrakı arasında, filozofun ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'e yazmış olduğu mektup var. Hilâfete karşı çıkan Rıza Tevfik mektubunda, bu kurumun İslâm birliğini sağlamadaki rolünü olumsuz olarak değerlendiriyor. İzmir'den Engin Berber dostumuz, Meşrutiyet döneminde Saruhan mebusu olan Mehmet Sait Bey'in bilinmeyen bir risalesini sunarken, bu İttihatçı siyaset adamının hayat hikâyesi etrafında bir dönemin çarpıcı tarihini de yorumluyor.

Bu sayıdaki ilginç bir yazı da yazar ve sahaf dostumuz Kemal Özdemir'in. Özdemir yazısında Osmanlı padişahlarının nişan ve yazılı alâmetleri olan tuğranın sadece böyle bir özellik taşımadığını aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin arması olarak nitelendirilmesi gerektiğini öne sürüyor.

Tarihçi nasıl ölür? Öldüğü zaman ardından neler söylenir? Gazeteler, dergiler, adları büyük televizyon kanalları kopardıkları bunca gürültü arasında küçük bir ölüm haberini duyurur mu acaba... Başka ülkeleri pek bilmem ama bizde bunun cevabı her zaman "hayır"dır. Dostumuz Turgut Akpınar, geçen ay kaybettiğimiz Faruk Sümer'in ölümünün ardından kuzgınlıkla dile getirdiği satırlarda bizimle aynı kanıyı paylaşıyor. Evet, rahmetli Faruk Sümer ardından ciltler dolusu kitap ve makale bırakarak bu dünyadan göçtü. Nur içinde yatsın. Her ay yazılarını siz okurlarımızdan daha önce okuma şansına sahip olduğum ve bir sonraki yazının ne olacağını da kendisinden öğrendiğim Eser Tutel, bir zamanlar Beyoğlu'nun renkli tiplerinden biri olan piyangocu Cüce Simon'u yazıyor. Sivas'tan avukat Halûk Çağdaş da 1916'da Sivas'ta yapılan Osman Gazi'nin anıt-büstünü ülkemizde dikilmiş ilk heykel çalışması olarak nitelendiriyor. Bir süre önce başladığımız, ancak sürekliliğini sağlayamadığımız "Mübadele Dosyası"na bir katkı niteliğinde olan diğer bir yazı da Samsun'dan Nedim İpek'in çalışması. İpek, yazısında Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü arşivlerinden mübadil göçmenlerle ilgili defterleri konu ediniyor. Geçen ay ihmal ettiğimiz Kitabiyat sayfalarımızda bu ay uzun ve ilginç bir yazı var. Etnomüzikolog Feza Tansuğ, makalesinde Bülent Aksoy'un geçen yıl Pan Yayıncılık tarafından basılan kitabını değerlendiriyor. Tansuğ'un, kendi alanında bir hayli yankı uyandıran Aksoy'un kitabı hakkındaki yorumlarını ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz. Aynı sayfalarda Selim Somçağ'ın ünlü Fransız Türkolog Jean Paul Roux'un dilimize çevrilen kitabının Türkçesi üzerine değinmeleri var. Kitap Dağarcığı'nı ise Murat Koraltürk hazırladı.. Bu ay fiyatımızı yine arttırdık. Nasıl özür dileyelim? Üstelik televizyon, kapkacak, battaniye vb. de vermiyoruz. Nasıl artıyor maliyetler? Nasıl mı, kağıda sürekli zam yapmayı ilke edinmiş bir devlet politikası olunca, 1996 da karanlık görünüyor...

Yeni yılda daha güzel bir dergide buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Dergi Üzerine Dostça Bir Eleştiri ve Çingeneler

Uzunca bir süredir derginizle tanışıyorum. Elimde 1984-1989 arasındaki sayılar var. Bu yıl yeniden abone oldum. Affınıza sığınarak biraz eleştiri yapmak istiyorum:

Eski sayılarla, yeni düzenlenen bu dergi arasında içeriğinin zenginliği ve doyuruculuğu açısından oldukça büyük farklar var. Eski sayılar daha doyurucu ve daha tatmin edici idi. Benim gibi bir amatör tarih meraklısını, değişik konuları değişik boyutları ile ele alarak uzun süre oyalıyordu. Sayfa sayısı aynı gibi görünse de daha küçük karakterdeki harfler, daha çok okuma konusu sağlıyordu. "Yüz yıl Önce..." kısmı başlı başına bir merak konusu idi. Yazılar daha bilimsel ölçülerde idi. Bir sayıda Bizansı, bir sayıda Orta Asya insanının tarihini, yine belki tek bir sayıda bin yıllık bir zaman dilimindeki tarihi geçekleri izletiyordunuz. Şimdi lütfen bir de siz karşılaştırın. Daha ayrıntılı bakın, bu iki dergi aynı özellikte mi? Sizin derginizi okuyan insanlar, belli bir eğitimden geçmiş insanlar olsa gerek.. Sanıyorum, bu satırlar onların bir çoğunun düşüncesini yansıtmaktadır.

Size Mayıs sayınızdan bazı ciddiyetsizlik örnekleri vereceğim. Oral Onur'un imzasını taşıyan "Çingeneler" yazısında Çingene Kanunu bölümü var. Bu kim zamanında çıkarılmıştır? Bunun yanıtını diğer yazıların birinden öğreniyoruz: Fatih..

Hemen ardında, yine imzası olmayan, ama yazı sırasından dolayı yine sayın Onur'a ait olabileceği düşünülen bir yazı var: "Kakava Bayramı" veya "Çingene Hıdırellezi Nedir?" Bu yazı bence derginiz için büyük bir talihsizliktir. Bu yazıdaki yazım hatalarını emin olun orta okul öğrencisi yapsa sınıfta kalır. İnanılmaz cümle düşüklükleri var. Birinci sütunun sonunda "Böylece sabah..." diye başlayan cümleyi, hadi yazarımız yanlış yazdı diyelim, düzeltmeyi yapan eleman nasıl görmedi? Yoksa yazılar son kez bir gözden geçirilmiyor mu? Devam edelim: Bunun bitişiğindeki cümle yine, düşük cümledir. "Çigan müziğinin" olması gerekir. Yazının diğer kısımlarında da birçok yanlış vardır.

Sonraki yazı "Osmanlı Toplumundaki Çingeneler". Yazarımız ilk cümlesinde, tarihçinin geçmişe sadece siyasi açıdan bakmaması gerektiğini ifade etmiş. Ben naçizane, bu cümleye, tarihçinin objektif olması gerektiğini de ek-

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ARALIK 1995
CİLT 24 • SAYI 144
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Kiodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

leyeceğim. Tarihçi "Çingenelerin kestiği hayvan etinin yenmeyeceği ve murdar olduğu yine onların kitab ehli olmadıklarının bir delilidir" dememelidir. Yazarımız bir din adamı mı, yoksa üniversite araştırma görevlisi midir? Yazarımız, yaşantıları herkesçe bilinen Çingeneleri, suçlar veya hakaret eder ifadeler kullanmamalı, sadece tarafsız gözle, araştırmasının bilimsel sonuçlarını, okuyucuya sunmalı idi.

Ben tarihçi değilim. Sadece tarih ve arkeolojiye düşkün bir okurum. Tıp doktoruyum. Bu konularda söz sahibi olmamama rağmen bu gördüğüm aksaklıkları yazmak zorunda hissettim kendimi... Bu aksaklıkların düzeltilmesini rica ediyorum. Bu vesile ile, okur mektupları ile gelen eleştirilerin bir özet halinde dergide yayınlanması gerektiği konusunu da ricama ekliyor, yayın yaşamınızda başarılar diliyorum.

Dr. Süha ÜNÜVAR/Gölcük-KOCAELİ

Not: Eklemeyi gerekli gördüğüm son nokta: Lütfen, derginin tümünü bir konuya ayırmayınız. Derginizin altmış küsur sayfasında bence Çingeneler sadece bir tek yazının konusu olmalı idi. Bu konuyu merak edenlerin başka kaynaklardan kendi araştırmaları daha uygun olurdu.

Nasıl Bir Dergi?

Önce Sayın Süha Ünüvar'ın mektubunu oldukça geç yayınladığımız için kendisinden özür diliyoruz. Aslında mektup elimize biraz da geç ulaşmıştı. Ağustos ve Eylül sayılarına koyamayıp, biraz da güncelliği ve eleştiri yöneltilen Mayıs sayısındaki yazıları düşününce, sayın Ünüvar'la doğrudan yazışmayı tasarlamıştık. Ancak benzeri eleştirilerin bazı okurlar tarafından tekrarlandığını gözleyince, Ünüvar'ın mektubunu aynen yayınlayarak, bazı hususlara değinmeyi uygun bulduk. Bir kere şunu belirtmekte fayda var ki, neredeyse oniki yıla yaklaşan yayın hayatı boyunca sürekli ve aksamadan yayımlanan bir tarih dergisinin her zaman aynı içerikte ve zenginlikte çıkması sözkonusu olamaz. Ne var ki bunu söylerken *Tarih ve Toplum*'un içeriğinde ya da yazı zenginliğinde öyle iddia edildiği gibi bir "gerileme" ya da bilimsel ölçülerde farklılaşma olduğu görüşüne katılmıyoruz. Kimi zaman sayfa düzeninde yapılan değişiklikler de normal karşılanmalıdır. Ayrıca *Tarih ve Toplum* yayına başladığı günden beri görsel malzemenin zengin kullanımına, yazıların rahat okunabilirliğine önem vermiş bir dergidir. Daha küçük karakterde harf kullanmak, yazıları sıkıştırmak için belirli mizanpaj ilkelerinden taviz vermek gibi şeyler yapılmamış, estetik kaygılar bilimsel ölçütlerle birlikte yürütülmüştür. Özellikle tarih dergiciliğinde malzemenin sunuluşu çok önemlidir. Bu nedenle çerçeveler, resimaltları, başlıklar, fotoğraflar belgeler vb. her okurun zevkle okuyacağı biçimde olmalıdır. Kaldı ki, biz sayın Ünüvar'ın dediği gibi sadece belirli bir eğitimden geçmiş okurlara değil, bunun yanısıra tarihi seven, kendine göre seçtiği konulara (popüler dahi olsa) ilgi duyan belki de akademik kaygılar taşımayan okurlara da seslenmek istiyoruz.

Yeri gelmişken Türkiye'de tarih dergiciliğinin önemli bir sorununa da değinmek istiyoruz. Özellikle popüler tarih dergiciliğinin geçmişi incelendiğinde, bütün dergilerin başlangıçta zengin bir "münderecat"la çıktıkları ancak yıllar geçince yazılarındaki konu zenginliğinin kaybolduğu ve tekrarların başladığı gözlemlenebilir.

Bize göre bu gidişin dışına çıkabilen tek dergi *Tarih ve Toplum* olmuştur. Bu elbette ki, Türkiye'de tarihe verilen önemin artması ve bu konuda son yıllardaki bilimsel çabaların gelişmesiyle de bağlantılıdır. Artık Türkiye'de tarihin her alanına bilimsel ölçütlerle yaklaşan bir tarihçi kuşağı yetişmiştir. İşte dergimiz biraz da bu kuşağın çaba ve katkılarıyla buralara ulaşmıştır. Bu nedenle artık Türkiye'de eski tip popüler tarih dergiciliği yerine bunu akademik kaygıları da gözardı etmeden ya da sayın Ünüvar'ın dediği gibi bilimsel ölçütlerle yoğuran bir dergicilik vardır. *Tarih ve Toplum*'un popülerliği de bu temele dayanır. Şimdi ise Türkiye'nin ihtiyacı olan bir başka tarih dergisi de bize göre tarih teorisi üzerine tartışmaları, uzun akademik çalışmaları, kapsamlı çevirileri içeren, üniversitelerin resmi kalıplarını kırmış üç aylık bir dergidir. Belki de Ünüvar dostumuz mektubunda böyle bir dergiyi dile getirmektedir.

Tarih ve Toplum

Seydi Kasidesi

İSKENDER PALA

XIX. asrın ilk çeyreğinde edebiyat muhitlerinin pek yakından tanıdığı, ancak sonraları zamanın nisyan sayfalarına geçmekten kurtulamamış, şiirde oldukça hatırı sayılır başarılara imza atmış bir şair vardır: Mustafa Safvet Efendi.

1794 yılında Galata'da Arap Camii imamının oğlu olarak doğan Safvet, önceleri babasından tahsil görmüşse de küçük yaşlardayken yorgancı çıraklığına verilip sanat öğrenir. Bu sıralarda şiire merak sarar ve hayatının akışını değiştirecek bir kaside yazar. Bunun üzerine kâtip sınıfına geçip kalem efendisi olur ve Tophane Ruznâmçecisi Lebib Efendi'nin maiyyetinde uzun yıllar hizmet görür. Hayatı birtakım çekişmeler, didişmeler ve herc ü merc içinde geçmiştir. Onu meyhane köşelerinden ve sefahat alemlerinden kurtaran Lebib Efendi olmasaydı şüphesiz biçare, diğer ayakdaşları gibi herhalde tımarhane köşelerinde yahut meyhane önlerinde sürünerek ömrünü tüketirdi. Onun sırasıyla tersane ruznâmçeciliği, karantina ikinci katipliği ve başkitabeti, daha sonra da hacegânlık yaptığını İbnülemin Mahmud Kemal İnal yazar.[1]

Mustafa Safvet Efendi 1866 yılında vefat edince Yenikapı Mevlevihânesi haziresine defnolunmuştur. Zaten Mevlevihânenin şeyhi Abdülbaki Dede'nin muhiblerinden imiş. Orta boylu, kır sakallı, oldukça münevver bir zat olup sohbetlerine doyum olmaz, bilhassa Fatih'te kirada oturduğu evinde uzun edebi sohbetler edilirmiş. Şuh bir şair olarak pek güzel manzumeler tertib etmiş ama maalesef şiirleri bir araya getirilmemiştir. Zaten bunu yapacak ne kadirbilir bir dost, ne aile, ne de çoluk çocuğu vardır.

Safvet, tekaüd maaşının azlığından dolayı devrinin hemen her siyasi kıpırdanışında bir şiir yazmayı ve bunlara caize alarak borçlarından kurtulmayı âdet edinmişti. Bu vesile iledir ki o devrin pek çok mimarî yapısının inşaını onun tarih kitabeleriyle, pek çok rütbe ve terfilerini onun tebrik manzumeleri ile öğreniyoruz. Özellikle tersane ruznâmçecisi olduğu dönemlerde, Osmanlı bahriyyesine ait pek çok hadiseyi mısralara dökmüş ve hakkında bilgi ve arşiv kaydı bulunamayan vak'aları, tarih sayfalarına kazandırmıştır. Filvaki onun caize kaygusuyla şiir yazdığı tenkid edilebilirse de, bizce iyi ki yazmış. Yoksa özellikle bahriye adına o devre ait onca kıymetli bilgiyi nasıl araştırıp bulabilirdik?

Maamafih Safvet yazdığı manzumelere karşılık ihsan alabiliyor muydu? Doğrusu bu husus da su götürür. Çünkü bir aralık büyüklere şiir sunmaktan vazgeçmiş ve dostları bunun sebebini sorunca da;

-"Vaktiyle sadrazamlardan birine bir kasîde takdim ettim, kemâl-i takdirle okudu, ağzımı cevherle doldurdu. Kasîdeme layık olduğu derecede mukabele edemediğinden de itizâr etti. Şimdi kibar dediğiniz heriflere medhiye yazayım da câize yerine ağzıma mı ...sınlar?" demiştir. Çünkü artık devrin ekabir ve zarifleri ihsan yerine "Şimdi buldun bal alacak çiçeği!?" deyip şairleri kapıdan çevirir olmuşlardır. Hattâ onun bu babda bir şiiri vardır ki halini tam manasıyla açıklar. Şiir, o yıllarda Paris'te sefalet içinde ölen Fransız şair Beranje hak-

Öğ. Doç. Dr. Bnb. İskender Pala Dz. Müzesi K'lığı Arşiv Şb. müdürüdür.

1 Bkz. **Son Asır Türk Şairleri**, c. III, s. 1592, İstanbul, 1942

kında yazılmış bir tarih manzumesidir. Osmanlı basınının bu ölüm dolayısıyla gösterdiği duyarlıktan etkilenerek yazılan şiir, gerçekte bir medihnâme ise de Osmanlı şairlerinin tümüne birden bir mersiye kabul edilebilir.[2]

Şair bir ara Ahmed Vefik Paşa'nın yardımını görmüşse de daha sonraları araları açılmış ve hattâ Paşa onu tersane ruznâmçeciliğinden azlettirmiş idi. Safvet bu mesele için bir gün Paşa'nın konağına gider. Paşa onu kabul etmekte hayli ihmal gösterir ve bahçede bekletir. Safvet bakar ki iş uzayacak, yine de bir müddet bahçeyi dolaşmayı, çiçekleri, sebzeleri, ağaçları incelemeyi yeğler. Bahçede çeşit çeşit sebzeler arasında bir hayli de hindiba ve tere ekilmiştir. O sırada vakit hayli uzar ve eli boş döneceğini anlayınca şu beyti söyler:

Bürüdü sebze-i bîgâne gül-i ma'rifeti
Hindibaya galebe etti bu bağın teresi[3]

Bu beyitle Ahmet Vefik Paşa'dan intikamını aldığını düşünen Safvet, çok geçmeden Manastırlı Naili'nin uzunca bir manzumesi ile yerden yere vurulur. Hem de yenilir yutulur bir manzume değildir. Bir beyti şudur:

Söz atmış öyle merd-i kâmile ibtal-i hak etmiş
Tehakküm eyleyip Safvet gibi bazı koca zındık[4]

Biz bütün bunları bir kenara bırakıp Safvet'in yorgancılık yaptığı yıllara dönelim:

Tam delikanlı olduğu, serpilip savrulduğu dönemler idi. Ayağını yorganına göre uzatmayı bilmeyerek Galata meyhanelerine dadanmış, birtakım sarhoşlarla sıkı dostluk ve işret

Mora İsyanı sırasında denizcilik tarihimizde Navarin Faciası diye bilinen olay. (Hüsnü Tengüz'ün *Osmanlı Bahriyesinin Mazisi* albümünden. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları)

eder olmuştu. Arkadaşları arasında en fazla Tophaneli Seydi'den hoşlanır, onun olmadığı mecliste öksüz gibi kalırdı. Hattâ onunla beraber olmak için kaç günler dükkândan kaçmış, evi terketmişti.

Devir karışık bir devir idi. Akdeniz adalarında isyanlar bitip tükenmiyordu. Mora'da Rumlar bir ateş yakmış ve Osmanlı'nın başına belâ kesilmişlerdi. Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, Akdeniz'e asker ve levent yetiştirmekte zorlanıyordu. Bir aralık İstanbul sokaklarında serseri takımından kim yakalanırsa tersaneye gemici ve asker yazılmaya ardından da gemilere bindirilip Ege'de savaşa gönderilmeye başlandı. Kötü talihe bakın ki bir gün Tophaneli Seydi de yakayı ele verdi ve kara haber hemen Mustafa Safvet'e yetiştirildi.

Safvet hangi kapıya başvurduysa elinden bir şey gelmedi. Hattâ babasının imamlığı, çalıştığı bir dükkânı ve kaldığı bir evi olmasa onu da götürmeleri işten bile değildi. Son çare olarak bir kasîde yazıp Kaptan Paşa'ya durumu arz etmeyi uygun buldu. Bu onun ilk defa bir büyüğe sunduğu şiir olacaktı. Oturdu, bir gecede 17 beyit tanzim edip sonra da onu müstezada çevirdi. Şiir gerçekten de pek güzel olmuştu.[5]

2 Şiirin metni için bkz. İbnülemin M. Kemal İnal, **g.e.**, s. 1598-1600

3 Bkz. Faik Reşad, **Külliyât-ı Letâif** (hzl. Ahmet Özalp), s. 99, İstanbul, 1995

4 Bkz. İbnülemin M. Kemal İnal, **g.e.**, s. 1600

5 Safvet, birkaç yıl sonra denizciliğimiz açısından fevkalade güzel bir şiir daha yazacaktır. Kendi devrinin gemi isimlerini kullanarak yazdığı bu şiirini de bir sonraki Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tahir Paşa'ya sunmuştur. Şiir 6 bendden oluşan bir mütekerrir müseddestir ve o devir gemi isimlerini kaydetmesi açısından tam bir hazinedir.

Navarin'de Asia adlı kalyonu ile direnen kaptan-ı deryâ Çengeloğlu Tahir Paşa. (Hüsnü Tengüz'ün *Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi* albümünden. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları)

Hüsrev Paşa da kelâmın kıymetini bilenlerdendi. Şair ertesi gün şiirini beyaza çekip hemen Divanhâne'nin yolunu tuttu. Kendisini içeri almadılar, ama şiirini paşaya ulaştırdılar.

Paşa şiiri okudu. Hadiseyi de tahkik ettirdi. Ancak yine de Tophaneli Seydi'nin bahriyeden ihracına izin vermedi. Zavallı Safvet, gece uykusuzluk çektiğiyle kaldı. Maamafih edebiyatımız denizci tabirleriyle yazılmış bir kaside daha kazandı.[6]

Safvet bu şiiriyle dostunu Ege'ye gitmekten kurtaramadı, ama kendi hayatını kurtardı. Şiir pek beğenildi ve bu genç şairin yorgancılıkta çürütülmesine bazı zarif kimselerin gönlü razı olmadı. Kaside-yi Tophane Ruznâmçecisi Lebib Efendi de okumuştu. Hemen şairini araştırdı. 29 yaşında sarhoş bir yorgancı olduğunu öğrenince de onu çağırttı ve görüştüler. O sohbet esnasında birbirlerinden pek hoşlandılar ve konuşmanın sonunda Lebib Efendi ona, hemen Tophane'deki konağına taşınmasını, ertesi gün de ruznâmçe kaleminde göreve başlamasını teklif etti. Bir hayli de nasihat üzerine eski hayatını terkedeceğine dair söz aldı ve ikisi de birbirinden razı olarak bu teklifi uygulamaya koydular. İşte Safvet'in edebiyat dünyasına doğuşu böyle olmuştu.

Öte yandan birkaç zaman sonra Hüsrev Paşa, Safvet'in şiirini sözden anlayan dostlarına, sadrazamlara, vezirlere övünerek okumaya başladı. Bir gün şiiri dinleyen bir dostu,

"- Herif pek güzel söylemiş, arkadaşını ona bağışlamalıydınız", deyince:

"- Verecektim, amma şiirin sonunda bir hadis-i şerif zikretmiş. İşte hadis-i şerif ile istediğinden redde mecbur kaldım. Yoksa her hadis, âyet getireni geri çeviremezdim" diye mazeretini açıklamıştır.

Safvet'in manzumesi edebî açıdan güzeldir. Müstezad yazmak oldukça zor iken o bu zoru başarmıştır. Şiir edebî sanatlar yönünden zengindir ve özel tabirleri kullanmakta usta işidir. Velhasıl hakiki bir şiirdir.

Hikâyenin sonu

Bu manzumeden şair adına olumlu bir sonuç çıkmadığını yukarıda söylemiştik. İmdi, Safvet bu yakalarda renc ü zahmetler, hasret ü hicranlar çekedursun, Tophaneli Seydi, Hüsrev Paşa'nın gemileriyle Ege adalarına gider. Orada önce yüzmeyi, sonra denizciliği öğrenir. Günler aylar birbirini kovalarken nihayet tarihler 1827 yılını gösterir. Bu arada Hüsrev Paşa kaptan-ı deryalıktan azledilip yerine Çengeloğlu Tahir Paşa atanır. Paşanın dirayetli tedbirleri yedi yıldır sürmekte olan Mora isyanının bastırılmasını sağlar. Mayıs 1827'de Rumlar tamamen sindirilmiş iken Avrupa devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) devreye girerler ve 6 Haziran'da Londra'da toplanıp Mora'nın bağımsızlığını ilan ederler. Osmanlı hükûmeti her ne kadar bu ilânı, dahili işlerine müdahale, kabul edip uygulanmasına engel olmak isterse de donanmasını İstanbul'a çekmeyi bir zaruret olarak görür. Donanma zafer çığlıkları arasında karşılanırken halk sokaklara dökülmüş, herkes gönderdiği yakınını aramaya başlamıştır. Sarayburnu'ndaki halkın arasında kâtip zümresinden bir denizci de vardır. Simasını bile zor hatırladığı bir kadim dost için kâh karamsarlık, kâh ümit ateşleri arasında gelip giden bu adam Mustafa Safvet Efendi'dir. Ama talih onu oradan üzgün göndermez ve iki dost hasretle kucaklaşırlar. Daha sonra Safvet, bu dostuna kavuşmanın sevinciyle,

Lûtf-ı felek-i zâlim ü gaddâreyi gördüm
Etmişti sefer geldi o mehpâreyi gördüm

matlaıyla başlayan bir de murabba tanzim edecektir. Şöyle demek: "*Zalim ve gaddar feleğin (ilk defa) bir lûtfunu gördüm. O ay parçası sefere çıkmıştı (çok şükür) şimdi (geri) geldiğini gördüm.*"

6 XVI. asırda Agehi Mansur Çelebi (ö. 1577) o asrın gemici dilini kullanarak 31 beyitlik bir kaside yazmış ve bu şiiriyle edebiyat tarihlerine geçmiştir. O kadar ki kısa zamanda bu kasidenin tahmisleri yapılmış ve Osmanlı gemici dili bu şiirler vasıtasıyla literatüre geçmiştir.

Seydî Kasîdesi

1.	Beylik gemiye düştü kaza ile bir âfet Şaşırdı bütün puslayı erbâb-ı mahabbet	**Pek yosma kıyâfet** **Hak vere selâmet**
2.	Baştan kıça endâm-ı dilârâmı güzeldir Şirâne nigâhında nühüfte nice hâlet	**Bî-ayb ü ileldir** **Târife ne hâcet**
3.	Kafir-meniş eyyâm reisi hayli rakîbân Bu fırtınadan eyledi tahsil-i meserret	**Mânende-i korsan** **Yâ Râb ne rezâlet**
4.	Ey hace donadır seni manende-i arma Bilmez kamara ol kamer-i evc-i melâhat	**Pek üstüne varma** **Lâzım mı işâret**
5.	Ol baldır-ı sîmîne paranga ne demektir Bir tepmeye uğrar eden adem buna cür'et	**Uşşâka kürektir** **Bilmem ne cesâret**
6.	Etse bu heva ile gönül aklına yelken Sandal olamaz ârız-ı dil-cûyuna nisbet	**Dahleyleyemem ben** **Hurşîd-i letâfet**
7.	Tunus Trabulus Cezâyir mi nedir bu Seydî gibi yarim ede kalyonda ikâmet	**Vallâhi gadir bu** **Yaklaştı kıyâmet**
8.	Uşşâk gönüllü âlemin gayrı açarlar Böyle donadır işte donanmasını devlet	**Zannetme kaçarlar** **Bî renc ü meşakkat**
9.	Etti iki baştan paçariz hâlimi takdîr Çeksin o sanem firkatede sâgar-ı firkat	**Kâr etmedi tedbîr** **Gönlüm çeke hasret**
10.	Gam mevci beni nice karıntılara sokdu Orsa boca eyler idim ol şûh ile ülfet	**Bu hartide yokdu** **Göz etdi isâbet**
11.	Ah açdı sefer lânet ola Rûm-ı pelîde Çeşmin karadıp ol yüzü ağ etdi azîmet	**Deryâ-yı Sefîd'e** **Allâh'a emânet**
12.	Her ağza alarga yanaşır sanma piyâde Liman-ı recâya atagör lenger-i rikkat	**Lâf etme ziyâde** **Feryâdını dinlet**
13.	Derler kapudandır gemisin kurtaran âkil Sancak-ı emân altına gir eyle şefâat	**Eski mesel ey dil** **Belki ola şefkat**
14.	Tahlîse çatardım o cüvânı bana kalsa Çekdirmese ben zâre bocurgât-ı felâket	**Paşa dümen alsa** **Mansûr olur elbet**
15.	Nûh ömrünü i'tâ ede Mevlâ sana Paşa A'danı ede garka-i girdâb-ı hezîmet	**Sen bin sene yaşa** **Tûfân-ı musîbet**
16.	Sen Hüsrev-i deryâ-kerem ü Hâtem-atâsın **"El-afvu zekâtü'z-zafer"**e eyle riâyet	**Şeyhü'l-vüzerâsın** **Ver yârime ruhsat**
17.	Ecnâdına İlyâs nebî mangadaş olsun Zâtın edesin işte budur da'vet-i Safvet	**Hızr arkadaş olsun** **Nusret ile avdet**

Müstezad'ın Günümüz Türkçesine Çevirisi

1. Kazara bir âfet, beylik gemiye düştü; pek de yosma yaratılışlı. Onu sevenler bu hâl karşısında pusulayı şaşırdılar; artık Allah selamet versin.

2. Gönüller süsleyen bütün endamı, baştan kıça pek güzeldir; hiçbir kusur ve ayıbı yoktur. Aslan bakışında nice mânâlar gizli; tarife ne hacet.

(Gemilerin ön ve arkasına baş ve kıç tabir edilir.)

3. Kafir yaratılışlı zamane reisi nice rakipler; tıpkı birer korsan gibi; şehirde estirdikleri bu fırtınadan sevinçlere garkoldular. Allah'ım bu ne rezalet!..

4. Ey gemici efendi! Pek onun üstüne varma; ki seni (söz ve hareketleriyle) arma gibi donatır alimallah. O güzellik burcunun mehtabı, kamara falan bilmez. Bunun böyle olduğu illa ki alnında mı yazmalı?..

(Şair burada arkadaşının denizci olmadığı hâlde donanmaya alınmasına adeta isyan ediyor.)

5. Onun o gümüş baldırlarına pranga vurmak da ne demektir; ki bu hareket, onu sevenlere kürek cezası vermek sayılır. Bunu yapmaya cür'et eden olursa şüphesiz ondan bir tekmeyi haketmiştir. Bilmem artık ne cesaret!..

6. Gönlüm, bu havalarda (veya bu heves ile) aklına yelken eylese elimden ne gelir; hiç müdahale edemem. Çünkü onun gönül çeken yanaklarının güzellik gemisine nispetle, letafet güneşi bir sandal bile olamaz.

7. Burası ne Tunus, ne Trablus, ne de Cezayir! (Böyle sokaktan adam toplayıp gemiye forsa edinmek de ne oluyor?) Vallahi bu zulüm. (Hâle bakın siz ki) Seydî gibi bir şehir oğlanı sevgili, kalyonda barınsın! Herhâlde kıyamet yaklaştı (kıyametin yaklaştığını bundan anlayın).

8. Aşıklar, bundan böyle (onun olduğu donanmaya) gönüllü bayrağını açarlar (gönüllü yazılırlar); zannetme ki kaçarlar! Devlet de donanmasını böylece donatmış olur; hattâ hiç zahmet ve sıkıntı çekmeden...

(Şair devletin donanmaya levend istihdamı hususundaki politikasını tenkid ediyor. Bu beyit, "Divân şiirinde eleştiri yoktur, şairler padişahların meddâhlarıdır" diyenlere ithaf olunur.)

9. Kader, benim halimi iki baştan sıkıştırdı; tedbir ise hiç işe yaramadı. Artık o biblo gibi sevgili, firkatelerde (firkateyn), firkat (ayrılık) şarabını çeksin; çünkü gönlüm de ona hasret.

10. Keder dalgaları beni nice girdaplara soktu ki hayat haritasında bu girdaplar yoktu (görünmüyordu). Ben onunla iyi-kötü, rüzgâr ne yandan eserse o şekilde dostluk ve yarenlik edip gidiyordum; inanıyorum ki bize mutlaka göz değdi.

11. Ah, Akdeniz'de savaş çıkardı; o hain Rumlara lanet olsun. Benim sevgilim de gözünü karartıp (savaşa gitmekle) yüzünü ağarttı. Artık Allah'a emanet!..

(Beyitte geçen Bahr-i Sefid (Akdeniz) ismi, eskiden Ege Denizi'ni de içine alırdı. O devirlerde Ege adı henüz bilinmiyordu veya Akdeniz; yahut Adalar denizi tesmiye olunuyordu. Ege ismi ise Yunanlılar tarafından verilmiş bir isim olan Egesos'tan dilimize kabul edilmiştir. Elbette bir denizin adını Yunan kabul edince, denizi de onların kabul etmek zorunda kalınması kaçınılmazdır.)

12. Her gördüğün piyadeyi her (lumbar) ağzına açıktan yanaşır sanma; hiç sözü de uzatma, kısa kes ve acındırma demirini ümit limanına atarak (ilgililere ve Hüsrev Paşa'ya) feryatlarını dinlet.

13. Ey gönül, eski ata sözüdür, "Gemisini kurtaran kaptan" derler. Sen de kendi gemini kurtarabilmek (işini kotarabilmek) için, aman dileme sancağı altına girip, arkadaşına şefaat eyle; o-la ki belki Paşa şefkat ediverir.

14. Bana kalsa o körpe yiğidi tahlisiye sınıfına yazdırırdım. Bu talebime karşılık Hüsrev Paşa dümen kırıp, inleyip duran bana felaket bocurgatını çektirmese!.. Elbette pek hoş olur ve gönlümü yapar.

(Bocurgat, gemi veya tekneleri karaya çekmek ve ağır cisimleri sürüklemekte kullanılan, ağaçtan yapılmış yatay kollu ırgatlara denir ki şair bu ayrılık ile ne ağır yük ve zahmetler altında olduğunu ifade etmeye çalışıyor.)

15. Ey Paşam. Allah sana Nuh ömrü gibi uzun ömürler versin de bin sene yaşa. Düşmanlarını da belâ tufanları, hezimet girdabında helâk etsin.

16. Sen cömertlikte deniz gibi olan bir Hüsrev (güneş), bağışlama ve ihsanda ise Hatem'sin. Sen vezirlerin de en büyüğü ve efendisisin. Peygamberimizin "Af zaferin zekâtıdır" hadisine riayet eyle de, sevgilimi azad ediver.

(Beyitte geçen Hüsrev ismi paşanın adı olduğu gibi "güneş" manasına da gelir ki şair "Senin ne kadar cömert olduğun adından bilinir. Çünkü güneş de ışığını saçmakta çok cömerttir" demek istiyor. Hatem adı ise Asr-ı saadetten hemen evvel vefat eden ünlü bir Arabın adıdır ki, cömertlikte üstüne kimse yok imiş. Hatem-i Tayi (Tayy kabilesinden olan Hatem) diye bilinir. Zenginliği kadar eli açıklığına da kimse sınır çizememektedir. Şair onun adını anarak Paşa'yı gayrete getirmek istiyor.)

17. Askerlerine İlyas Peygamber mangadaşlık etsin; Hızır da arkadaşları olsun. Zat-ı devletlerinize de inşallah zafer ile dönmek nasip olsun. Safvet'in bütün duası ve söyleyeceği de işte bundan ibarettir.

(Hızır ile İlyas (Hıdırellez) varyantlarının pek çoğu, Hızır'ın karalarda, İlyas'ın da denizlerde görevli olduğunu; kıyamete kadar sıkıntıya düşüp bunalan müminlere yardımcı olacaklarını, özellikle denizlerde karşılaşılan pek çok olağanüstü gelişmenin onların icraatlarına bağlı olduğunu kaydederler. Ayrıca Bahriye'de eskiden yazlık ve kışlık elbiselerin giyilip çıkarılmaya başlandığı Kasım'ın 17'sine rûz-ı Kasım; Mayıs'ın 6'sına rûz-ı Hızır denir ve bu günde eğlenceler tertip edilirmiş. Son yıllarda hâlâ bahriye gelenekleri arasında uygulanmakta olan Kuzu günü eğlenceleri rûz-ı Hızır kutlamalarından kalmadır. Çünkü bu günde, Hızır ile İlyas Peygamberlerin buluşup bir yıllık faaliyetlerinin muhasebesini yaptıkları ve gelecek yıl için ahidleştiklerine inanılır.)

Rıza Tevfik'ten Toynbee'ye

Hilâfet Üzerine

ABDULLAH UÇMAN

Arapça "halef" kelimesinden gelen hilâfet, mânâ bakımından birinin yerine geçme, onun yerine oturma anlamına gelmektedir. İslâm literatüründe ise, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, ona halef olarak dünya işlerine başkanlık etme, bütün Müslümanlara önderlik yapma anlamında kullanılmış; İslâm şeriatını korumak amacıyla İslâm devletinin başına geçen kişilere de aynı kökten gelen halife ünvanı verilmiştir.[1]

Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret ettiği 622'den ölümüne kadar (632) geçen on yıl içerisinde bir yandan Allah'ın emir ve yasaklarını Müslümanlara tebliğ görevi olan peygamberliği yerine getirirken, diğer yandan da Medine'de kurulmuş bulunan İslâm devletini yönetmişti. Dinî liderlikle dünyevî liderliği şahsında birleştirdiği için kendisine imam da deniyordu. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslâm devletinin yönetimi, ashabın ileri gelenleri tarafından Hz. Muhammed'in bir nevi halefi sayılarak Hz. Ebubekir'e verildi ve böylece İslâm tarihinde ilk halife o oldu. Onu sırayla Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin halifelikleri izledi. Hulefâ-i râşidîn denilen bu dört halife döneminden sonra İslâm devletinin kısa sürede geniş bir coğrafî alana yayılması, iktisadî, sosyal, tarihî vb. sebeplerle İslâm şeriatının farklı bölgelerde farklı uygulamaları; zalim ve müstebid bazı halifeler dolayısıyla hilâfet üzerinde asırlarca devam eden tartışmalara da yolaçtı.

Aslında hilâfet konusunda ilk tartışma, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine cenazesi henüz defnedilmeden başlamış, büyük bir şaşkınlık içerisindeki ashab Hz. Muhammed'in yerini kimin alacağı hususunda bir karara varamamıştı. Mekke'den Medine'ye hicret etmiş olan Muhacirler, Müslümanlıklarının daha eski olduğunu ileri sürerek bu hakkın kendilerine ait olduğunu söylerken, Muhacirlere kucak açan Medineliler (Ensâr) ise, asıl kendilerinin yardım ve gayretleriyle İslâm devletinin kurulabilmiş olduğunu öne sürerek hilâfetin kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. Neticede çözüm yolu bulundu; ashabdan birisi, Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyş'tendir" dediğini nakledince, Hz. Ebubekir ittifakla halife seçildi. Hz. Muhammed'in mensup olduğu Mekke'nin bu en büyük kabilesi Kureyş'ten halife seçilme geleneği de bu şekilde başladı. Bu geleneğe uyularak 634'te Hz. Ömer, 644'te Hz. Osman, 656'da da Hz. Peygamber'in amca oğlu ve aynı zamanda damadı Hz. Ali halife seçildi. Hz. Ali'nin 661'de şehid edilmesi üzerine, daha onun sağlığında iktidar mücadelesine girişmiş bulunan Muaviye, hilâfetini zorla kabul ettirdi ve daha önceki usulü de değiştirerek oğlu Yezid'i veliahd tayin etmek suretiyle Emevî hilâfetini kurdu. 750 yılında yine Kureyş'e mensup ve Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelenler iktidarı Emevîler'den alarak Abbasî hilâfetini kurdular. Abbasî hilâfeti Moğol istilâsına, yani 1258'e kadar varlığını sürdürebildi, o tarihten sonra sembolik olarak Mısır'da yaşamaya devam etti.[2]

1 Adı geçen bu ünvan yanında bu ünvanla birlikte kullanılan "Emîrü'l-mü'minîn", "İmâmü'l-müslimîn", "Halîfetullah", "Halîfetu Rabbi'l-âlemîn" vb. diğer ünvanlar için bk. Vecdi Akyüz, **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, İstanbul 1991, s. 116-118

2 Hilâfet konusunda genel anlamda daha ayrıntılı bilgiler için bk. Yaşar Kutluay, "Hilâfet", **Türk Ansiklopedisi**, C. XIX, Ankara 1971, s. 239-240; "Hilâfet", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. II, İstanbul 1986, s. 13-25

Ali Suavi

Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı fethettiği zaman sembolik bir anlamı olan hilâfeti de, son Abbasî halifesi III. Mütevekkil Alellah'tan (öl. 1543) devralmış, böylece hilâfet Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılarda yükselme döneminde siyasî bir güç hüviyetindeki hilâfet kavramı, özellikle gerileme döneminde halife ünvanını da taşıyan siyasî otoriteden yoksun padişahlarla birlikte giderek aslî hüviyetini de kaybetmeğe başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı süresince İttihad-ı İslâm politikası doğrultusunda hilâfeti yeniden canlandırma ve etkin bir siyasî güç haline getirme çabaları 31 Mart'ta (13 Nisan 1909) İttihadçılar tarafından tahttan zorla indirilmesiyle sona erer. Nihayet hilâfet, 3 Mart 1924'te TBMM'nin aldığı bir karar ve çıkarılan 431 sayılı kanunla tarihe karışırken, son Osmanlı halifesi Abdülmecid Efendi de Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılır.[3]

İslâm tarihinde hilâfet meselesinde mücadele veren diğer bir grup ise, başından beri hilâfetin gerek neseb gerekse Hz. Peygamber'e yakınlığı dolayısıyla Hz. Ali'nin hakkı olduğu halde onun elinden zorla alındığını iddia eden Şia mezhebi taraftarlarıdır. Hilâfetin Hz. Ali ile onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunan İsnâaşeriye mezhebi taraftarlarına göre ilk halife Hz. Ali, ikincisi büyük oğlu Hz. Hasan, üçüncüsü ise Kerbelâ'da şehid edilen küçük oğlu Hz. Hüseyin'dir. Şia'ya göre Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ve toplam on iki kişi olan bu halife veya imamların sonuncusu gaybubet halinde bulunan ve kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne gelecek olan Mehdî'dir.[4]

Öte yandan Mısır'ın fethiyle birlikte Osmanlılar'a intikal eden hilâfetin meşru bir zemine oturup oturmadığı meselesi Osmanlı uleması tarafından uzun süre tartışılmış; yapılan işin doğru olduğunu, yani Osmanlı padişahlarının halife sayılabileceğini savunanlar bulunduğu gibi, aksini iddia edenler de çıkmıştır. Bunlar arasında Kanuni Süleyman'ın vezîri Lûtfi Paşa *Halâsü'l-ümem* adlı Arapça risalesinde, tarihî ve şer'î delillerle Osmanlı hilâfetinin müdafaasını yaparak halife seçilmek için mutlaka Kureyş'e mensup olma şartı bulunmadığını; dolayısıyla başta Kanuni Süleyman olmak üzere diğer Osmanlı padişahlarının da aynı zamanda birer İslâm halifesi olduklarını ortaya koymuştur.[5]

Osmanlı tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonraki yıllarda, özellikle batılı tarzda bir parlamento ile meşrutiyet tartışmalarının yapılmaya başlandığı bir ortamda hilâfet konusu tekrar gündeme gelmiş ve bu yeni kavramlar çevresinde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bilhassa Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarından Ali Suavi, İslâm padişahını "despot bir ruhanî lider" olarak vasıflandıran Avrupalı bir gazeteciye cevaben kaleme aldığı bir makalesinde[6], peygamberimizin hilâfet adıyla bir vekâlet makamı tayin etmediğini belirterek, hiç kimsenin "halîfe-i Resulullah" olamayacağını; halife ünvanının sadece Hz. Ebûbekir'e ait olduğunu, bunun da sadece "halef" mânâsına geldiğini vurgulamış, bu bağlamda Osmanlı padişahlarına halife demenin de yanlışlığını açıklamıştır.[7]

Rıza Tevfik'in ölümünden sonra geriye kalan evrakı arasından birçok mektup ve müsvedde yanında bir de, hilâfet hakkında ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'ye hitaben kaleme aldığı İngilizce bir mektup çıkmıştır.[8] Son kısmı eksik olan bu mektup okunduğunda görüleceği gibi, meseleyi başlangıcından itibaren ele alarak gözden geçiren Rıza Tevfik, oldukça farklı bir yaklaşımla burada hilâfete karşı çıkmakta ve bu kuruma bütünüyle olumsuz açıdan bakmaktadır.[9] Şu veya bu şekilde İslâm birliğini sağlamada on üç asır boyunca olumlu hiçbir rol oynamamış gibi hilâfet kurumunu insafsızca eleştiren

3 İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul 1972, s. 470

4 Yaşar Kutluay, "Hilâfet", s. 240

5 Bu risalenin bir özeti ve değerlendirmesi için bk. Hulûsi Yavuz, "Sadrıâzam Lûtfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", **Osmanlı Devleti ve İslâmiyet**, İstanbul 1991, s. 73-110

6 "Kudret i Siyasiyye der Düvel-i İslâmiyye", **Ulûm**, nr. 16, 15 Muharrem 1287 (14 Nisan 1870), s. 981-990

7. Bu konuda daha geniş ve ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Çelik, **Ali Suavî ve Dönemi**, İstanbul 1994, s. 597-602

8 Türkiye'de daha çok **The Western Question in Greece and Turkey** (London 1922). **Tarih Üzerine İki Konferans** (İstanbul 1962), **Tarih Bilinci** (2 C., İstanbul 1975, 1978) ve **Medeniyet Yargılanıyor** (İstanbul 1980) adlı kitaplarıyla tanınan Arnold (Joseph) Toynbee (1889-1975) hakkında geniş bilgi için bk. **AnaBritannica**, C. XXI, İstanbul 1990, s. 135-136. Bu vesileyle büyükbabası Rıza Tevfik'in terekesini bize veren Sayın Rıza Başikoğlu ile tercümeyi gözden geçiren Gültekin Yıldız'a burada teşekkür etmek istiyorum.

9 Rıza Tevfik, Fatih Sultan Mehmed, Cem Sultan gibi birkaç yabancı dil bilen; "Avnî", "Muhibbî", "Adlî" mahlâslarıyla şiirler yazan Osmanlı padişahlarını hesaba katmayarak mektubunda şehzadelerin dünyadan habersiz olarak yetiştirildiklerinden bahsetmektedir.

II. Abdülhamid

Rıza Tevfik, ayrıca daha önce II. Abdülhamid hakkında övgü dolu ünlü "Sultan Hamîd'in Ruhâniyetinden İstimdad"[10] şiirini yazmamış gibi, onu da "cahil" biri olarak vasıflandırmaktadır.[11] Öte yandan II. Abdülhamid döneminde bizzat padişah tarafından hilâfetin bütün İslâm dünyasında İttihad-ı İslâm ideolojisi etrafında siyasî bir güç olarak kullanılmasını da görmezlikten gelen Rıza Tevfik'in bu mektubu ölümünden yaklaşık bir yıl önce yazmış olması, devrin olumsuz şartlarını da gözönünde tutarak söylersek, öyle zannediyorum onun bu konuya dair en son ve kesin kanaatlerini ortaya koymaktadır.[12]

10 Bu şiirin tam metni için bk. **Tarih ve Toplum**, sayı 92, Ağustos 1991, s. 8

11 Rıza Tevfik bu mektupla hemen hemen aynı günlerde yayımlanan hâtıratında da II. Abdülhamid üzerinde uzun uzadıya durmuş ve burada onu âdeta temize çıkarmıştır (bk. **Biraz da Ben Konuşayım**, İstanbul 1993, s. 380-393).

12 XIX. yüzyılda İslâm dünyasında hilâfetin yeniden önem kazanması, Osmanlı hilâfeti ve Pan-İslâmizm hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mümtaz'er Türköne, **Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, İstanbul 1991, s. 145-195; II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde İslâmcı fikir adamlarının hilâfet meselesi hakkındaki görüşleri için bk. İsmail Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri**, İstanbul 1994, s. 145-164; II. Abdülhamid'in bütünüyle hilâfet politikası hakkında bilgi için bk. Azmi Ozcan, **Abdülhamid ve Hilâfet**, İstanbul 1995

Rıza Tevfik'in Arnold Toynbee'e Mektubu

Kadıköy, 21 Kasım 1948

Saygıdeğer Profesör Toynbee,

Oğlumdan, günlük gazeteler aracılığıyla, şu sırada muhterem bir misafirimiz olduğunuzu öğrenmek benim için büyük bir sevinç kaynağı oldu.

Sizinle görüşmeyeli uzun bir zaman geçti; bunun sebebi, Ali Kemal Bey'in trajik ölümünden sonra birçok arkadaşımla beraber, o sırada İstanbul'daki duruma hakim olan İngiliz otoritelerinin nazik korumaları altında Mısır'a sürülmemizdi.

Kahire'de iken, ailemi ve kütüphanemi Mısır'a getirtme hususunda nazik yardımlarını esirgemeyen ekselansları Lord Allenby ile görüşme fırsatı da buldum.

Orada ayrıca, Londra'dan Amman'a dönmekte olan majesteleri Emîr Abdullah ile de karşılaşmak gibi bir şansım oldu. Majesteleri ile Ürdün'e giderek aralıksız şekilde tam dokuz yıl hizmetlerinde bulundum.

Tam yirmi bir yılımı sürgünde, Hicaz, Suriye, Filistin ve Irak gibi memleketlerde seyahat ederek ve (Milletler Topluluğu tarafından gayet ciddi ve gayretli bir şekilde ilân edilen) manda rejimindeki İngiliz ve Fransız idaresinin bütün farklı usulleri ile bu bölgeleri artık sonsuza kadar kaybetmeye sebep olan çok kötü Osmanlı yönetiminin gerçek sebeplerini derin bir ilgi ile müşahede ve tedkik ederek geçirdim. Bu uzun süre zarfında, 1914-1918 I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ortaya çıkan en önemli ve kayda değer siyasî ve sosyal olayları ele alan kitaplarınızın elimden geçme-

Arnold Toynbee

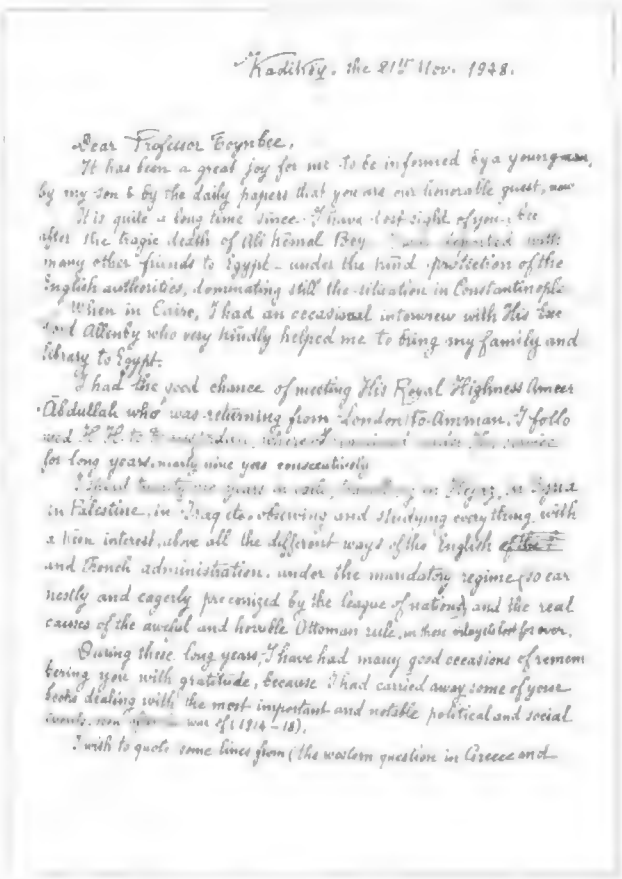

Kadiköy, the 21st Nov. 1948.

Dear Professor Toynbee,

It has been a great joy for me to be informed by a young man, by my son & by the daily papers that you are our honorable guest, now.

It is quite a long time since I have lost sight of you, [illegible] after the tragic death of Ali Kemal Bey [illegible] deported with many other friends to Egypt – under the kind protection of the English authorities, dominating still the situation in Constantinople.

When in Cairo, I had an occasional interview with His Exc. Lord Allenby who very kindly helped me to bring my family and library to Egypt.

I had the good chance of meeting His Royal Highness Ameer Abdullah who was returning from London to Amman. I followed H. H. to [illegible] for long years, nearly nine years consecutively.

I [illegible] in Palestine, in Iraq etc. observing and studying everything with a keen interest, above all the different ways of the English and French administration, under the mandatory regime (so earnestly and eagerly precomized by the league of nations) and the real causes of the awful and horrible Ottoman rule, in these [illegible] for ever.

During these long years, I have had many good occasions of remembering you with gratitude, because I had carried away some of your books dealing with the most important and notable political and social events, [illegible] war of (1914–18).

I wish to quote some lines from (the western question in Greece and

Rıza Tevfik'in Mektubu

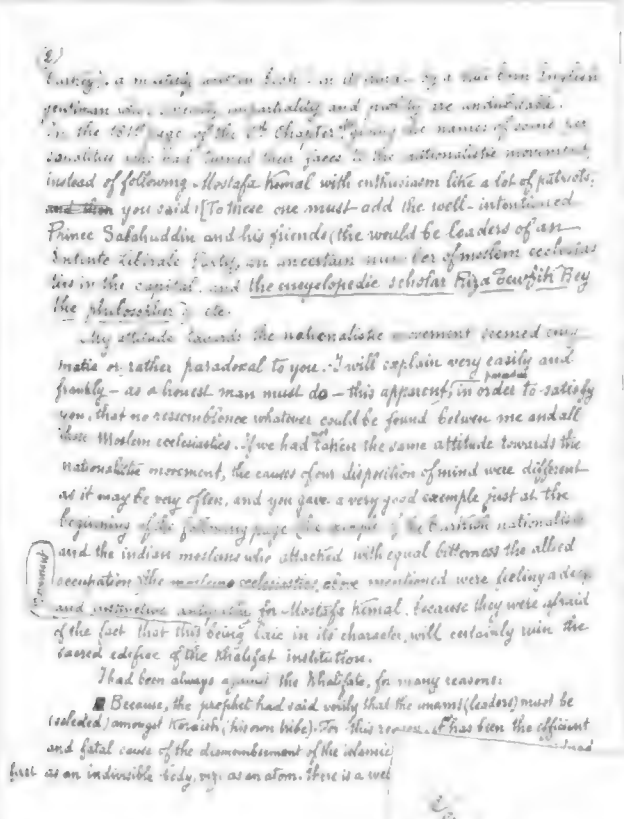

si dolayısıyla sizi şükranla anmak için çok fırsatım oldu.

Samimiyeti, tarafsızlığı ve dürüstlüğü tartışmasız olan, doğuştan gerçek bir İngiliz centilmeninin türünde ustaca yazılmış bir kitap durumundaki **The Western Question in Greece and Turkey** (Yunanistan ve Türkiye'de Batılılaşma Meselesi)'den burada bazı satırlar zikretmek istiyorum. Beşinci bölümün 181. sayfasında, birçok vatanseverin yaptığı gibi, şevk ve heyecanla Mustafa Kemal'i takip etmek yerine milliyetçi harekete sırt çeviren bazı şahsiyetlerin isimlerini verdikten sonra şöyle demişsiniz: "Bunlara birini, iyi niyetli Prens Sabahaddin ve arkadaşlarını (onlar Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın öncüleri olabilirler), sayıları kesin olarak belli olmayan başkentteki Müslüman ulemanın bir kısmını ve ansiklopedist âlim Feylesof Rıza Tevfik Bey'i ilâve etmelidir."

Benim milliyetçi hareketin karşısındaki tavrım, size esrarengiz veya daha ziyade paradoksal gözükmüş. Her dürüst insanın yapması gerektiği gibi, çok kısa ve net bir şekilde, görünüşteki bu paradoksu, yani benimle bütün bu Müslüman ulemanın arasında herhangi bir benzerlik olmadığı konusunu sizi tatmin etmek için açıklayacağım. Çok sık görülebileceği gibi, zihniyetlerimizin farklı oluşundan dolayı milliyetçi hareket karşı aynı tavrı almadık; bu yüzden siz de bir sonraki sayfanın hemen başında çok güzel bu örnek vermişsiniz: "Müttefik işgaline karşı aynı şiddetle saldıran Türk milliyetçileri ve Hindistan Müslümanları misali..." Yukarıda zikredilen Müslüman ulema, Mustafa Kemal'e karşı derin ve insiyakî bir antipati duyuyordu, çünkü onlar bu hareketin karakterinin laik olmasından mütevellid halifelik müessesesinin mukaddes yapısını kesinlikle yıkacağından endişe ediyorlardı.

Ben ise, birçok sebeple halifeliğe öteden beri karşı çıktım; çünkü peygamber fiilhakika imamların kendi kabilesi olan Kureys'ten seçilmesi gerektiğini söylemişti. Bu yüzden halifelik ilk zamanlarda bölünmez bir bütün olarak, yani bir atom gibi tasavvur edilen İslâm cemiyetinin bölünmesinin en tesirli ve vahim bir sebebi oldu. İslâm literatüründe çok iyi bilinen bir tabir vardır: "Beyzatü'l-İslâm", yani "İslâm muhiti". Bu metafor yaşayan bir vücut olarak İslâm birliği düşüncesini çok güzel bir şekilde ifade etmektedir, ama peygamberin vefatından hemen sonra İslâm toplumunun ileri gelenleri, peygamberin hadîsini dikkate almadan ve Mekke'nin güçlü asilzadesi ve peygamberin damadı ve sevgili amca oğlu Ali'den halifeliği gasbeden Muaviye'nin babası ünlü Ebu Sufyan'ın şiddetli itirazlarını da nazarı dikkate almayarak, Hz. Muhammed'in kayınpederi Ebubekir'i halife seçtiler. Ebu Süfyan, bu seçim sırasında kızgın bir şekilde şöyle bağırıyordu: "Nasıl bir Teymiyi (Benû Teym kabilesine mensup biri) halife seçmeye kalkı-

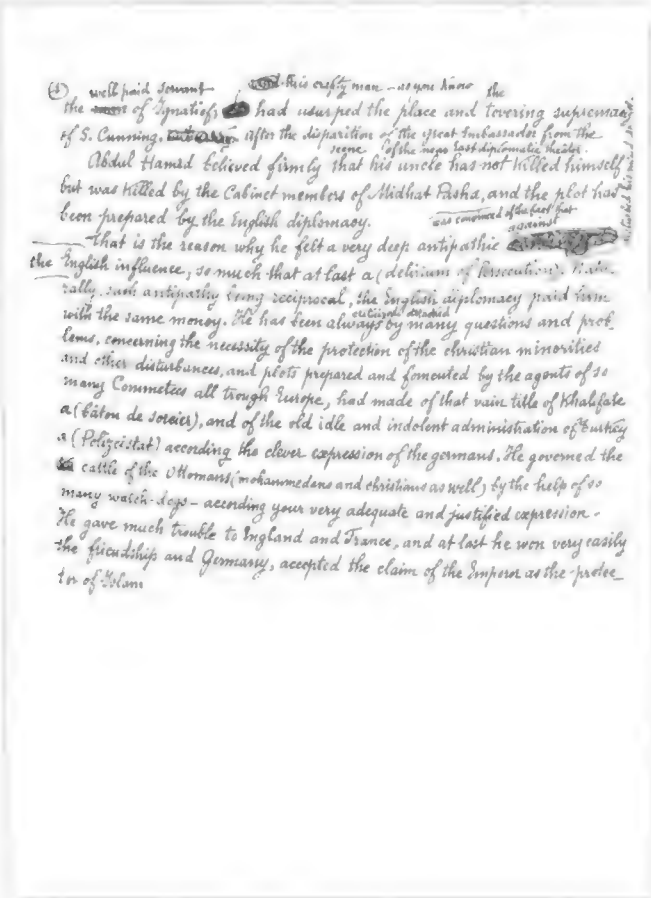
(4) well paid servant [illegible] this crafty man – as you know the
the [illegible] of Ignatiof, [illegible] had usurped the place and towering supremacy
of S. Cunning. [illegible] after the disparition of the great Embassador from the
scene of the near East diplomatic theâter.
Abdul Hamid believed firmly that his uncle has not killed himself
but was killed by the Cabinet members of Midhat Pasha, and the plot has
been prepared by the English diplomacy. was convinced of the fact that
That is the reason why he felt a very deep antipathic [illegible] against
the English influence, so much that at last a (delirium of persecution). Natu-
rally, such antipathy being reciprocal, the English diplomacy paid him
with the same money. He has been always [illegible] by many questions and prob-
lems, concerning the necessity of the protection of the christian minorities
and other disturbances, and plots prepared and fomented by the agents of so
many Commetees all trough Europe, had made of that vain title of Khalifate
a (bâton de sorcier), and of the old idle and indolent administration of Turkey
a (Polizeistat) according the clever expression of the germans. He governed the
[illegible] cattle of the Ottomans (mohammedans and christians as well) by the help of so
many watch-dogs – according your very adequate and justified expression –
He gave much trouble to England and France, and at last he won very easily
the friendship and Germany, accepted the claim of the Emperor as the protec-
tor of Islam

Gladstone

şırsınız! Eğer peygamberin nizamına riayet etmezseniz bu şehri* bir mızraklar ormanı yaparım!" Bu tehditkâr hareketler dikkate alınmaksızın yine Ebûbekir halife seçildi.

Öyle gözüküyor ki, peygamber halifeliği kendi kabilesi için bir imtiyaz haline getirmek ve Kureyşliler'den, İbranîler'deki ruhbânî ve imtiyazlı Kohenliler ailesi benzeri bir şey oluşturmak istedi; ancak bir yandan da şu sözleri sarfediyordu: "Bizim dinimizde ruhban yoktur!" Aslında bu göze çarpan açık bir tezattır.

Her hâlükârda bu halifelik ünvanı ve vazifesinin, İslâm cemiyetinin birliği ve kuvveti için vahim ve zararlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu esas üzerine bölünen Araplar, Osmanlı ve Selçuklu İmparatorlukları'nın doğuşundan çok önceleri, birbirlerine zarar veriyorlardı. Halife ünvanı, Yavuz Selim'den (I. Selim) sonraki ve Sultan II. Hamid'den önceki bazı nesillerce vasıflandırıcı bir tabir olarak kullanılmış, ama esasen içi boş bir tabirdir. Sultan II. Hamid, amcası Sultan Aziz'in trajik ölümünden ve onu deviren liberal devlet adamlarından oldukça kötü bir şekilde etkilenmişti. O tamamiyle cahildi; zaten öğrenme, imparatorluk ailesine mensup şehzadelere yasaktı, ama şehzade Hamid çok kurnaz ve becerikli bir genç adamdı. Çok yakın bir gelecekte padişah olacağını hesap etmeden, çevresinde olup biten her şeyi gözlemlemek ve incelemek hususunda derin bir ilgisi vardı. Yönetiminin son yıllarında Sultan Aziz, Ignatiyef'in paralı hizmetkârı Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın bir kuklası olmuştu. Sizin herkesten iyi bildiğiniz gibi bu elçi, Lord Stratford Canning'in mevkii ve yükselen üstünlüğünü, bu büyükelçinin Yakındoğu diplomatik sahnesinde gözden kaybolmasından sonra ele geçirmiştir.

Abdülhamid, Sultan Aziz'in trajik ölümünden sonra, amcasının intihar etmediğine, onun Mithad Paşa kabinesi mensupları tarafından öldürüldüğüne ve bu suikastın da tıpkı, her ikisi de ünlü liberal parti lideri Mr. Gladstone ve arkadaşları tarafından teşvik edilmiş Bulgar ve Ermeni isyanları gibi, İngiliz diplomasisi tarafından hazırlandığına iyice inandırılmıştı. Bu onun İngiliz baskısına derin bir antipati duymasının esas sebebidir; o kadar ki, nerede ise sürekli bir öldürülme korkusu bütün fikriyatını altüst ediyordu. Tabiî olarak bu tür antipati mütekabil olduğundan, İngiliz diplomasisi de ona aynı şekilde karşılık verdi. O, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıkların korunması konusuyla ilgili çeşitli talep ve meseleler, memleketteki diğer kargaşalıklar ve Avrupa'ya kaçıp orada yayılmış birçok gizli komitece düzenlenen entrikalarla sürekli olarak tenkit edilmiş ve yıpratılmaya çalışılmıştır. Bütün bunların karşısında ise o, yararsız halifelik ünvanından bir "büyücü değneği" ve Türkiye'nin esassız ve uyuşuk yönetiminden, Almanlar'ın zeki tabirine göre bir "polis devleti" oluşturmuştu. Osmanlı sığırını (hem Müslüman, hem Hıristiyanları), sizin çok yerinde ifadenize göre, birçok bekçi köpeğinin yardımı ile idare ediyordu.

Bu yüzden bir yandan İngiltere ve Fransa'ya çeşitli sıkıntılar verirken, diğer yandan da oldukça kolay bir şekilde onu imparator ve İslâm'ın koruyucusu kabul eden Almanya'nın dostluğunu kazandı.

* Medine.

Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden

Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler

NEDİM İPEK

Arşiv malzemesi tarih ilminin ana kaynağını oluşturur. Türkiye bu açıdan dünyanın zengin ülkeleri arasında yeralır. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin sahip olduğu arşivler Türk tarihinin yanısıra Balkan, Kafkas, Akdeniz, Ortadoğu ve Dünya tarihi için vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Osmanlı Devleti'nden intikal eden en zengin ve değerli arşiv malzemesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bunun dışında, Topkapı Sarayı Arşivi, Vakıflar Arşivi, Şer'i Siciller Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi ve Deniz Arşivi gibi müstakil arşivler de mevcuttur. Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili arşiv malzemesinin büyük bir kısmı ise, yakın tarihlere kadar yeterli koruma şartlarından uzak bir şekilde muhafaza edilmeye çalışılmıştı. 1976 yılında, bu malzemeyi merkezî bir şekilde korumak amacıyla Cumhuriyet Arşivi kurulmuştur.

Sözkonusu arşivdeki malzemeler daha ziyade devletin merkezinde tutulan veya taşradan merkeze gönderilen belge, defter ve benzerleridir. Bu malzemenin yanısıra vilâyet merkezlerinde de arşiv malzemesi bulunmaktadır. Vilâyetlerdeki bu malzemenin gün ışığına çıkarılması gerekmektedir. Bu görev hiç şüphesiz Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nündür. Bu teşkilâtın mevcut personeli ile elindeki malzemeyi tasnif etme işini uzun yıllar bitiremeyeceği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında ise vilâyet merkezlerindeki arşiv malzemeleri kendi kaderlerine bırakılacaktır. Oysa, bu konuda taşradaki üniversitelerden yararlanmak mümkündür. Tarih bölümünü bünyesinde bulunduran üniversiteler, vilâyet yetkilileri ile işbirliği yaparak bu malzemeleri değerlendirip ilim dünyasına tanıtabilirler.

Samsun, Ordu ve Giresun vilâyetlerinde yaptığımız ön çalışmalar sonucunda, *Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivleri*'nde Nüfus Mübadelesi Sorunu ile ilgili defterler tespit etmiş bulunmaktayız.[1] Bu defterleri değerlendirme çalışmalarımız başlamış olup, halen sürmektedir. Burada, sözkonusu defterin genel bir tasnifini yapmak istiyoruz.

Kişilerin çeşitli sebeplerle yerleşim bölgelerini değiştirmelerine göç denir. Göçler, sebeplerine, sayılarına ve yapılış şekillerine göre çeşitli tasniflere tâbi tutulmaktadır. Bunlardan birisi de iki ülke arasında sözleşmeye dayalı nüfus mübadelesidir. Lozan Andlaşması gereği Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler mübadele edilmişlerdir. 1924 ve sonrası mübadele yoluyla 400.000'e yakın Türk Anadolu'ya gelmiştir. Bu göçmenlerden bir kısmı Samsun ve havalisinde iskân edilmiştir.

Sözkonusu defterler 1924-1930 tarihleri arasında Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilen göçmenlerle ilgilidir. Bu defterler, aşağıda açıklanacağı üzere içindeki bilgilere göre on beş gruba ayrılmaktadır.

Nedim İpek Ondokuz Mayıs Ünv. Eğitim Fak. Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir.

1 Bu defterlerin varlığından bizi haberdar eden ve defterler üzerinde yaptığımız incelemeler esnasında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğümüz **Samsun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü** İnşaat ve İskân Şube Müdürü Musa ÖZTÜRK, İnşaat Teknisyeni Yaşar ALTINTAŞ, Teknisyen Yardımcısı Hikmet BAYRAKTAR, **Giresun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü** Etüd Proje Şube Müdürü Adnan ANAFOROĞLU, Arşiv Memuru Sabri YILMAZ ve **Ordu Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü** İnşaat ve İskân Şube Müdürü Kâmil UĞURLU'ya teşekkür ederiz.

1924 yılında soğuktan kucağındaki çocuğu ölen bir mübadil anne ve ailesi.

1- Evrâk-ı Vâride ve Sadıra Defterleri

Samsun İskân Müdürlüğü tarafından tutulan Evrak Kayıt Defterleri'dir. Bu defterler üç gruba ayrılmaktadır. Birincisi *Evrâk-ı Varide Defterleri*'dir. Bu defterlere merkezden veya vilâyetin değişik makamlarından gelen evraklar kaydedilmiştir. İkincisi *Evrâk-ı Sadıra Defterleri*'dir. Bu defterlere ise, iskân memurluğu tarafından çeşitli makamlara gönderilen evraklar kaydedilmiştir. Üçüncü grup defterler birinci ve ikinci gruptaki defterlerin birleştirilmesinden müteşekkildir. Başka bir ifadeyle gelen ve giden evrakların kaydedildiği *Evrâk-ı Vâride ve Sadıra Defterleri*'dir.

Samsun İskân Müdürlüğü ile muhtelif devlet daireleri arasındaki muhaberatın kayıtlı bulunduğu bu defterler sekiz adettir. Bu defterlere kaydedilmiş olan telgraf, takrir, tezkire, tahrirat, tamim, istida ve derkenar mahiyetindeki vesikalar göçmenlere ait sevk, iskân, iâşe, muhasebe ve inşaat gibi sorunlarla ilgilidir.

Her sene başında vesika numarası birden başlayacak şekilde tertip edilen bu defterlere gelen ve giden yazıların sıra numarası, tarihi ve hülasası kaydedilmiştir. Mevcut defterlerde 17.000'i aşkın evrak kayıtlıdır. Sözkonusu evrakların bir kısmı göçmenlere ait şahsî dosyalarda bulunmaktadır.

2- Mübadil Sevk Jurnal Defterleri

Denizyolu ile İstanbul'dan Samsun'a sevk edilen mübadillerin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerde, aile bireylerinin isimleri, yaşları, doğum yerleri, meslekleri, sevk vasıtaları, yardıma muhtaç olup olmadıkları, iâşe müddetleri, sağlık durumları ve iskân edildikleri yerlere dair bilgiler mevcuttur. Dokuz tanedir. Sekiz tanesi 1923-1924 tarihlerinde tanzim edilmiştir. Dokuzuncusu, diğerlerine istinaden daha sonra Latin harfleri ile tanzim edilmiş olup, Samsun şehri ve merkez köylerinde yerleştirilen mübadilerle ilgilidir.

3- Bafra İâşe Defteri

Bu defter, muhtelif tarihlerde Bafra'da iâşe edilen mübadil ve muhacirlerin mikdarını ihtiva etmektedir. Bunun yanısıra, Hükümet ve Hilal–i Ahmer Cemiyeti tarafından muhacirlere yapılan zirâî araç-gereç, inşaat malzemesi ve arâzî dağıtımı gibi aynî yardımlar ile doğum ve ölüm ile istatistiki bilgiler de mevcuttur. Defterin ekinde, Bafra İskân Memurluğu adına gönderilen pullukların marka, nevî ve fiyatını havi bir liste vardır.

4- Bafra Muhacir İskân Defteri

Bafra kazasının merkez ve köylerinde yerleştirilen göçmenlere ait iskân defteridir. 300 sayfadan oluşan defterin bazı sayfaları yırtık ve eksiktir. Defterde, göçmenlerin iskân tarihi, iskân mahalli, aile bireylerinin isimleri, yaşları ve meslekleri ile kendilerine yapılan aynî ve nakdî yardımlar hakkında kayıtlar mevcuttur.

5- Gayr-i Mübadil Nüfus Kayıt Defteri

Türk-Yunan nüfus mübadelesine dahil olmayan göçmenlere ait nüfus kayıt defteridir. Bafra ve havalisine yerleştirilen Vilâyât-ı Şarkiyye mültecileri ile Kafkas ve Arnavut göçmen ailelerinin nüfusu, aile bireylerinin isimleri, meslekleri ve ekonomik durumları hakkında bilgileri ihtiva eder.

6- Tefviz Komisyonu Kararnâme Defterleri

Mübadil göçmenlere, yurtlarında terk ettikleri gayr-i menkullerine karşılık iskân edildikleri yerlerde tefvizen tarla, bağ, bahçe, mesken, mağaza, depo, dükkân veya değirmen gibi gayr-i menkuller verilmiştir. Bu dağıtımı valinin başkanlığında, Defterdar, İskân Müdürü, Ziraat Müdürü ve Tapu Müdürü'nden oluşan Tefviz Komisyonu yapıyordu. Komisyon kararları ise defterlere kaydediliyordu. Tefviz Komis-

vonu kararları ile ilgili 1924-1930 tarihlerini kapsayan altı adet defter mevcuttur. Bunların dört tanesi Samsun, bir tanesi de Bafra Tefviz Komisyonu'na aittir. Bafra Tefviz Komisyonu'na ait defter, bakiye-i istihkak mazbatalarının kaydına mahsustur.

7- Takdir-i Kıymet Komisyonu Karar Defteri

Mübadil göçmenlerin tefvizen talip oldukları gayr-i menkullerin kıymetini tespit amacıyla Valinin başkanlığında Tapu Memuru, İskân Müdürü ve Ziraat Müdüründen müteşekkil *"Takdir-i Kıymet Komisyonu"* oluşturulmuştur. Komisyon toplantılarında alınan kararlar Tefviz Komisyonu'na gönderilirken, suretleri bir deftere kaydedilmiştir. Bu mahiyette bir adet defter bulunmakta olup 1926 yılına aittir.

8- Tedkik Komisyonu Kararname Defteri

Mübadil göçmenlerin tefvizen talip olduğu binaya mukabil ibraz eyledikleri Yunanistan'daki gayr-i menkullerine ait tasarruf vesikalarının ilgili talimata uygun olup olmadığını denetlemek amacıyla vilâyet İskân Müdürü'nün riyasetinde Tapu Müdürü ve Millî Emlak Müdürü'nden oluşan Tedkik Komisyonu kurulmuştur. Komisyonda alınan kararlar Tefviz Komisyonu'na gönderilirken birer suretleri de bir deftere kaydedilmiştir. Samsun'da bu mahiyette bir adet defter bulunmakta olup 1925 / 1926 yıllarına ait kararları ihtiva etmektedir. Giresun Köy Hizmetleri, İl Müdürlüğü Arşivi'nde de 1921 - 1929 yıllarında alınan kararları ihtiva eden aynı mahiyette bir adet defter bulunmaktadır. 221 sayfadan oluşan sözkonusu defter Arap ve Latin harfleri ile tanzim edilmiştir.

Uzun süren deniz yolculuğundan sonra Anadolu'ya ulaşan bir aile

9- Arâzî Tevzî Defterleri

Tevzî-i Arâzî Talimatı'na istinaden göçmenlere gayr-i menkul dağıtımını temin amacıyla *Tevzî-i Arâzi Komisyonları* oluşturulmuştur. Komisyonların icraatları *Arâzî Tevzî Defteri* adı verilen defterlere kaydedilmiştir.

Samsun ve kazalarına yerleştirilen göçmenlere iskân talimatı gereği verilen arâzînin mevkii ve bununla ilgili köy ihtiyar heyeti kararlarını ihtiva eder.

Bu defterlerde göçmenlere verilen arâzînin büyüklüğü, sınırları, verim durumu, hangi tarıma elverişli olduğu, göçmen aile bireylerinin isimleri, yaşları ve meslekleri ile ilgili bilgiler kayıtlıdır. Defterler çeşitli boyutlarda olup, bir kısmı tahrip olmuş durumdadır.

10- Arâzî Kıymet Tespit Defteri

Muhacirlere verilen arâzilerin kıymetlerinin ne kadar olduğunun kaydedildiği defterdir.

11- Temlik Talep Defteri

Bu defter 32 sayfa olup 15. sayfadan sonrası boştur. 3 Ağustos 1931 tarihinden itibaren temlik için müracaat eden 170 mübadil göçmenin isimlerini ihtiva etmektedir.

12- Bina Kıymet Tespit Defteri

Göçmenlerin Samsun şehrinde tefvizen talip oldukları binaların kıymetlerini beyan eden listelerden oluşmuştur. Bu listelerde, binanın bulunduğu mahalle, sokak, bina no, cinsi ve etrafındaki bağ veya bağçenin evsafı hakkında da bilgiler kayıtlıdır.

13- Giresun İskân-ı Muhacirin Defteri

1924-1928 tarihleri arasında daimî olarak yerleştirilmek üzere Giresun'a gönderilen mübadil, mülteci ve muhacirlerin isimlerinin kaydedildiği esas iskân defteridir. Defterde, göçmenlerin geldikleri yer, yaşları, hane reislerinin meslekleri ile muhacirlere verilen mesken, arazî ve tohum bedellerini beyan eden listeler mevcuttur. Bu defterdeki bilgiler, *Esas İskân* ve *Arâzî Tevzî Defteri* ismi altında Latin harfleri ile tekrar tanzim edilmiştir.

Giresun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Defterler

1	İskân-ı Muhâcirin Defteri	1924-1929	115
2	Mübadil Muhacirlerin Tasarrufiyetlerinin Tedkikini Müşir Cedvel	1926-1927	
3	Mübadil Muhacirlerin Tasarrufiyelerinin Tedkikini Müşir Cedvel	1927-1928	
4	Tedkik Komisyonu Kararnâme Defteri	1925-1929	221
5	Borçlanma Defteri	1928 - 1937	

Samsun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Defterler

No	Defter Adı	Tarih	Sahife
1	Evrâk-ı Vâride Defteri	6.4.1924 / 10.9.1924	293
2	Evrâk-ı Vâride Defteri	18.9.1924 / 10.1.1925	242
3	Evrâk-ı Vâride Defteri	15.10.1924 / 1.12.1924	182
4	Evrâk-ı Vâride Defteri	19.7.1925 / 25.7.1925	500
5	Evrâk-ı Vâride Defteri	28.6.1928 / 9.8.1928	298
6	Evrâk-ı Vâride Defteri	23.3.1925 / 3.12.1925	-
7	Evrâk-ı Vâride Defteri	16.8.1925 / 3.12.1925	400
8	Evrâk-ı Vâride ve Sadıra Defteri	29.12.1924 / 3.8.1925	192
9	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1923 / 1924	200
10	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1923/1924	99
11	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1923/1924	350
12	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924	284
13	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924	299
14	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924	111
15	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924 / 1925	50
16	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924	90
17	Mübadil Sevk Jurnal Defteri	1924	-
18	Bafra İâşe Defteri	1924 / 1925	55
19	Bafra Muhacir İskân Defteri	1924	303
20	Gayr-i Mübâdil Nüfus Kayıt Defteri	-	133
21	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1924 / 1925	169
22	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1926	195
23	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1926 / 1927	188
24	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1927 / 1928	188
25	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1925 / 1930	150
26	Takdir-i Kıymet Komisyonu Karar Defteri	1926	79
27	Tedkik Komisyonu Kararname Defteri	1925-1926	113
28	Arâzi Tevzî Defteri (Bafra)	-	80
29	Arâzi Tevzî Defteri (Bafra - Alaçam)	1924	480
30	Arâzi Tevzî Defteri (Bafra Alaçam)	1924 / 1925	74
31	Arâzi Tevzî Defteri (Bafra)	1924	676
32	Arâzi Tevzî Defteri (Çarşamba)	1924 - 1925	140
33	Arâzi Tevzî Defteri (Darboğaz Köyü)	-	50
34	Arâzi Tevzî Defteri (Darboğaz Köyü)	-	72
35	Arâzi Tevzî Defteri (Eldavut Köyü)	-	77
36	Arâzi Tevzî Defteri (Sam Merkez Köyleri)	-	279
37	Arâzi Tevzî Defteri (Sam Merkez Köyleri)	-	25
38	Arâzi Kıymet Tespit Defteri	-	88
39	Termik Talep Defteri	1931	32
40	Bina Kıymet Tespit Defteri	1929	152
41	Tefviz Komisyonu Kararname Defteri	1929	156

14- Mübadil Muhacirlerin Vesâik-i Tasarrufiyelerinin Tedkikini Müşir Cedvel-Mübadil ve Muhacirlere Tefviz ve İcar Edilen Emvâl-i Gayr-i Menkuleyi Müşir Cedvel

Giresun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'nde rastladığımız bu defterler iki adettir. Defterlerin birisi kullanılamayacak bir şekilde tahrip olmuş durumdadır. Sözkonusu defterler iki bölümden oluşmaktadır. Defterlerin birinci bölümünde, muhacirlerin isimleri, memleketleri ve terk etmiş olduğu emvâlin kıymeti kayıtlıdır. İkinci bölümde ise muhacirlere verilen emvâlin mevkii, cinsi ve sınırları belirtilmektedir. İkinci bölümün sonunda tevziâtla ilgili Arâzî Tevzî Komisyonu kararı mevcuttur.

15- Mübadil, Gayr-i Mübadil, Mülteci ve Harikzedelere Mahsus Borçlanma Defteri

Göçmenler, kendilerine verilen gayr-i menkuller karşılığında borçlandırılmışlardır. 2510 sayılı Kanun'un 39. maddesi gereğince yirmi yılda ödemek şartıyla borçlandırılan kişilerin isimleri ve borç miktarlarını ihtiva etmektedir. Aynı defterin içinde borçlandırılan göçmenlerden bazılarına ait borcunu ödeyeceğini beyan eden taahhüdnâme suretleri de bulunmaktadır. Giresun Köy Hizmetleri Arşivi'nde rastladığımız bu defterler tahrip olmuş bir durumdadır

Cüce Simon Şans Dağıtıyor

ESER TUTEL

Çocukluk yıllarımda Beyoğlu'nda çok tanınmış bir seyyar piyango bayii vardı: Boyu bir metreyi ancak bulan, yüzü buruş buruş, yelpaze gibi açtığı piyango bileti destesini küçücük elleriyle ancak kavrayabilen bu şık giyimli adam, Cüce Simon'dan başkası değildi.

Evet, boyu bir metreyi ancak bulan bu ihtiyar yüzlü adamı ilk kez 40'lı yılların başlarında, henüz ilkokul öğrencisiyken gördüğümde Tünel'in girişinde turnike sırasındaydım. Önce çok şaşırdım: Çocuk desem, çocuk değildi; büyük desem, büyük değildi. Babama kim olduğunu sordum.

- "Cüce Simon" dedi. "Seyyar piyango bayiidir."

Dedi ama, kimdi, neyin nesiydi, merak etmiştim. Karaköy'deki piyango bayii Uzun Ömer iki buçuk metreye varan boyuyla benim için ne kadar ilgi çekici geliyorsa, bu benden kısa Cüce Simon da en az onun kadar ilgi çekici gelmişti.

- "Niçin boyu bu kadar kısa?"

- "Cüce dedim ya evlâdım" dedi babam. "Görmüyor musun, boyu bir metre ya var ya yok!"

Simon Efendi, başı benim omzumun hizasına ancak varan, tiril tiril beyaz gömlek giymiş, yelekli, takım kostümlü, ayakkabıları cilalı bir küçük adamdı işte. Sanki 45'inde koca bir adam değil de, küçücük bir bibelo...

Babam daha sonra bana, bildiği kadarıyla bu Cüce Simon'un kim olduğunu anlattı. Dediğine göre Ermeni'ymiş: "Bu kadarlık boyuyla bar kapılarında fedailik yapacak hali yok ya, çaresiz o da piyango bileti satarak hayatını kazanıyor."

O günlerde, rastlantı bu ya, gittiğimiz bir misafirlikte, ondan söz edildiğini duyunca, anlatılanları ilgiyle dinledim.

Adam Yaralamaktan Yargıç Huzurunda

Evin beyi, "İstanbul halkı onun elinin uğurlu olduğuna inanmış bir kere!" diye anlatıyordu. "Pek çok kişi bilet almak için hep onu kolluyor. Sahiden de, hikmetinden sual olunmaz, büyük ikramiyeler sık sık hep onun sattığı biletlere çıkıyor. Büyük ikramiyeler çıkmadığı zamanlar da, amortiler, ya da irili ufaklı teselli ikramiyeleri... Geçenlerde ondan çeyrek bir bilet almıştım, inanın bana 100 liralık ikramiye vurmasın mı? Keşke çeyrek yerine tam bilet alsaymışım diye hayıflandım, durdum! Neyse 25 lira da az değil!"

Eh, bu kadar çok bilet satan adamın yanında da zaman zaman büyük paralar toplanırmış. Devlet, isteği üzerine ona hırsızlardan, uğursuzlardan korunmak için silâh taşıma müsadesi vermiş.

Cüce Simon bir gece evinde uyurken birtakım tıkırtılarla uyanmış. Bir de gözlerini aralamış ki, odanın içinde bir hırsız! Bakmış, adam neredeyse kendinin bir misli; dolabın gözlerini açıp açıp paraları ve biletleri arıyor! Bizim Simon bütün cesaretini toplayıp elini yavaşça yanıbaşında duran silâhına uzatmış, sonra da adamı korkutup kaçırmak için havaya ateş edivermiş.

Bir çığlık, bir patırtı, bir gürültü! Adam kanlar içinde kendini yerden yere atıyormuş! Meğer Simon'un havaya attığı silâhtan çıkan mermi, hırsızın çenesinin altından girip yanağından çıkmamış mı! İşin yoksa, dertsiz başına dert!

Ertesi günü Simon'u adam yaralamaktan mahkemede hâkimin huzuruna çıkartmışlar.

Hâkim, karşısında, sanık sırasında,

iki jandarma erinin arasında kıpırdamadan duran bu ufak tefek adamı görünce elinde olmadan kızıp bağırmış:

- "Maznun, ayağa kalk!"

Ama başına gelecekleri düşündükçe tir tir titreyen Simon'da hiçbir hareket yok.

Hâkim yeniden uyarmış. Bereket, jandarmalardan biri, hâkime,

- "Efendim, kendisi sıranın üzerinde zaten ayakta durmaktadır" demiş de hâkim karşısındaki adamın bir metrelik bir cüce olduğunun o zaman farkına varmış.

Sanırım, dava, kısa zamanda nefsi müdafaadan tatlıya bağlanmış.

Cüce Oluşuna Yalnız Annesi Üzülürmüş

Cüce Simon aslen İzmitli. 1892'de doğmuş. Babası da, annesi de normal boyda insanlarmış. Babası Markar'ı 9 yaşındayken kaybetmiş. İlkokulu ve ortaokulu Ermeni okullarında okumuş. Türkçe ve Ermenice'den başka bildiği biraz Fransızca'yı da İzmit'teki idadîde öğrenmiş.

Annesi Mariça oğlunun cüce oluşuna çok üzülürmüş. Galiba ondan başka da üzülen pek olmamış. Buna rağmen annesi, onun hep büyük mekteplerde okuyup mühendis olmasını istermiş. Ama Simon, elinde olmayan bazı nedenlerden ötürü İzmit İdadîsi'nin dördüncü sınıfından ayrılmak zorunda kalınca, evde bir daha mühendislik lâfı eden olmamış.

O sıralarda Balkan Savaşı patlak vermişmiş. Askerlik çağı gelen Simon da akranları gibi şubeye başvurmuş, muayenesini bile yaptırmış. Ama, annesine bakacak ondan başka kimsesi olmadığı için askerliğini geri bırakmışlar. Yoksa o da akranları gibi silâh kuşanıp hemen talimlere başlayacakmış. Sonra da doğruca, ya Manastır'a, ya Üsküp'e, ya da Mitroviçe'ye, o kanlı savaşların sürüp gittiği cepheye... O bir metrelik boyuyla, imparatorluğun Balkanlar'daki ecdat yâdigârı topraklarını Sırplar'a, Bulgarlar'a, tüm gâvurlara karşı savunmaya gidecekmiş.

Önce Musiki, Sonra da Tiyatro

Gençliğinde musikiye de merak salmış Cüce Simon. Türk sanat musikisinde Nikoğos Ağa, Baba Hamparsum, kemanî Tatyos, Bimen Şen gibi pek çok Ermeni bestekâr var ya, o da bu büyük sanatkârlar kervanına boyuna yakın uduyla katılmak istemiş. Ama kocaman udu kucağına alıp da sağ koluyla şöyle bir sıralamamış ki çalabilsin! Koca karınlı udu ne kucağına sığdırabilmiş, ne de kolunu udun sapına uzatabilmiş... Böyle olunca da, tabiî uda, daha başlamadan veda etmek zorunda kalmış.

Yaşadığı yıllarda Beyoğlu'nun âdetâ simgesi olan Simon Gülhane Parkı'nda

Cüce Simon'un ilgi çekici bir başka özelliği de tiyatroya karşı olan merakıymış. Ama herkes gibi seyirci olarak değil, oyuncu olarak! Ünlü Naşit'in Beyazıt'ta Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu "Leblebici Horhor" operetinde önemlice bir rolde sahneye de çıkmış. Üstelik minicik boyuna rağmen bu zor işin altından yüzünün akıyla çıkmayı da başarmış. Daha sonraları bir, iki filmde de rol almışsa da, sinemacılığı "heveskâran"dan biri olmaktan ileriye gidememiş. Sonra? Sonra piyango bayii olmuş. Anlaşılan, kaderinde hayatını insanlara şans dağıtarak kazanmak varmış.

Onu sık sık Taksim'de, Galatasaray'da, İstiklâl Caddesi'nde telâşla giderken görürdüm. Ciddi mi ciddi, hattâ suratını asmış, sanki bir yere yetişmek ister gibi daima çabuk çabuk yürürdü. Arada bir kendisini tanıyıp da selâm verenlerin selâmlarını alır, ama öyle sırnaşıp duran çoluk çocuğa, ortalık yerde ağzı bir karış açık, kendisini aptal aptal seyredenlere, hele uzaktan uzağa lâf atan kendini bilmezlere hiç yüz vermezdi.

1966 yılının başlarında bir röportaj için o sıralarda çalışmakta olduğum *Hayat* dergisine uğradığı sırada onunla -çok kısa da olsa- yakından konuşmak fırsatını bulmuştum. Ona, daha tanışır tanışmaz boyunun kaç santim olduğunu sormanın yakışık almayacağını düşünerek, onun yerine Uzun Ömer'i yakından tanıyıp tanımadığını sormuştum.

Elbette ki tanıdığını söylemişti Uzun Ömer'i. Nasıl tanımasındı ki? İkisi de yıllarca İstanbul'un en ilgi çekici kişileri olmuşlardı. Ortak yanları, ikisinin de piyango bayii olmaktan başka, birinin İstanbul'un en uzun, ötekinin de en kısa insanları olmasıydı.

Röportajı yapan arkadaşa, "An-

Gülhane Parkı'ndaki pelikanlarla hemen hemen aynı boyda...

nem Mariça Hanım'ı kaybettiğim zaman 50'sinde koca adamdım, çok sarsıldım" dediğini duymuştum. 1960 yılının Şubat'ında meslektaşı Uzun Ömer'in ölümünü öğrendiği zaman da, sanki annesini yeniden kaybetmiş gibi büyük bir acı duyduğunu söylemişti.

Kalp yetmezliğinden şikâyet eden Uzun Ömer'in, giderek kötüleyip, günün birinde koca bir selvi gibi yıkılışı karşısında duyduğu acıyı yıllarca unutamamıştı.

Aynı çatı altında yıllardan beri birlikte yaşadığı Horepsime Hanım'ı tanıdıktan sonra yıllardan beri fosur fosur içtiği sigarayı bırakmıştı. Piyangoculuk yapmaktan şikâyetçi değildi, hep iyi yaşamaya çalışmıştı. Horepsine Dedeoğlu ile yirmi yıla yakın bir zaman çok iyi günler geçirmişlerdi.

Beyoğlu halkının yakından tanıdığı ve sevdiği biri olmak Cüce Simon'a güven vermişti. Çevresinde seviliyordu. Ama son zamanlarda nedense madamı ile aralarından kara kedi geçmişti, bir süre sonra istemeye istemeye ayrılmak zorunda kalmışlardı. Ne var ki bu ayrılık yıllar boyunca alıştığı düzenin birden bozulmasına yolaçmıştı. Artık genç de değildi; üstelik bir süredir kalbinden de şikâyet etmeye başlamıştı.

Her Allah'ın Günü 75 Basamak Merdiven

Yıllardan beri Taksim'de, Feridiye'de oturan Cüce Simon, her gün evinin yetmiş beş basamaklık merdivenini inip çıkmaktan hiç şikâyet etmemişti. Gündüzleri işinin gereği saatlerde yürüyor, peşpeşe işyerlerine girip çıkıyor, geç saatlere kadar sokaklarda kalıyordu. Ama, kalbindeki giderek artan sıkıntıya rağmen yine de ihtiyar bir delikanlıydı o: yine sabah akşam tin tin gidip geliyor, bir dakika yerinde duramıyor, ona, buna şans dağıtmakta devam ediyordu.

Ama zaman geldi, o yetmiş beş basamaklık merdiveni, artık eskisi gibi bir solukta çıkamaz oldu. 1966 yılının başlarıydı. 74 yaşındaydı. Günün birinde hastalandı. Dostları onu hastaneye götürdüler. Önünde üç basamaklık, ama sadece üç basamaklık bir merdiven vardı.

İnanılacak gibi değil, ama Cüce Simon'un kendi gibi minicik kalbi, bu boyuna göre hayli yüksekçe üç basamakçığın önünde birden pes ediverdi. O da eski dostu Uzun Ömer gibi, sanki onunla kader birliği etmişçesine kalbine yenik düştü. Hem de *Hayat* mecmuasında onu yakından görüşümün üzerinden sadece bir, iki hafta kadar geçtikten sonra...

Ne diyelim? Toprağı bol olsun Cüce Simon'un...

Dünyadaki Ünlü Cüceler Arasında Bir de Türk Genci Var!

* Kitaplar, tarihteki en kısa boylu erkek cücenin 14 Ocak 1791 - Nisan 1812 yılları arasında Birleşik Amerika'da yaşayan, boyu ancak 67 sm. gelen Calvin Phillips olduğunu kaydediyor. Massachusetts eyaletinin Bridgewater kasabasında 907 gram olarak doğan Phillips'in boyunun uzaması 5 yaşında durmuş. 19 yaşında iken boyu 67 sm. imiş ve giyinik olarak 5 kilo 400 gram geliyormuş. İki yıl sonra çok ender bir hastalık olan ve daha çok cücelerde görülen hücrelerinin vaktinden çok erken yaşlanması nedeniyle ölmüş.

* Buna karşılık tarihteki en kısa boylu kadın cücenin 28 Şubat 1877'de doğup 1 Mart 1895'te 19 ya-

Yaşamını piyango bileti satarak kazanan Cüce Simon her yaştan insanların sevgisini kazanmıştı.

şında New York'ta zatürree ve menenjitten ölen Hollandalı 55 sm.'lik Pauline Musters olduğu biliniyor. Musters, doğduğu zaman sadece 30 sm. boyundaymış! 9 yaşına geldiği zaman boyu 55 sm'i bulmuş, ağırlığı da 1,5 kiloyu bulmuş. Doktorlar, daha ileri yaşlarda ağırlığının 3,5 - 4 kilo arasında değiştiğini kaydetmişler. Vücut ölçüleri ise, -sanırız ki giyinik olarak alınmıştır- göğüs: 47, bel: 48, kalça: 43 sm. imiş.

* 1903 yılında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de dünyaya gelen Matjus Martina ve Bela Martina adlı ikizler ise, 76 sm.'lik boylarıyla dünyanın en kısa boylu ikizleri olarak tıp tarihinde yerlerini almışlar. Birleşik Amerika'nın Florida eyaletinde, Palm Beach kentinde yaşayan John Rice ile Greg adlı ikizler ise, 86 sm'lik boylarıyla günümüzün en küçük ikizleri ünvanına sahipler.

* En küçük cüce iskeleti ise, 1815'te Sicilya'nın Palermo kentinde dünyaya gelen Caroline Crachami adlı küçük kıza ait. Kızcağızın boyu 1824'te 9 yaşında öldüğü zaman 51,3 sm. geliyormuş. Doğduğunda 18 sm. boyunda olup sadece 450 gram çeken Crachaini'nin iskeleti bugün Londra'daki Royal College adlı cerrahlık okulunun müzesinde muhafaza ediliyor: İskeletin uzunluğu sadece 50,3 sm.!

* Gelip geçmiş cücelerin arasında en ünlüsü, "General Tom Pouce" diye anılan Charles Sherwood Stratton adlı sirk cücesidir. 4 Ocak 1838 günü doğan minik Stratton, 12 yaşındayken çalışmak üzere Barnum sirkine verildiği zaman yaşı kasten 6 yaş büyük ve boyunun 77 sm. olduğu ilân edilmişti. 15 Temmuz 1883'te 51 yaşında beyin kanamasından öldüğü bildirildiğinde aslında 45 yaşındaydı ve boyu 1,02 sm. geliyordu.

* Bir başka ünlü cüce de "Kont" lâkabıyla anılan Joseph Boruwalaski. 1739 yılının Kasım ayında Polonya'da doğduğunda 20 sm. boyunda olan Boruwalaski'nin boyu, 1 yaşında 36, 6 yaşında 43, 10 yaşında 53, 25 yaşında 64, 25 yaşında 89, 30 yaşında da 99 sm. olarak ölçülmüştü. Boyunun hayli kısa olmasına karşılık Boruwalaski'nin ömrü normal bir insanın ömründen uzun sürmüştü: 5 Eylül 1837 günü öldüğü zaman 97 yaşında idi!

* Uzun ömürlü cüceler arasında 100 yaşını geride bırakan ikisi de kadın, iki cüce daha var. 1784 yılının 5 Ağustos'unda ölen Anne Clowes tam 103 yaşındaydı, boyu 114 sm., ağırlığı da 21.700 kg. geliyordu. "Prenses Susanna" lâkabıyla anılan New Jersey'in Newton kasabasından Bayan Susanne Bokoyni de ölmeden kısa bir süre önce 101. yaşgününü kutlamıştı. 96 sm. boyundaydı ve 18 kilo çekiyordu.

* Ünlü Guiness rekorlar kitabının cüceler bölümünde bir de Türk genci var: 24 Ocak 1955'te doğan akrobat Süleyman Eriş'in boyu 22 yaşında iken doktorlar tarafından 76,5 sm., ağırlığı da 11,400 kilo olarak ölçülmüş. Kitapta, erkek kardeşinin boyunun 83,5 sm., kız kardeşininkinin de 96,05 sm. olduğu kaydediliyor.

1923 Seçimleri

AHMET DEMİREL

Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karara bağlı olarak tarihi değişmezse, 24 Aralık 1995'te tarihimizin en ilginç seçimlerinden birini yaşayacağız. Bir kere, bu kez seçimin peşin bir favorisi yok. Seçimden sonra kurulacak koalisyonda iki mi, yoksa daha fazla mı partinin yer alacağı şimdiden bilinemiyor. Seçim yasası, büyük bir olasılıkla, partilerin aldıkları oylarla kazandıkları milletvekili sayıları arasında çeşitli dengesizlikler ortaya çıkartacak. Barajlar nedeniyle gerçekleşecek sürprizleri önceden kestirmek de oldukça zor. Bunların ötesinde bir başka nokta daha var ki, özellikle üzerinde durmak gerekiyor. Erken seçim kararının alınmasından sonra ortaya çıkan seçim takviminin de zorlamasıyla, 1980 sonrasındaki tüm seçimlerde olduğu gibi, bu seçimde de yine sınırlı sayıdaki illerde önseçim yapılacak. Böylelikle, milletvekili adaylarının belirlenmesine ilişkin yetkiler bütünüyle parti genel merkezlerinin, özel olarak da parti başkanlarının eline geçti. Parti içi demokrasi ilkesi giderek ortadan kaybolurken, parti başkanlarının belirleyeceği adaylar halkın onayına sunacak, halk kendisi dışında belirlenmiş olan listelere oy vermeye zorlanacak; tıpkı tek parti dönemindeki seçimlerde olduğu gibi... Bu vesileyle, aşağıda, Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulmasının temelini oluşturan ilk seçim (1923 seçimi) üzerinde duracağız. Özellikle de adayların belirlenmesi konusunda yoğunlaşarak, bugünle geçmiş arasındaki ilginç benzerliklere dikkat çekmek istiyoruz.

1923 Seçimi

Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran, Saltanat'ı kaldıran ve yeni Türkiye'nin temellerini atan Birinci Meclis, 1 Nisan 1923'te seçim kararı aldı. 3 Nisan'da İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati'nde bazı değişikliklere gidildi; 8 Nisan'da 9 Umde ilan edildi; 15 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu değiştirildi; 16 Nisan'da da Birinci Meclis son toplantısını yaptı.

Meclis'in dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bazı vekillerle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kuruldu[1] Mustafa Kemal Paşa, bu kurulla birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listelerinin oluşturulması çalışmalarına başladı. Kazım Karabekir, anılarında, seçim kurulunun ilk toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini öne sürer[2]. Dönemin Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey de, kendisinin Mustafa Kemal Paşa'ya partiler üzerinde kalmasını önerdiğini, ama bunu Gazi'ye kabul ettiremediğini belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür: "Bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı, bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir Hükümet Başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım"[3].

1 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matb., 1961, s. 323.

2 Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**: Atatürk-Karabekir, İstanbul, Emre Yay., 1991, s. 138.

3 Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yay., 1965, s. 126-127.

Aday listeleri oluşturulurken seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlanmıştır. Ayrıca, çoğu kez listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştır. Örneğin Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, kendisinin, haberi olmadan Mardin'den, Hakkı Tarık (Us) Bey'in de Giresun'dan aday gösterildiklerini gazetelerden öğrendiklerinde, büsbütün şaşırdığını belirtir[4].

1908 seçimlerinde seçim sandığı Galatasaray Lisesi'nin önünde

Bu ortam içinde, muhalefetteki İkinci Grup seçime katılmama kararı almış, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik nedeniyle de İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları olanaksızlaşmıştır. Böyle olunca, milletvekili sayısı kadar aday gösterilen seçim çevrelerinde, merkezden belirlenen adayların tümü, seçimin ardından milletvekili olurken, ikinci seçmenlere tercih yapma hakkı tanınan seçim çevrelerinde Birinci Grup'un adayları, kendi aralarında yarışmışlardır. 1923 seçimi Birinci Grup adaylarının kesin zaferiyle sonuçlanırken, sadece Gümüşhane'de, Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, merkezden belirlenen Müdafaa-i Hukuk adaylarından birini geride bırakarak, bağımsız olarak seçilmeyi başarmıştır[5].

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1923 seçimini ve tek parti dönemindeki öteki seçimleri şöyle değerlendiriyor: "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur. Gerçi İkinci Meclis'te Bursa'dan Nurettin Paşa, Gümüşhane'den Zeki Bey bağımsız olarak seçilmişlerse de bunlar tek tük olaylardı. Başka yerlerde bağımsız adaylar seçim kazanamamışlardı"[6].

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listeleri oluştukça, isimler, *Hakimiyet-i Milliye* başta olmak üzere, basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu gazetenin Haziran-Ağustos 1923 dönemine ait sayılarını tarayarak yaptığımız inceleme sonucunda, ülke genelindeki 72 seçim çevresinin 5'indeki aday listelerine ilişkin hiçbir bilgiye rastlayamadık. (Çankırı, Hakkari, Kütahya, Mersin, Siirt). 7 milletvekili çıkartan Saruhan'da adaylardan sadece biriyle ilgili bilgiye rastlayabildik. Bu durumda, bu 6 seçim bölgesinde kaç aday gösterildiğini kesin olarak bilemiyoruz.Kalan 66 seçim bölgesinin 57'inde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aday listesinde, seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterilmiştir. Bu seçim bölgelerinin 56'sında (Gümüşhane hariç) gösterilen adayların tümü mebus olmuştur.

Gümüşhane'de ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti listesinden gösterilen üç adaydan Hasan Fehmi ve Veysel Rıza Beyler milletvekili seçilirlerken, üçüncü aday Torullu Üçüncüzade Asım Bey, bağımsız aday Zeki (Kadirbeyoğlu) karşısında yenilgiye uğramıştır. (*Hakimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923). Söz konusu 56 seçim bölgesindeki dağılım ise şöyledir:

- 5 seçim bölgesinde tek kişi aday gösterilmiş, bu tek aday milletvekili seçilmiştir: Artvin, Bitlis, Çatalca, Gelibolu, Genç.
- 9 seçim bölgesinde iki kişi aday gösterilmiş, bu iki aday milletvekili seçilmiştir: Ardahan, Bayezit, Burdur, Cebelibereket, Dersim, Erzincan, Kırklareli, Kozan, Tekirdağ.

14 seçim bölgesinde üç kişi aday

4 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yay., 1968, s. 23-25.

5 Zeki Bey Gümüşhane seçimini nasıl kazandığını, yayınlanmamış anılarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bkz. Mahir İz, **Yılların İzi**, İstanbul, Kitapevi, 1990, s. 317-323.

6 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu**. İstanbul, Çağdaş Yay., 1990, s. 246. Nurettin Paşa, 1924 Aralık ayında yapılan bir ara seçim sonucunda Meclis'e girmiştir. Bununla ilgili olarak, aşağıda Bursa livası seçim sonuçlarına bakınız.

Zeki Bey (Kadirbeyoğlu)

gösterilmiş, bu üç aday milletvekili seçilmiştir: Adana, Aksaray, Amasya, Canik, Ergani, Edirne, Isparta, Karahisarışarki, Kırşehir, Menteşe, Muş, Sinop, Siverek, Van.

•9 seçim bölgesinde dört kişi aday gösterilmiş, bu dört aday milletvekili seçilmiştir: Antalya, Aydın, Kayseri, Maraş, Niğde, Tokat, Urfa, Yozgat, Zonguldak.

•11 seçim bölgesinde beş kişi aday gösterilmiş, bu beş aday milletvekili seçilmiştir: Bolu, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Ertuğrul, Giresun, Gaziantep, İzmit, Lazistan, Malatya.

•3 seçim bölgesinde altı kişi aday gösterilmiş, bu altı aday milletvekili seçilmiştir: Erzurum, Karahisarısahip, Sivas.

•2 seçim bölgesinde yedi kişi aday gösterilmiş, bu yedi aday milletvekili seçilmiştir: Kastamonu, Trabzon.

•2 seçim bölgesinde dokuz kişi aday gösterilmiş, bu dokuz aday milletvekili seçilmiştir: İzmir, Konya.

•1 seçim bölgesinde onbeş kişi aday gösterilmiş, bu onbeş aday milletvekili seçilmiştir: İstanbul.

Buna karşılık sadece 9 seçim bölgesinde, ikinci seçmenlere Müdafaai Hukuk adayları arasından seçme yapma hakkı tanınmıştır Bunları şöyle sıralayalım:

1. ANKARA: 6 milletvekili çıkartan Ankara'dan 13 aday gösterilmiştir. (6 Temmuz 1923).

* 1. Gazi Mustafa Kemal Pş.
* 2. Ali Fuat Cebesoy Pş.
3. Eski Ankara müftüsü Rıfat Ef.
* 4. İhsan B.
* 5. Hilmi B.
* 6. Ömer Mümtaz B.
7. Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Ef.
* 8. Kınacızade Şakir Ef.
9. Nallıhan'dan Ramizbeyzade Ahmet B.
10. Attarbaşızade Rasim Ef.
11. Bala'dan Hacı Kasımzade Haydar B.
12. Muharrem Ef.
13. Hacı Abdullah Ef.

9 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* 3 ve 10. sıradaki adayların istifa ettiklerini duyurmuştur.

Ankara'daki seçim oldukça çekişmeli geçmiştir. 22 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de, Keskin kazası dışındaki sonuçlar yayınlanmış, bir gün sonra da Keskin'de kullanılan oylar da eklenerek Ankara'daki kesin seçim sonucu verilmiştir. Dağılım TABLO'daki gibidir.

Bu dağılımdan anlaşıldığına göre, Keskin seçimleri öncesinde, 286 oyla 5. sırada yer alan Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Efendi, 227 oyla 7. sırada yer alan Ömer Mümtaz Bey"e 59 oy fark yaparak seçilmeyi hemen hemen garantilemiş gibiydi. Ama, Ömer Mümtaz Bey, Keskin'de 70 oy alırken, Şemsettin Efendi'ye verilen oyların sayısı 11'in altında kalmış ve seçimi kazanan Ömer Mümtaz Bey olmuştur. Ankara seçimlerinin son gününde, Keskin'de, Mustafa Kemal Paşa 69 oy alırken, Ömer Mümtaz Bey'in Meclis Reisi'nden de fazla oy (70 oy) alarak, kendisinden öndeki adayla aradaki açık farkı kapatmış olması oldukça ilginçtir.

2. BİGA: 3 milletvekili çıkartan Biga'dan 5 aday gösterilmiştir. Bunlardan Samih Rıfat Bey 101 oyla, Şükrü Bey 99 oyla, Mehmet Bey 99 oyla seçilmiş, öteki iki adaydan Kastamonu Kalem Reisi Osman Bey 5 oy, sabık Biga mebusu Hamit Bey ise 2 oy alarak seçimi kaybetmişlerdir. (8.6.1923).

3.BURSA: 5 milletvekili çıkartan Bursa'dan 15 aday gösterilmiştir:

*1. Mustafa Fehmi (Gerçeker) Ef.
2. Operatör Emin (Erkul) B.

1923 seçimlerinde Ankara'daki sonuçları gösteren TABLO

Adaylar	Keskin hariç	Kesin sonuç
Gazi Mustafa Kemal Pş.:	528	597
Ali Fuat Cebesoy Pş :	515	585
İhsan B.:	337	407
Hilmi B.:	372	372
Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Ef. :	286	(*)
Kınacızade Şakir Ef.:	278	345
Ömer Mümtaz B.:	227	297
Ramizbeyzade Ahmet B.:	160	(*)
Hacı Kasımzade Haydar B.:	145	(*)
Muharrem Ef :	123	(*)
Hacı Abdullah Ef.:	125	(*)

(*) Aldığı oy miktarı belirtilmemiştir.

(NOT: yanlarında (*) işareti bulunan adaylar, seçimi kazanan adaylardır).

* 3. Ali Hikmet Pş.
* 4. Necati (Kurtuluş) B.
5. Muhittin Baha (Pars) B.
* 6. Osman Nuri (Özpay) B.
7. Şeyh Servet (Akdağ) Ef.
8. Ankara İstinaf Reisi Asaf B.
9. Sabık Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı) B.
* 10. Adana Valisi Refet B.
11. İktisat Vekaleti Ziraat ve Fen Müşaviri Muhlis B.
12. İktisat Vekaleti Ziraat Müdür-i Umumiyesi Zihni B.
13. İktisat Vekaleti Ziraat Müdür-i Sanisi Hüseyin Hüsnü B.
14. Halkalı Ziraat Mektebi Müdürü Hazım B.
15. Aksaray Mutasarrıfı Abdullah B. (22.Haziran 1923).

Bu adaylardan 1, 3, 4, 6 ve 10. sırada gösterilenler seçimi kazanmışlardır. 2, 5, 7 ve 9. sıradaki adaylar ise Birinci Meclis'te milletvekili olmalarına karşın İkinci Meclis'in dışında kalmışlardır. Ali Hikmet Paşa'nın 1924 yılı sonlarında Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak, milletvekilliğinden ayrılması üzerine yapılan ara seçimde Operatör Emin Bey (yukarıdaki listede 2. sırada) bir kez daha aday gösterilmiş, ama bu kez bağımsız aday Nurettin Paşa'ya karşı seçimi kaybetmiştir. Nurettin Paşa'nın mazbatasının onaylanmaması üzerine tekrarlanan seçimde Halk Fırkası aday göstermemiş, ama eski Müdafaa-i Hukuk adaylarından Muhittin Baha (Pars) Bey, Nurettin Paşa karşısında bağımsız aday olarak şansını denemiştir. Ama seçimi yine Nurettin Paşa kazanmıştır.[7].

4. ESKİŞEHİR: 3 milletvekili çıkartan Eskişehir'den 9 aday gösterilmiştir.

* 1. Abdullah Azmi (Torun) Ef.
2. Müdafaa-i Hukuk Reisi Ali Ulvi
* 3. Miralay Ayıcı Arif
4. Hacı Veli (Bayraktar) Ef.
* 5. Emin (Sazak) B.
6. Halil İbrahim (Sipahi) Ef.
7. Mehmet Niyazi (Çamzade) Ef.
8. Eyüp Sabri (Akgöl) B.
9. Hüsrev Sami (Kızıldoğan) B. (20.Haziran 1923)

Buna göre, Eskişehir'in Birinci Meclis'teki yedi mebusunun yedisi de aday gösterilmiş olmakta, bunlara ek olarak 2 ve 3 sıradaki kişiler de ikinci seçmenlere aday olarak sunulmaktadır.

Mete Tunçay'ın belirttiği üzere, 3 milletvekili çıkartacak olan Eskişehir livasındaki adaylardan, aralarında Emin (Sazak) Bey'in de bulunduğu üçü, *Yeni Türkiye* gazetesinde sanki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları yalnız kendileriymiş gibi yayın yapmışlar; bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu üç kişiyi adaylıktan çıkarmış ve geri kalan altı kişiyi ikinci seçmenlere aday olarak önermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Emin Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylığından ihraç edildiğine dair açıklaması 10 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanarak kamuoyuna duyurulmuştur.

Bu üç adaydan ikisi seçimden çekilmişler, ama Emin (Sazak) Bey adaylıktan ihraç kararına direnmiş ve sonuçta seçimi kazanmıştır. Bunun üzerine Emin Bey, "fırka hayatında şart-ı esas olan dürüsti-i hareketi yakın arkadaşları zararına iki defa ihlal eylemiş" olmasından dolayı, bu kez Halk Fırkası'ndan ihraç edilmiştir. Ama, İkinci Meclis açıldıktan bir süre sonra, 10 Kasım 1925'te, yeniden partiye kabul edilmiştir.[8].

Emin Bey (Sazak)

5. İÇEL: 2 milletvekili çıkartan İçel'den 4 aday gösterilmiş, 2 ve 4. sıradaki adaylar seçimi kazanmışlardır. (17 Haziran1923).

1. Mutlu Ali Ef.
* 2. Hafız Emin Ef.
3. Binbaşı Fevzi B.
* 4. Dr. Tevfik B.

6. KARESİ: 8 milletvekili çıkartan Karesi'den önce sekiz aday gösterilmiştir. (24.Haziran 1923). Bir gün sonra bu 8 adaya iki aday daha eklendiği duyurulmuştur. Bununla birlikte adaylıkları ilk gün duyurulan 8 aday daha sonra mebus seçilirken, adaylıkları bir gün daha geç duyurulan Edremitli Muammer Bey ve Dahiliye Memurin Müdürü Salih Bey seçimi kaybetmiştir.

7. KARS: 2 milletvekili çıkartan Kars'tan 4 aday gösterilmiştir. (18 Haziran1923)

* 1 . Ağaoğlu Ahmet B.
2. Cavit B. (mebus)
3. Fahrettin B. (mebus)
* 4. Ömer Lütfi Ef.

8 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* 1. sıradaki Ağaoğlu Ahmet'in 157, 4. sıradaki Ömer Lütfi Efendi'nin ise 113 ikinci seçmenin

7 Bu ara seçimin ayrıntıları için Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Ankara, Yurt Yay, 1981, s. 117-120.

8 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yonetimi'nin Kurulması**, s. 56-57.

1923 seçimlerinde seçim sistemi değişmiş, iki dereceli olan sistemde seçmen olabilmek için vergi verme şartı kaldırılmıştır. Seçim sandığı deve ile taşınıyor

oyuyla seçildiklerini duyurmuş, öteki iki adayın oyları hakkında bilgi vermemiştir.

8. MARDİN: 5 milletvekili çıkartan Mardin'den 11 aday gösterilmiştir. (20 Haziran1923).

* 1. Necip (Güven) B.
* 2. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) B.
3. Hasan Lami Ef.
* 4. Abdülrezzak Çelebi
5. Diyarbakır mektupçusu Musulluzade Cavit B.
6. Mardinli Hacıgörüzade Şakir B.
7. Mitat (Ulusal) B.
* 8. Abdülgani (Ensari) B.
* 9. Derviş (Ural) B.
10. Esat (Önen) B.
11. İbrahim (Turhan) B.

2 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*, bu adaylardan Abdülrezzak Çelebi'nin 311, Necip (Güven) Bey'in 295, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in 294, Abdülgani (Ensari) Bey'in 274 ve Derviş (Ural) Bey'in 272 oyla seçildiklerini duyurmuş, öteki adayların aldıkları oylar hakkında bir bilgi vermemiştir.

9. ORDU: 5 milletvekili çıkartan Ordu'dan 8 aday gösterilmiştir. (11 Temmuz 1923). Bunlardan Faik, Hamdi, İsmail ve Recai beylerle, Halil Efendi seçimi kazanırken, adaylardan Fatsalı Hoca Rıfat Efendi, Salim Bey ve Alipaşazade Ziya Bey, 1923 seçiminin az sayıdaki seçim kaybeden adaylarından olmuşlardır.

1923 seçiminde, ilk kez, 8 Haziran 1923'te Biga'daki sonuçlar belli olmuştur. Son sonuç ise 17 Ağustos 1923'te Trabzon'dan gelmiştir ve orada "seçim evvelki gün bitti" denildiğinden 1923 seçimlerinin 15 Ağustos 1923'te tamamlandığı anlaşılmaktadır. 7 adayın katıldığı ve yedisinin de mebus seçildiği Trabzon'daki oy dağılımı ise şöyle gerçekleşmiştir:

Hasan (Saka) B.: 561 oy
Ahmet Muhtar B.: 561 oy
Şefik B.: 558 oy
Süleymen Sırrı B.: 552 oy
Rahmi B.: 542 oy
Nebizade Hamdi (Ülkümen) B.: 538 oy
Abdullah B.: 536 oy

Seçimlerde kaç ikinci seçmenin oy kullandığına ilişkin bilgi vermesi açısından, son olarak Bolu seçim sonuçlarına da değinelim. 5 adayın gösterildiği ve 5'inin de mebus seçildiği Bolu'da, 11 Temmuz 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'nin yazdığına göre, 432 ikinci seçmen oy kullanmıştır. Her ikinci seçmenin, seçtiği 5 kişinin ismini ayrı ayrı yazması gerektiği halde, bazı ikinci seçmenler bazı adaylara oy vermediklerinden, tam sayıya ulaşan aday olmamıştır.

Cevat Abbas (Gürer) ve Şükrü (Gülec) Beyler 422'şer oyla ilk iki sırayı paylaşmışlar, Dr. Emin Cemal Bey 415, Falih Rıfkı (Atay) Bey 403 ve Nuhzade Mehmet Efendi 306 oyla milletvekili seçilmişlerdir.

Bu arada, Düzce'den Latife Hanım'a 1 oy çıkmıştır. (Hemen eklemek gerekir ki diğer seçim bölgelerinde de bu yönde oy kullanan ikinci seçmenler vardır. Örneğin, Kastamonu'da Latife Hanım'a 29, Halide Edip Hanım'a 12 oy çıkmıştır. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1923).

Tek parti döneminde yapılan 1927, 1931 ve 1935 seçimlerinde de, 1923'te olduğu gibi, ikinci seçmenlere pek tercih hakkı tanınmamıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun da belirttiği gibi, seçim, fiili olarak, yönetimdeki tek partinin merkezden belirlenen adaylarının milletvekilliklerinin ikinci seçmenlere onaylatılması anlamını taşımıştır. 1995 Türkiye'sinde ise parti sayısı artmakla birlikte, bu partilerin başkanlarının belirlediği adaylar halkın onayına sunuluyor. Bu gerçek, 70 yılı aşkın bir süre içinde, parti içi demokrasisi konusunda yeterince yol alamadığımızı açıkca gösteriyor.

Halk Fırkası -İkinci Grup- İttihatçılık

Suphi Nuri

İntihabat devresi açıldıktan sonra memleket dahilinde uyuyan kuvvetler birdenbire faaliyete başladılar. Bir takımları mebus olmak, diğerleri dostlarını kazandırmak, üçüncülerde fuzuli surette iş görmek için çalışıp duruyorlar. Şahsiyet dedikodular, düşmanlıklar pek tabii bir surette ortalığı velveleye veriyorlar. Fakat bunca söz veya bunca yazıdan biraz kendimizi sıyırıp daha ciddi bir surette vaziyete hâkim olmağa çalışalım.

Fırka yapmak, teşkilatla meşgul olmak, intihab etmek veya edilmek vakıa pek hoş şeylerdir. Fakat ortak yalnız bunlar yoktur. Bunların fevkinde bir memleket menfaati bir de siyasi ictihad vardır. Acaba bugün intihabat işleriyle meşgul olanların sağlam, doğru, şuuri bir siyasi fikirleri var mıdır? Bugünlük ferdleri, kitleleri bir tarafa bırakalım. Çünkü bunlar henüz inkılâbı, hakimiyet-i milliyeyi, zaferi hazmetmekle meşguldurlar. Bunlardan maadasına bakalım. Münevverleri ele alalım. Mevcud fırkaları, teşkilâtları tedkik edelim. Bugün Birinci.Grup denilen Halk Fırkası'nın aşağı yukarı programı siyaseti, ictihadı, icraatı, mazisi malumdur. Reisimiz Mustafa Kemal Paşa üç senedir Türkiye'nin her köşesinde irad eyledikleri muhtelif ve müteaddid nutuklarıyla Halk Fırkası'nın programını kâfi derecede izah eylemiştir. Binaenaleyh ortada program yoktur demek sırf bir düşmanlık ve bir haksızlık olur. Birinci Grup'un eşhası, programı, icraatı herkesçe malumdur. Yarın intihabatta Birinci Grup lehinde reylerini verecekler bile bile hareket edeceklerdir. Çünkü herşeyimiz apaçıktır.

Fakat acaba muhaliflerimizin eşhası ictihadları, siyasetleri, icraatları da bizimkiler kadar aşikârmıdır?

Bu suale cevab vermek için biraz etrafımıza göz geçirelim.

İkinci Grup:

Malum olduğu üzere Ankara'da Millet Meclisine herkes Misak-ı Milli bayrağı altında toplanmış ve fırkacılıktan uzak olarak yaşıyordu. Fakat dünyada hiçbir parlamento fırkasız iş göremezdi. Çünkü Müdafaa-i Milliye'ye taalluk eden mes'elelerden gayrı hususatta her mebusun pek tabii olarak bir fikri mahsusu olabilir ve muhtelif fikirler ortaya atıldığı vakit de muhtelif cereyanlar, fırkalar meydana çıkar. Yalnız Ankara'da muhalefet edenler, bilahare kendileri İkinci Grup ismini verenler acaba fikir ve ictihadlarından dolayı mı muhalif olmuşlar? Biz bu suale derhal hayır diyebilir. Çünkü iki sene evvel Mustafa Kemal Paşa üç yüzden fazla azası olan bir meclisin meesaibi âdiyede aynı fikri takib etmeyeceğini görerek arkadaşları ile beraber Birinci Grup'u teşkil etmişti. Bu grupa Meclis'in bir kısmı dahil oldu. Haricde kalanlar derhal itiraz ederek: "biz Misak-ı Milli'yi kabul ediyoruz neye bizi içinize almıyorsunuz" dediler. Bu sual zahiren pek doğru idi. Fakat uzun tecrübelerden sonra Mustafa Kemal Paşa kendisiyle teşrik-i mesai edebilecek mebusları tanımış, seçmişti. Haricde kalanların yegâne kabahatleri başkumandanımıza karşı herçi bâdâbâd itirazdan, muhalefetten ibaretti. Demek oluyor ki aradaki fark bir ictihad farkı değildi. Yalnız bir hissiyat farkı idi. Birinci Grup'a girenler Mustafa Kemal Paşa'ya dost olanlar, İkinci Grup'u teşkile mecbur olanlar ise Paşa ile geçinemeyenlerdi. Fakat mürur-ı zaman ile bazı mebuslar Birinci'den İkinci'ye veya İkinci'den Birinci'ye naklettiler. Hatta birtakımları da hiçbir Grup'a dahil olmamayı daha nâfi buldular. Şu izahattan da anlaşılıyor ki Misak-ı Milli meselesinde Meclis'te herkes müttefik bulunuyor. Yalnız mesaik-i sairede rey verir iken nazar-ı itibara alınan cihet bir fikir, bir ictihad, bir ilim kaygusu değildir, belki Paşa'ya muvafakat veya muhalefettir. Muhalifler de re'skâra gelseler aynı ile muvafıklar gibi hareket edeceklerdir. Çünkü aradaki fark, tekrar edelim, ictihada ait değildir şahsiyâta dairdir.

İkinci Grup böylece programsız, ictihadsız sırf inad ve şahsiyat ile 2 Teşrinsani 338'e kadar yaşadı en büyük kuvveti pek tabii surette vukua gelen kusurları meydana koymak ve her vesileden istifade ederek Paşa'yı ve arkadaşlarını lekelemekti. Fakat 2 Teşrinisani'den sonra prensipsiz yaşayan İkinci Grup kendisine bir akide-i siyasiye bulur gibi oldu. Alenen izhara kadar varmamakla beraber hilafetle saltanatın ittihad ettirilmesi lehinde bulundu. İntihabât devresinden evvel faaliyete başlayan İkinci Grup heyet-i vekileye Şer'iye ve Adliye vekillerini intihab ettiği gibi Hüseyin Avni Bey'i de Meclis riyaset-i saniyesine geçirtti. İntihabat için de tedarükâtta bulunarak evvelen İstanbul'da bulanık suda balık avlamaya koyuldu. Fakat İstanbul İkinci Grup'tan evvel iki teşkilâta kendini vermiş olduğundan re'sen yapacak iş kalmamıştı. Yalnız mevcud teşkilâttan biriyle ittifak etmek lazım geliyordu. Birinci Grup'la birleşemeyeceği pek tabii olan İkinci Grup İttihatçılara cilve yapmaya başladı. Başında İttihadcı düşmanları bulunan bu ikincilik icab-ı siyaset Kemal Bey'in elini öpmekle razı oldular. Fakat henüz pazarlık bitmemiştir. Çünkü bunlarında aralarında nifak vardır.

İttihadcılar

Mütarekeden evvel Türk münevverlerinin ekserisi İttihadcı idi. Ahlakını bir derece muhafaza edebilen İttihad ve Terakki Harb-i Umumi'de haksızlıkları, hırsızlıkları, suiidaresi ve akıbet-i mağlubiyetimiz ile sukut etti. Teceddüd namıyla lekelenmemiş İttihadcılar mütarekeden sonra bir fırka yapmak istediler ise de muvaffak olamadılar. Ecnebi işgali ve Damad Paşa'nın Hürriyet ve itilafcılığı İstanbul'da İttihadcıları asmaya kesmeye başladıktan sonra Anadolu'ya kapağı atmak zaten icab ediyordu. Tam bu sı-

1923 seçimleriyle ilgili değerlendirmemize ek olarak, dönemin basınında yer alan seçimle ilgili iki yazıya yer vermek istiyoruz. Suphi Nuri ve Velid Ebuzziya'nın yazıları seçimler başlamadan ve seçime kimlerin katılacağı belirlenmeden önce kaleme alınmıştır. Öyle ki, bu yazıların yayınlandığı tarihte, henüz İkinci Grup ve İttihatçıların bile seçime katılıp katılmayacakları belli değildi.

Ahmet Demirel

Hüseyin Avni Bey (Ulaş)

rada Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Milliye mücahedesi de vukua geliyordu. İttihadcılar tabii bir surette bu vechile millici oluverdiler uzun bir müddet artık ittihadcılıktan bahsedilmez oldu. Bahs ettiğimiz zevat namuslu efrâddır. Ele başıları ya zaten Avrupa'ya veya şuraya buraya savuşmuşlardı. Büyük Millet Meclisi'nde de İttihadcı anasır vardı. Bunlara Birinci ve İkinci Gruplarda tesadüf ediliyor.

Mütarekeden sonra fırka halinde yaşamaktan vaz geçmiş olan İttihad ve Terakki Müdafaa-i Milliye'ye pek tabii bir surette iştirâk ettirmekle kredisini bir dereceye kadar yükseltti. Hürriyet ve itilaf ise Damad Paşa ile birlikte İngiliz tarafdarlığı ederek inkılâbımıza karşı bir vaziyet almış oldu. Yarın gerek intihabatta gerek ondan sonra Hürriyet ve itilaf fırka halinde aramızda yaşayamayacaktır. Çünkü bu fırka kendi idâm ilâmını imza eylemiştir. Hürriyet ve itilaf'ın mes'ul eşhâsı hal-i firardadırlar. Burada bulunanlarını da her vakit mahkemeye sevk etmek kabildir. Mes'ul olmayan kısımları ise zaten eski intisablarının hacâleti ile muztaribdirler. Bunları Müdafaa-i Hukuk teşkilatına almaktan zarar değil fayda beklenebilir. İttihadcılar Anadolu'ya geçmekle gayet iyi hareket ettiler. Anadolu'ya geçenlerden ibaret olaydı İttihadcılar başımızın üstünde olurdu. Fakat bunların en lekeli, en muzır takımları Avrupa ve İstanbul'da kalmışlardı. Bunlar men'-i intikâr ve iaşe işlerinde milyonlar kazandılar. İşgal kuvvetleriyle hoş geçindiler ve beynelmilel sermayedârlar ile dostturlar. Bu gibilerin mikdarı çok değildir. Efrâddan ayrıdırlar. Kendilerine İttihadcı süsü verenler belki bu elebaşlarının sayyiatını bile bilmezler. Bizim mücadelemiz efrâda değil belki elebaşılaradır. Çünkü bu elebaşıların yegâne emeli her fırsattan istifade ederek yine re'sikâra gelmek, yine ceplerini doldurmaktır. Paşa, şan ve şöhret onlarda olduğu için Anadolu'da ve İstanbul'da kemâl-i namus ile yaşayan eski efrâdı kandırmak ve onların sayesinde yine fırıldaklar çevirmekler istiyorlar. Bizim bu İttihadcı entrikalarına karşı söyleyeceğimiz tek bir söz vardır: Kendine İttihadcı süsü veren arkadaşlar, siz cebhelerde ölür iken, aileleriniz çamurdan ekmek yer iken kodamanlarımız milyonlar kazandılar, memleketi berbâd ettiler, mağlub olduk ve nihayet Avrupa'ya mirasyedilik ettiler. Bunların tekrar müracaatlarına kulak vermeyiniz. Çünkü bunlar sizi değil ceplerini düşünüyorlar. Yarın sizin sayenizde yine re'sikâra gelirler ise aynı suretle hareket edeceklerdir. Binaenaleyh sizi gibi namuslu efradın yeri Kemal Bey'in maiyeti değil Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Fırkası'dır.

İşte bu hakikat lâyıkı ile anlaşılır ise İstanbul'da fırıldaklar çeviren iaşeciler, meri-i ihtikârcılar vesaire askersiz birer erkân-ı harbiyeye benzerler ve soyguncuklarına devam edemezler. Fakat bu hakikat meydana çıkıncaya kadar biz karşımızda bir İttihad ve Terakki Fırkası varmış gibi hareket edeceğiz. Çünkü İttihadcılar uslu oturmuyorlar, İkinci Grup'la birleşmek, saltanat cereyanlarını kuvvetlendirmek hasılı Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmek istiyorlar. Bunlara karşı yapacağımız şey pek basittir.

Evvela eski İttihadcı ekseriyetini bu entrikalar ve entrikacılar hakkında tenvir eylemek, saniyen ittihad propagandası yapanlara maskelerini ihtar etmek. Çünkü merdcesine hareket edileceğine saman altından su yürütmek isteniliyor. İttihadcılık açıkça hareket etmiyor. Yüzüne bir peçe koyuyor. Birinci Grup'a intisab ile kaleyi içinden fethetmek istiyor. İstanbul Belediye intihabları bu iki yüzlülüğün pek parlak bir numunesidir. Eğer İttihadcılar kendilerinde Birinci Grup ile açıktan açığa mücadele kudreti görmez ise maskesini atmayacak ve içimize katılarak, bizi iğfal ederek intihabatta kazanmağa bakacaktır. Fakat bu fırkanın programı nedir? Eğer eski bir program ise yazıktır. Çünkü pek saçma idi. Çünkü İttihadcılar bu programı hiçbir vakit tatbik etmediler. Vaadleriyle icraatları taban tabana zıd idi. Yarın İttihadcıların bir tek programı olacaktır. O da her ne bahasına olursa olsun re'sikâra gelmek. Fakat bu kâfi değildir. Çünkü milletin gözü açılmıştır ve artık öyle iaşecilerin, men'-i ihtikârcıların, Enverlerin yüzünde henüz kurtarmış olduğui vatanını ve istiklalini bir daha kaybetmek istemeyecektir. Bu uzun mütalaattan sonra şunu diyebiliriz ki bugün meydana esaslı bir ictihad ile, ciddi bir program ile, parlak bir icraat ile yalnız Müdafaa-i Hukuk Grubu çıkıyor. İkinci Grupla İttihadcıların hallerini, arzularını hareketlerini kâfi mikidar gördük. Bu memleket menfaat-i şahsiye ile, entrika ile, inadcılıkla, ocakçılıkla idare edilmez. Bize bundan sonra fikirler, ictihadlar, meslekler lâzımdır. Yoksa millet artık Kara Vasıf Bey'in veya Kara Kemâl Bey'in hatırı için yürümez. Bize maddi icraat, esaslı ictihadlar, milli ve medeni programlar lâzımdır. Türkler fikirler için mücadele edeceklerdir. Şunun bunun peşinde koşmak zamanı geçmiştir.

Türklere en ameli, en kavi, en parlak fikirleri, ictihadları, esasları veren Mustafa Kemal Paşa'nın teşkil ettiği fırkadır. Biz Mustafa Kemal Paşa'yı bu vatanı kurtardığı için severiz. Fakat biz Mustafa Kemal Paşa'nın arkasından bize bir fikir, bir gaye, bir program verdiği için gideriz. Bizi yürüten Paşa'nın zatı değil fikirleridir. Türk milleti artık muayyen müsbet fikirler istiyor ve şimdilik en parlak fikirler hakimiyet-i milliyedir. Bunu temin eden fırka Türklerin ekseriyetinin fırkasıdır. Binaenaleyh şahsi entrikalar kâfidir. Herkes şunun bunun değil bir fikrin, müsbet bir siyasetin adamı olmalıdır. Bugün en kuvvetli, en haklı, en doğru fikir ictihad, siyaset Halk Fırkasınkidir. Bunun için her Türk de bu fırkanın tabii bir surette mensubu olmalıdır.

(**İleri**, 6 Nisan 1923)

Grupların Fevkinde Vatan Vardır

Velid Ebuzziyazade

İntihabat derdiyle şimdiden gayret ve faaliyete gelenler maksadlarını hergün biraz daha açıkca söylemekte, zamirlerini biraz daha vuzuhla izhar eylemektedirler.

Bu cümleden olmak üzere Suphi Nuri Bey dün Birinci Grup, İkinci Grup diye bir makale yazmış ve bu makalede bir tasnif yaparak grupları uzun uzadıya tarif ettikten sonra intihabatta ekseriyetin kime rey vermesi lazım geleceği hakkında kendi kendine bir de hükm-i kat'i çıkarmıştır.

Bugün Büyük Millet Meclisi'nde başlıca iki grubun mevcudiyeti herkesin bildiği bir keyfiyettir. Hatta ahiren ita edilmiş olan fesh kararına bile, bazı arkadaşların tesfir ve tevili gibi bütün meclisin asill bir ictihadda ittifakından değil bilhassa bu iki grubun münazaa ve ihtilaftan doğduğu da yine malumdur. Mevcudiyet ve mahiyetleri bu derecede tebarüz eylemiş olan teşkilattan ise, bilhassa intihabatın başladığı sıralarda bahsetmek muhzuri değil, hatta faydayı mucibdir. Çünkü ne kadar nabemevsim olursa olsun madem ki yeniden intihabat yapmaya mecburiyet hasıl olmuştur, hiç olmazsa halkın rey verecekleri zevatın kimler olduğunu ve ne gibi makaside hadim bulunduğunu bilmesi tabii çok lazım ve çok müfiddir.

Yalnız bizim her vakit itiraz ettiğimiz ve hatalar devam ettikçe daima da tenkid eyleyeceğimiz bir cihet var, ki o da intihabatta halka doğru yol göstermek, grupların, fırkaların ve muhtelif teşkilatın mahiyetlerini tayin ve tarif eylemek bahanesiyle nifak ü şikak çıkaracak yolda bulunulmasıdır.

İntihabat demek mutlak fikir ve şahıs mücadelesi demek olduğunu biliyoruz. Dünyanın her memleketinde ve her zamanda intihabat mutlak bu şekilde cereyan etmiştir. Hatta intihabatın ancak böyle mücadelat ile yapılması o derecede gayr-i kabil-i ictinab bir zaruret olarak kabul edilmiştir ki en mütemeddin memleketlerde bile harb esnasında bu mücadelât-ı zaruriyenin zuhuruna mani olmak için intihabat yapmaktan ictinab olunmuş ve kavanin-i esasiyenin ahkam-ı sarihası hilafında mecalis-i teşriiyyenin müddeti temdid olunmuştur. Bu halde, evvelce de söylediğimiz üzere, bizde de intihabat ile başlamak üzere olan mücadelât ü münakaşâtı pek tabii görmek ve bundan lüzumundan fazla telaş ve endişeye düşmemek iktiza eder.

Filhakika bizim ve defaki intihabat da tabii şerait içinde başlamış olsa idi, hiç de endişeye düşmez ve bu münazaat sahnesine, biz de esası muhafazakarlığa ait müstenid olan pek muayyen ve kanaat ve ictihadlarımızı tervic ettirmek gayretiyle bilatereddüd atılırdık. Fakat bu defaki intihabâtta bizim vaziyetimiz hiç de tabii, hiç de basit değildir.

Bilakis mücahede-i milliyemizin henüz gayesine vasıl olmamasına, memleketimizin yalnız kapılarında değil, içinde bile düşman yerleşmiş olmasına nazaran gayet tehlikeli, gayet nazik, gayet vahim bir vaziyette bulunuyoruz. Binaenaleyh pek elim mecburiyetlerden dolayı istemeye istemeye bugün yapmakta olduğumuz intihabatta hepimiz için her şeyden evvel bu harici tehlikeleri nazar-ı dikkate almak ve sırf mesail-i dahiliyemize ait fikirlerimizi, ictihadlarımızı bu tehlikeli vaziyetle te'life çalışmak en büyük bir fariza-yı vataniyedir.

Halbuki içimizde intihabatı vesile ittihaz ederek fikr ü ictihad mücadele ve münakaşalarını, âmâl-i hususiye ve mekasid-i muzmerrelerine alet etmek isteyenler var ve bu zevatın bugünkü neşriyatına bakılacak olursa harici tehlikeyi tamamen unuttukları dahilde herçibadabad bir mücadele devresi ihdasına çalıştıkları görülmektedir. Böyle yanlış yola gitmekte, hatta intihabât gürültüleri başlamadan evvel bile, herkese pişva olan ilk muharrir ise Celal Nuri Bey'dir.

Filhakika bu gazeteci arkadaşlarımız, hiçbir sebeb-i hakiki olmaksızın bir aralık ortaya bir hakimiyet-i milliye bahsi çıkarmış ve pek karışık ve

Meşrutiyet döneminde İstanbul'da 1908 seçimleri ve sandık görevlileri

aburcubur olan malumatı ve muhakematı ile bu mühim bahsi mütemadiyen kurcalıyarak sağa sola birçok teşniât ve ithamât savurmak suretiyle adeta bir fitne ihdasına çalışmıştır.

İşte bugün de Suphi Nuri Bey, intihabat işini vesile ittihaz ederek biraderinin açmış olduğu yolda devam ediyor ve kardeşine nisbetle daha sarih isnad veya ithamlarla ortaya yeni yeni davalar ve iddialar çıkarıyor.

Suphi Nuri Bey'in Birinci Grup, İkinci Grup, İttihad ve Terakki teşkilatı diye ortaya attığı tasnifte umumiyet itibarıyla isabet olduğunu kimse inkar etmez. Çünkü bu iki grup ile İttihad ve Terakki teşkilatı bugün maddeten mevcuddur ve iaşe nazır-ı esbakı Kemal Bey, vaziyet-i hazıranın adem-i müsaadesinden mütevellid mecburiyetlerle ne kadar inkar vadisine sapsa da İttihad ve Terakki teşkilatını muhafaza etmekte ve o teşkilat hesabına bilhassa intihabata müdahale ederek, hasımlarının tecrübesizliğinden ve noksanlarından bilistifade muvaffakiyetler temin etmektedir. Nitekim cemiyet-i umumiye-i belediye intihabâtında zafer bilhassa İttihad ve Terakki mensubiyetine müyesser olmuştur.

Bakırköy'de 1923 seçimleri ve sandık başındaki müntehib-i evveller

Bu hakikatleri biz de inkar etmemekle beraber, intihabât-ı hazırada behemehal bu fırka mücadelatını yeniden ihdas ederek yekdiğerimizi memleketin düşmanı addeylemek suretiyle mebus intihabına kalkışmanın tamamiyle aleyhinde bulunuyoruz.

Bahusus ki Celal Nuri ve Suphi Nuri Bey gibi muharrirlerin intihabâtı behemehal bu şedid ihtilafat-ı şahsiye mecrasına dökmeye hiç de bir hak ve salahiyetleri olmadığı kanaatindeyiz.

Suphi Nuri Bey, başkalarının programı olmadığından bahs ediyor ve kendisinin mensup bulunduğunu iddia ettiği Halk Fırkasının da programı az çok taayyün etmiş olduğunu söylüyor. Suphi Nuri Bey'in bütün telaşlarına rağmen kendi programı için ancak "az çok teayyün etmiştir" demek ıztırarında kalmasını bir nevi intak-ı hak telakki ederiz.

Bizce de Halk Fırkası programı kat'i surette tanzim edilmemiş olmakla beraber hutut-ı esasiyesi az çok tavazzuh etmiştir. Fakat bu nim tavazzuh etmiş program namına Celal Nuri Bey ile Suphi Nuri Beyin bütün alemi tehdide, ithama ve hatta tekfire kalkışmaya hiç de hakları yoktur. Bizim fikrimizce bugün yapılacak intihabatta iki mühim esas olabilir, ki onun da biri harice karşı Misak-ı Milli'mizi tahakkuk ettirmek, diğeri de dahilde Hakimiyet-i Milliye esasına müstenid bir şekl-i hükümet tesis eylemektir. Ve biz yine iddia ediyoruz ki bu iki esasa en ziyade sadık olan hangi taraf ise milletin ekseriyet-i azimesi mutlak o tarafa iltihak edecektir.

Binaenaleyh bugün intihabatta muvaffak olmak ve bu muvaffakiyeti dahilde mümkün mertebe az sarsıntı ile kazanmak isteyenlerin tutmaları iktiza eden yol anifülbahs iki esas dairesinde samimi ve bilüzum tecavüzlerden azade olarak çalışmaktan ibarettir.

Vatanın selameti, halası ve refahı her türlü fırka, grup ve şahsiyet-i ictihadat veya ihtirasatının çok fevkindedir. Mücadelat-ı siyasiyenin vahim bir şekil alması yüzünden allah göstermesin, memleket mesela yarın yine düşmanların hakim olabileceği bir hali elime düşerse bu düşmanlar o vakit şu "Hakimiyet-i Milliye"ci idi, bu muhafazakâr idi, diye bir tasnif yapmaz eline geçen her Türkü ve Müslümanı yok etmeye çalışır.

Nitekim mütarekeden sonra da öyle olmuştu. Malta'ya evvelemirde yalnız İttihad ve Terakki mensubunu nefyedilmiş iken arkalarından da İttihad ve Terakki ile münasebeti olmayan ve bazısı bilakis İttihad ve Terakkiye muhalefetleriyle meşhur bulunan birçok evlad-ı vatan daha i'zam edilmiş ve o evlad-ı vatan içinde bugün İkinci Gruba mensub olduğundan dolayı Suphi Nuri Bey'in lanetlerine müstahak olan Kara Vasıf Beyle heyet-i vekilemizin re'sinde bulunan Rauf Bey birgünde ve birarada tevkif ve teb'id edilmişlerdi. Çünkü bu iki zat Türk ve Müslüman olmak ve vatanlarının selametini gaye ittihaz etmiş milliyetperverandan bulunmak cürümleriyle ma'lul edildiler. Aynı gaye uğrunda aynı felakete uğramış olan bu iki vatanperverin akıbetlerini daima göz önünde tutarsak bir mesele-yi mühimme-yi milliye şeklini almış olan intihabat-ı hazırada bir dereceye kadar doğru yol ta'kib etmenin çaresini bulmuş oluruz.

(**Tevhid-i Efkâr**, 7 Nisan 1923)

Türk Heykelciliği Açısından Sivas'ta yapılan "İlk Anıt-Büst"

HALÛK ÇAĞDAŞ

Sanat tarihçilerinin ve Türk heykelciliği alanında çalışmalar yapan araştırmacıların, üzerinde görüş birliğine vardıkları bir tespite göre; Türkiye'de ilk heykel, Avusturya'lı heykeltraş Heinrich Krippel tarafından yapılan ve 3.10.1926 tarihinde resmî törenle açılan İstanbul-Sarayburnu'ndaki Atatürk Anıtı'dır. Oysa bu tarihten on yıl kadar önce Sivas ili sınırları içinde yapılmış olan bir "Anıt-büst", klâsik mânâda heykel özelliklerini göstermese de, bu vâdideki ilk çalışma olması bakımından önemini hâlâ korumaktadır.[1] Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'e (1258-1326) ait olduğu ileri sürülen bu "Anıt-büst"ün tanıtımına ve hikâyesine geçmeden önce, kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip Türk heykelciliği hakkında birkaç hususa değinmenin yararlı olacağına inanıyorum.

Bilindiği üzere; "resim"den farklı olmakla birlikte, İslâmiyet adına yasaklanmamış tek figüratif sanat olan "minyatür", resim sanatının gelişmesine güçlü bir temel oluşturmuştur. Buna karşılık onun ikiz kardeşi durumundaki "heykel" için aynı değerlendirmeyi yapmak mümkün değildir. Bu farklı kabûlün nedeni, resimden fazla olarak heykelin üçüncü bir boyuta sahip olması ve yere gölge düşürmesidir. Bu özelliği ile heykel putlara benzemekteydi.[2] İşte bu yüzden İslâmiyet'in ilkyıllarında insanların kalplerine gerçek Tanrı inancını yerleştirmek için yok edilmesi zorunlu put-heykellerin lânetlenmesi gerekmişti. Gerçi İslâm âleminde, Endülüs'tekileri Batı'da olmaları dolayısiyle bir tarafa bıraksak bile, Doğu'daki Abbâsiler'den Osmanlılar'a gelinceye kadar başta hükümdarlar olduğu hâlde, pek çok kimsenin resim ve heykel yaptırdığına tesâdüf olunmuştur. Ancak, İslâmiyet'te resim ve heykelin men'ine ilişkin hükümler geçerliliğini sürekli koruduğundan; İslâm medeniyetinin hâkim olduğu dönemlerde bu alanda herhangi bir gelişme olmamış, "yontuculuk" ya sâdece mimâriye bağlı taş işçiliği şeklinde uygulama imkânı bulabilmiş ya da heykel yapma isteği gâh yazıyı figürlere benzetmek, gâh stilize insan ve hayvan şekilleri kullanmak sûretiyle etrafı fazlaca ürkütmeden gizliden gizliye tatmin edilebilmişti. Tâ ki; 1869 yılında yurdun çeşitli yörelerinde ele geçen eski eserlerle antik heykellerin toplatılıp koruma altına alınmasına ve 1882 yılında "Mekteb-i Sanâyi-i Nefîse-i Şâhâne" (Güzel Sanatlar Akademisi)'nin açılışına kadar.. Esâsen bizde "resim", Tanzimat'tan beri okullarda ders olarak öğretiliyor, piyasada serbestçe yapılıp satılıyor, fakat "heykel" yalnız Sanayi-i Nefîse'de öğretilmekle birlikte; meydanlarda, parklarda, hele resmî binâlarda asla yeralmıyordu. Meşrûtiyet'in ilânından (1908) sonra, heykel dikme girişimlerine tesâdüf edilmiş, hattâ 1910 yılında Basra'da Mithat Paşa'nın heykelinin yapılması yolundaki tasarı gerçekleşme aşamasında iken, "Meşîhat-ı İslâmiyye" (Şeyh-ül İslâmlık Makamı)'nin hükümete baskısı sonucu Dâhiliye Nezâreti'nin vilâyetlere gönderdiği bir genelge ile âkim bırakılmıştır.[3] Bu arada Yervant Os-

1 F. Kandemir / N. Karaveli, "Türkiye'de Dikilen İlk Heykel" (**Yakın Tarihimiz** / Haftalık Dergi, c: I, sh: 201)

2 Hüseyin Gezer, **Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli** Ankara, 1984, sh: 8 v.d.

3 Osman Ergın, "Türkiye'de Dikilen İlk Heykel (**Tarih Dünyası**, cilt: II, sayı: 14, sh: 586 v.d.

Anıt Büst'ün, Ressam Ersal Yavi tarafından yapılmış olan "temsîli açılış töreni" ne ilişkin resmi

gan (1855-1914), İhsan Özsoy 1867-1944) ve İsâ Behzat (1875-1916) gibi Cumhuriyet öncesi dönemin heykelcileri tarafından yapılmış olan eserler de kapalı konakların bahçe duvarlarından öteye geçememiştir. Resim sanatına bakış açısı da bundan pek farklı değildir. 1328 (1912) yılında Hacı Salih tarafından yazılmış olan "Misbâh-ül mün'îr fî men'it-tasvîr" adlı Türkçe bir eserde resim ve heykel yasağına ilişkin şu garip yoruam yer verilmiştir: "Bir kimsenin yapılan resmi başkalarının eline geçerse, resim sahibi şeriata aykırı harekette bulunmuş ve kendi irâdesiyle büyük günâh işlemiş olur.

Bundan dolayı şüphe yok ki, o hem tâkip edilecek, hem de yüzüne tükürülerek tahkîr edilecektir. Muktezâ-yı diyânet (dînin gereği) bunu icâbettirir. Zirâ; ma'siyeti tahsîn, ayni ma'siyettir.."[4]

4 Osman Ergın, **a.g.m.**, Yapılması günâh olan bir işi beğenip takdir etmek de bir günahtır...

İşte böyle bir ortamda hem de sosyo-kültürel açıdan çok daha müsâit yerler varken, ilk kez bir Anadolu kasabasında vücûda getirilmiş olması, yazımıza konu edilen bu değerli eserin önemini tartışmasız hâle getirmektedir.

Güzel Bir Heykel..

22 Ocak 1923 gecesi Bursa Şark Sineması'nda halka hitâben bir konuşma yapan Atatürk, kendisine yöneltilen bir soruyu cevaplandırırken, konu hakkındaki görüşlerini -bu eserden de bahisle- şöylece dile getirmiştir: "... Dünyada mütemeddin (medeni), müterakkî (ileri) ve mütekâmil (gelişmiş) olmak isteyen herhangi bir millet, behemehâl heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Âbidâtın (anıtların) şuraya buraya hâtırât-ı târihiyye olarak rekzinin (dikilmesinin) mugâyîr-i dîn (dîne aykırı) olduğunu iddia edenler, ahkâm-ı şer'iyyeyi (şer'i hükümleri) lâyıkıyla tetebbu ve tetkik etmemiş olanlardır... Münevver ve dindar olan milletimiz, terakkînin esbâbından biri olan heykeltraşlığı âzami derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdâdımızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hâtırâtını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır. Meselâ, Sivas'tan Erzurum'a giderken yol üzerinde güzel bir heykele tesâdüf edersiniz.. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icâbettirdiği şeyleri yapmaz; itirâf etmeli ki o milletin tarik-i terakkîde (ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, evsâf-ı hakikiyesiyle mütemeddin ve müterakkî olmaya lâyıktır ve olacaktır."[5]

5 Gültekin Elibal, **Atatürk ve Resim-Heykel** Türkiye İş Bankası Yayınları, sayı: 121, İstanbul/1973, sh: 41 v.d.

"Güzel bir heykel.." diye bahsedilen bu eser; yukarda da değinildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan ve "Kara Osman Bey" diye de anılan Osman Gâzî'nin Anıt-büstü'dür. Göğüs kısmına okunaklı şekilde nakşedilen tarihlerden anlaşıldığına göre yapım yılları 1331/1332 (1915-1916)'dir. O yıllarda Sivas'ta vâli olarak bulunan Muammer Bey'in[6] direktif ve yardımlarıyla Hafik Kaymakamı Serez'li Nâbi Bey[7] tarafından, İlçe'nin Zara yolu çıkışında bugünki Cumhuriyet İlkokulu'ndan yaklaşık 300 m. uzaklıkta ve karayolunun sol kenarında inşâ ettirilmiştir. Hafik (o zamanki adıyla Koçhisar), Sivas'ı Zara-Refahiye üzerinden Erzincan ve Erzurum'a bağlayan karayolu üzerinde ve Sivas'a 35 km. mesâfede küçük bir ilçedir.

Mevkî olarak merkezî bir yerin değil de Koçhisar Ovası'ndaki tenhâ bir yol üstünün neden tercih edilmiş olduğu yolunda ise şu görüş ileri sürülmektedir: Osmanlı Devleti'nin menşeini oluşturan "Kayı Aşîreti", Anadolu'ya geldiği zaman Erzurum dolaylarında bir süre kalmış, ancak o yörede yerleşememişti. Nitekim Evliyâ Çelebi, Erzurum'da bu Aşîret'in ileri gelenlerine âit bâzı mezarlardan söz etmektedir. Bu esnâda merkezi Konya olan Anadolu Selçuklularının, Sivas-Erzurum arasındaki bir ovada Anadolu'da kalmış olan Moğollarla savaşa tutuştukları, tarafsız Kayı Aşîreti'nin, yenilmek üzere olan Selçuklulara yardım edip onları kurtardıkları, bunun üzerine Selçuklu Sultanı'nın Ertuğrul Bey'e "tabl" (hükümranlık sembolü davul) ve "sancak" verip O'nu "Bey" yaptığı ve Anadolu Selçuklularının Batı'daki son uç noktası olan Söğüt ve Domaniç Bölgesi'ni Kayı Aşîreti'ne verdiği tarihî bir gerçektir. Bu itibarla bahsi geçen savaşa sahne olan yer'in "Koçhisar Ovası" olduğu ve dolayısiyle Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna da burasının temel oluşturduğu düşünülebilir.[8] Anıtın Sivas İl Merkezi'ne dikilmemesinin bir nedeni de muhtemelen o zamanki taassuba ve aksi tesirlere yolaçabilecek birtakım bâtıl inanışlara bağlanabilir. Çünkü yukarda da değinildiği gibi; Meşrûtiyet'in ilk yıllarındaki benzer bir girişime sırf bu düşünce ile karşı çıkılmıştır.[9]

Sivas Bürûciye Medresesi'ndeki Osman Gâzi büstü

Taş Dikenler Geliyor

Anıt-büst'ün açılışı olaylara sahne olmuştur. Çalışmalar bitirildikten sonra Vâli Muammer Bey, o esnâda karargâhı Suşehri'nde bulunan hiddet ve şiddetiyle ünlü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'dan çekinerek açılışa bizzat gidememiş ve yerine bir heyetle birlikte "Sarıhatipzâdeler'den Müftü Abdürrauf Efendi'yi[10] göndermiştir. Şer'an makbûl sayılmayan böyle bir işe başka bir şahsın değil de bir din görevlisinin memûr edilmesi; Vâli Bey'in idârecilik yeteneğini sergilediği kadar, Müftü Efendi'nin de açık fikirli, cesur ve aydın kişiliğini ortaya koyması bakımından enteresandır. Nitekim; açılış törenini tâkiben Heyet'in Sivas'a dönüşü tepkile-

6 Ahmet Muammer Bey (1875/1928): Meşhûr Sivas Vâlisi, Mercan İdâdîsi ve Mülkiye'yi bitirdikten sonra sırasıyla Kangal, Niksar, Azîziye, Vodina kaymakamıklarında, Kayseri ve Adana mutasarrıflıklarında, Konya ve Sivas (1913-1916) vâlilıklerinde bulunmuştur. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin faâl üyesi olarak 1919'da Malta'ya sürülmüş, daha sonra II. ve III. dönemlerde Sivas Milletvekilliği yapmıştır. Sivas Vâlilığı esnasında pek çok yol, hastahane, okul ve yurt yaptırmış; çalışkan, fedakâr, dürüst ve vatanperver bir idâreci olarak tanınmıştır.

7. M. Fahrettin Başel, "Sivas Bülteni" (Sivas, 1935 sh: 175)

8 Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler** (1968/1969, cilt: III, sh: 819 v.d.)

9 Mücellidoğlu Ali Çankaya, **a.g.e.**, sh: 821 (Sebîl'ür-Reşat, cılt: IV, sh: 403 ve cilt: V, sh: 406'ya atfen..)

10 Ali Rıza Onder, "Müftü Abdurrauf Efendi - 1871/1926" (Hâkimiyet Gazetesi, Kayseri. 8.12.1989, sayı: 11700) "Saçlılar" diye de tanınan Sarıhatipzâdeler; Sivas'ın birçok âlim, şair ve kalem erbâbı yetiştirmiş olan eski ve köklü bir âilesidir. Âile mensupları sonradan "Sarısözen" soyadını almıştır.

re yolaçmış, hattâ çarşı içinden geçerlerken halk tarafından "... işte, taş dikenler geliyor!.." şeklinde hakâretâmiz sözler sarfedilmiştir. Malûm, yörede "taş diken" tâbiri, "put diken" veya "dinsiz" mânâlarına karşılık olarak kullanılmaktadır.

Yapıldığı hâliyle yaklaşık yirmi yıl kadar ayakta kalabilen bu Anıt-büst; üç parçadan oluşan 9 m.lik taş bir sütûn ile özel başlığı üzerine oturtulmuş ve yine yumuşak ve kalkerli taştan yapılmış bir büst'ten oluşmaktaydı. Yukarı doğru giderek incelen taş sütûn, zeminden birkaç basamakla çıkılan genişçe bir kâide üzerine oturtulmuştu.

Ön cephesi Doğu'ya (Zara yönüne) bakan büst'ün yüksekliği 91 cm., göğüs genişliği 53 cm., baş yüksekliği de 31 cm.dir. Dar alınlı sarık, çehreyi sınırlar şekilde kulakları örtmektedir. Üst kısmı yuvarlak, kaşlar işlenmiş, bıyıklar gür, sakal sivri uçludur. Göz bebekleri işlenmiştir. Geniş omuzlar, yanlardan kavisle kâidesine oturtulmuştur. Yaka ve göğüs kısımları kabartma çizgilerle belirlenmiştir.

Osman Bey'in geniş sarıklı başı, biçimli bir boyunla âhenk içindedir. Göğüs altına kadar inen büst, bu hâliyle çeşitli pâdişah albümlerindeki ve tarih kitaplarındaki temsîli Osman Bey resimlerine çok benzemektedir.[11]

İnşâsı muhtemelen; Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, görülen lüzûm üzerine Karadeniz Bölgesi'nden Orta Anadolu'ya çekilen Pontus Rumlarından ya da Doğu'dan aynı bölgeye gönderilen Ermenilerden o yörede tesâdüfen yerleşmiş bulunan taş ustalarınca gerçekleştirilmiştir. Hafik halkı arasında taş sütûnun otuz manda ile taşınarak yerine dikildiği söylenir.

11 Kutlu Özen, **Sivas Müzesi'ndeki Osman Bey Büstü** (Sivas, 1986, sh: 6)

Bir Garâbet...

Anıt'ın açılışı gibi yıkılışı da ibretâmizdir. Sivas Vâlilerinden Nazmi Toker (vâlilik dönemi: 29.8.1936/-30.3.1939), Anıt'ın yıktırılması için 1936 yılının Kasım ayında Jandarma Komutanı Yzb. Faruk Sayınsoy'a şifâhen emir vermişti.[12]

Bu arada; Âsâr-ı Âtikâ Nizamnâmesi'ne aykırı düşen böylesine keyfî bir emrin yerine getirilmemesi ve hattâ onarımı gerekmekte ise bunun ifâsını temînen Vilâyet makamından (artık her nasılsa; belki Vâli'nin yokluğunda, belki de haberi olmadan) "Mektupçu" imzâsıyla[13] yazılı bir emir gelmiş ise de, 1937 yılının Haziran ayında oradan geçen Nazmi Toker, verdiği emrin yerine getirilmemiş olduğunu görerek hiddete kapılmış, bunun üzerine Anıt, alelacele üç parçadan oluşan sütunu ve kâidesinden parçalanarak dağıtılmıştır.[14]

Hafik halkının bu yıkıma karşı çıktığı bilinmektedir. Yıkım esnâsında büst kısmen hasar görmüş ve boyun ile kâidesinde kırılmalar olmuştur. Bu hâliyle bir müddet Hafik Belediyesi'ne âit bir mahzende muhafaza edilmiş, 17 Mayıs 1943 tarihinde de o zaman Müze olarak kullanılan Bürûciye Medresesi'ne taşınmıştır. Üç parçaya ayrılan taş sütûnun, büste kâide teşkil eden başlıklı kısmı Hafik Hükümet Konağı önüne getirilerek üzerine Atatürk büstü konulmuştur.

Diğer parçalarından biri, tek parti döneminin meşhûr Sivas Milletvekillerinden İsmail Uğur'un Hafik'in Ornevit (Çınarlı) Köyü'ndeki evi önüne konularak İsmet Paşa büstüne kâide yapılmış, diğeri ise Hafik Çarşı Camii önünde müezzinlerin üzerine çıkarak ezan okumalarına tahsîs edilmiştir.[15]

Anıt'ın hangi nedenle yıktırıldığı konusunda da muhtelif rivâyetler vardır. Bu cümleden olarak; Vâli'nin, Sivas-Erzurum karayolunun daha rahat işlemesini temînen yıktırdığı, esâsen yapmaktan ziyâde yıkmaya eğilimli bir şahsiyete sahip oluşunun da bunda etkisi olduğu ileri sürülen nedenler arasındadır.

Diğer bir söylenti de, memlekette heykeli ilk dikilmek şerefinin bir Osmanlı hükümdârının çok görülmesi hissinin Cumhuriyetçi yerel devlet ricâlinde yarattığı işgüzarlıktır. Nitekim, "Atatürk anıt-heykellerinden başkasının geçersizliği" yolunda o tarihlerde ortaya atılan bir düşünceden de söz edilir.

Biz yine de bu konudaki iyi niyetimizi muhafaza ile, gerçek nedenin kesin olarak anlaşılamadığını belirtmekle yetinelim.

Ancak; belirtilmesi gereken diğer bir husus da, bir Meşrûtiyet Vâlisi'nin nâmüsait bir ortamda yapımına önayak olduğu ve bir din adamına törenle açtırdığı bir eseri, bir Cumhûriyet Vâlisi'nin hem de eserden övgü ile bahseden Atatürk'ün döneminde yıktırmış olmasındaki garâbettir.

Şimdi büst, Sivas Bürûciye Medresesi'nin serin iç avlusunda tuğladan örülü zarif kâidesi üzerinde bu garâbeti gizlercesine korunurken, seksen yıllık serüveni de Müze Envanter Defteri'nin "471" demirbaş numarasında sanki bir ibret vesikası olarak meraklılarına sunulmaktadır.

Keşke, yapıldığı hâliyle korunabilseydi...

12 Gültekin Elibal, **a.g.e.**, sh: 47 (O yıllarda Hafik PTT Müdürlüğü yapan Rahmi Türker'in Yazar'a verdiği bilgiye atfen..)

13 **Sivas Bülteni**, yazarı M. Fahrettin Başel(?)

14 Osman Ergin, **a.g.m.**, sh: 590 (Zara Gâzi İlkokulu eski Başöğretmenlerinden Turan Öztan'ın mektubuna atfen..)

15 Anıt'ın yıkılışına tanık olan ve Hafik ilçesinde uzun yıllar mahkemelerde zabıt kâtipliği ve dâvâ vekilliği yapan rahmetli Ahmet Emiralioğlu'nun notlarından...

Osmanlı Devleti'nin İlk Arması: Tuğra

KEMAL ÖZDEMİR

Osmanlı sultanlarının nişan ve yazılı alâmeti, bir tür imzası olarak adlandırılan tuğra, gerçekte sadece bu niteliği mi taşımaktadır?

Sultan II. Abdülhamid devrinde yaygın şeklini alan bol silahlı ve bayraklı "Osmanlı Arması"ndan önce Osmanlı Devleti arma kullanmış mıdır?

Bu soruların yanıtı yazımızın konusunu oluşturmaktadır.

Tuğra'nın Türklerde doğuşu ile gelişimini ve tuğra kelimesinin kaynakları üzerine yazılanları burada tekrar etmek istemiyoruz. Genellikle kısıtlı bilgi ve örneksizlik nedeniyle bu araştırmalar zaman zaman varsayımlara bağlı kalmıştır. Yine de konu üzerinde doyurucu birçok yayın yapılmıştır.[1] Osmanlılarda ilk tuğranın, devletin kurucusu Osman Gazi'ye ait olduğu kabul edilmektedir. Ancak günümüze bunun bir örneği ulaşmamıştır. Bulunan en eski tuğralı Osmanlı belgesi, Orhan Gazi'nin tuğrasını taşıyan, 1324 tarihli bir vakfiyedir. Orhan Gazi'ye ait ikinci tuğralı belge, 1348 tarihli bir mülknâmedir. Bu tuğralardan ilkine bir göz atalım. Henüz yazı-resim[2] açısından ilkel bir görünümdedir. Tuğ bölümü hariç, tuğraların klasik şeklini almasına herhangi bir etki yaptığını söylemek bile güçtür. Orhan bin Osman yazısından başka

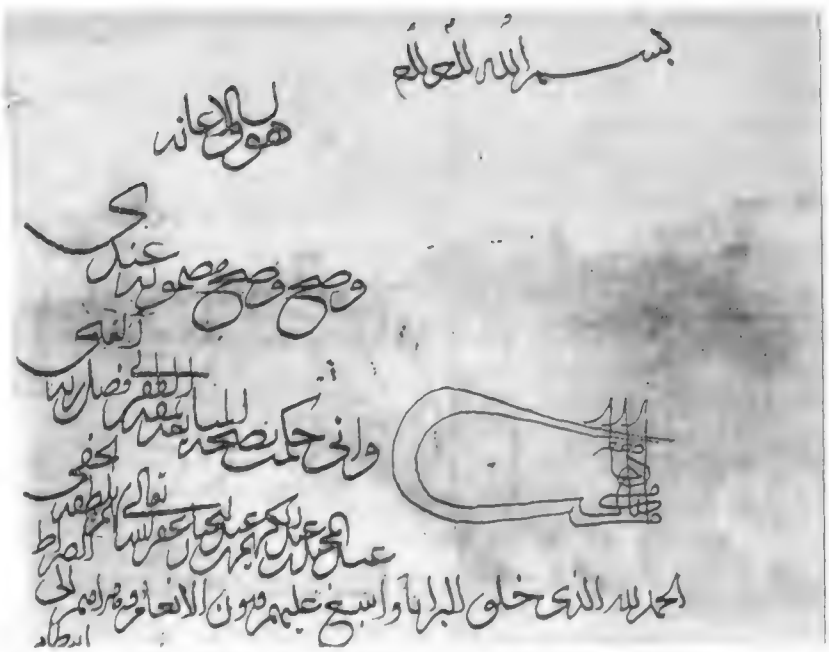

Sultan II. Murad Tuğrası (1430). Tuğlar ve sancak açıkça görülmektedir. (A. Nadir, Osmanlı Padişah Fermanları. Say. 32'den alınmıştır. Reprodüksiyon: T. Aydoğmuş)

1 Tuğralar üzerine geniş bilgi ve bibliyografya MEB **İslâm Ansiklopedisi** "Tuğra" maddesinde yeralmaktadır. Konu ile ilgili en derli toplu yayınlardan biri de Suha Umur'un **Osmanlı Padişah Tuğraları** (Cem Yayınevi, İstanbul 1980) adlı eseridir. Bu kitapta yeralan güzel çizimlerin yukarıdaki görüşlere yaklaşmamızda büyük yararı olmuştur.

2 Osmanlı'da yazı-resim konusu için en yetkin araştırma Malik Aksel'in **Türklerde Dini Resimler** (Elif Yayınları, İstanbul 1967) adlı kitabıdır. Eserde tuğra konusu klasik görüşe göre izah edilmiştir.

(Üstte) Fatih Sultan Mehmed tuğralı mülknâme'den detay (1468). Tuğlar, sancak, kılıç ve taht bölümlerinin açıkça görüldüğü tuğralardan biridir. (A. Nadir, Osmanlı Padişah Fermanları, say. 34'ten alınmıştır.)
(Sağda) Berât. III. Ahmet tuğrası (1722). Süslemeler içinde kaybolmuş ve aynı zamanda tüylendirilmiş tuğraya bir örnektir. (Osmanlı Fermanları, Say. 70'den alınmıştır. Reprodüksiyon: T. Aydoğmuş)

bir şey değildir. 1348 tarihli ikinci tuğranın sonrakilerin görünüm ve gelişimini daha fazla etkilediği görülmektedir. Gelişimi irdelemeden önce, Osmanlı sultan tuğraları üzerine yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan tuğra bölümlemesine bir göz atalım:

"Tuğra dört kısımdan ibarettir:

I. Tuğranın metin kısmı ki buraya padişahın ve babasının isimleriyle "şah, han, el-muzaffer" kelimeleri yazılır. Bu kısma tuğranın Sere'si veya Kürsü'sü denir.

II. Bin ile han kelimelerinin (ن) larının kıvrılmasıyla vücuda gelen ve iç içe yazılan iki münhaniye Beyze tabir olunur (iç ve dış beyze).

III. Eliflere Tuğ veya doğrudan doğruya tuğranın elifleri, üzerlerindeki kıvrıklara da Zülüf veya Zülfe denilir.

IV. Beyze'lerin devamı olan ve el-muzaffer kelimesinin üzerinden geçerek tuğranın sağına doğru muvazi iki hat şeklinde uzanan kısma Kol veya Hançer adı verilir."[3]

Bu bölümlemenin ışığı altında Orhan Gazi'nin her iki tuğrasında da ilk şekillenen tuğ bölümüdür, bu bölüm çeşitli ilave ve değişikliklerle son Osmanlı Sultanı VI. Mehmed'in tuğrasına kadar devam eder. 1348 tarihli tuğrada eliflerin Arap alfabesindeki yaygın yazılışı ile çekildiğini (ا) görmekteyiz. Tuğra'nın beyze bölümü Orhan bin Osman kelimelerinin sonundaki nun (ن) harflerinin paralel olarak sola doğru uzayıp yukarı doğru kıvrılmasından oluşuyormuş gibi gözükür, ancak tam teşekkül etmemiştir. Kürsü bölümü henüz pek dağınıktır, çünkü pek az harf bu bölümde yeralmaktadır.

Orhan Bey'in oğlu Sultan I. Murad'ın tuğrasının bilinen tek örneği, 1366 tarihli bir vakfiye üzerindedir. Tek örnek olması, kesin yargılara varılmasını biraz güçleştirse de, bize çok önemli ipuçları verir. Bu tuğradaki gelişim ve yenilikler nelerdir? Orhan Gazi'nin her iki tuğrasında

3 Zarif Olgun: **Tuğra, Tuğralarda el-muzaffer dalma duası ve şah ünvanı, şehzade tuğraları, Mehmed II'nin tuğra imza ve mühürleri**, Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, sayı V, s. 220

Daha detaylı bir anlatım Suhar Umur'da yeralır, s. 25-26

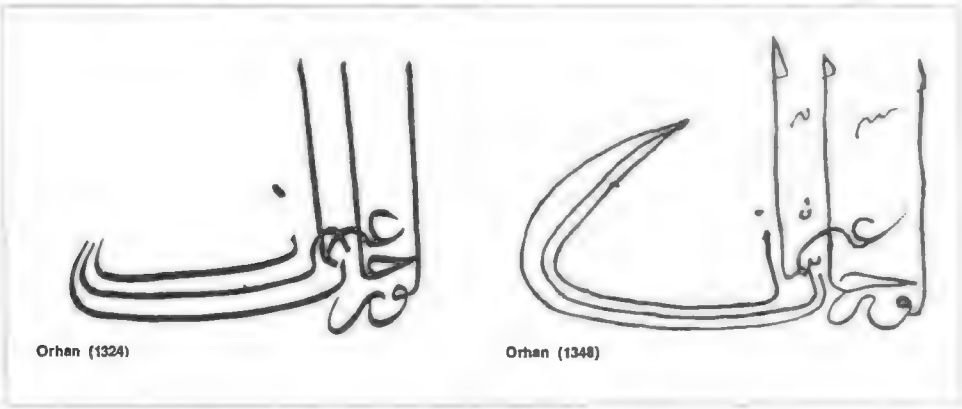

(Üstte) Osmanlı tuğrasının ilk örnekleri. Tuğlar belirmeye başlamış. Sağdaki tuğrada sancak oluşumunun başlangıcı görülüyor. (Altta) Tuğra'da sancak ve tuğların gelişimi. Murad I Tuğrası ile sancak ve tuğlar tam görüntüsü ile karşımıza çıkıyor.

bilinçsiz yazılmış harflerini isteyerek, bilerek değiştirmiştir. Orhan Bey'in tuğrasındaki elifleri at kuyruklu tuğlara, ortada kalmış amaçsız nun'ları Osmanlının kenarı şeritli ak sancağına dönüştürmüştür. Osmanlı Sultanı'nın adı ile eşsiz bir arma yaratmıştır: Tuğları ve sancağı ile bir devlet arması. Evet, karşımızda görünen Arap alfabesi ile yazılmış, Murat bin Or-

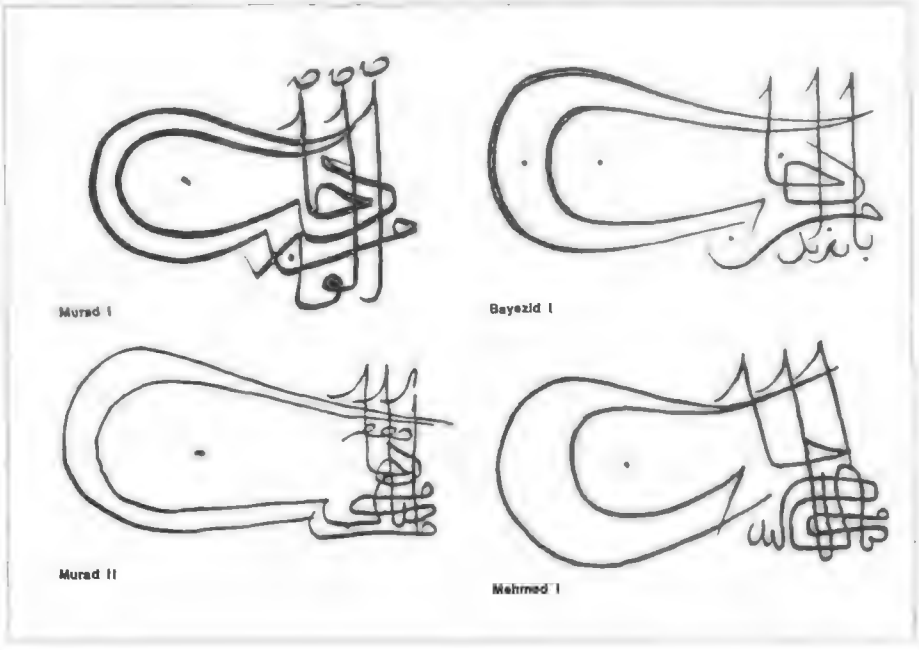

belirmeye başlayan ve üç elifte oluşan, tuğ bölümü bu tuğrada iki yeniliğe uğrar. Arap alfabesinin elif (ا) harfinde sağda bulunan zülfe birden sola geçmiştir. Üstelik tuğların ucundan sallanan genellikle at kuyruğundan yapıldığı bilinen perçemler (güneş ışınlarını temsil eder), tuğranın eliflerinde açıkça görülmektedir. Tuğların üzerinde görülen yeni bir şekil hemen dikkat çeker. Paul Wittek'in "vasla" olarak adlandırdığı, sahh'ın kısaltılmışı diye tanımladığı ve "tuğranın sultan tarafından çekildiği" anlamına geldiğini ifade ettiği bu işaret, tuğların üzerinde yeralan, güneşi temsil eden yaldızlı toptan başka bir şey değildir.[4]

"Tuğrayı kendi elimle çektim"in üç kere yazılmış olmasını nasıl kabul edebiliriz? Bir kez yazmak yeterli değil mi? Sultan I. Murad'ın tuğrasında yapılan bu müdahaleler, Orhan Gazi'nin tuğrasında, ki tuğu andıran eliflerin tamamen tuğa dönüştürülmesinden başka bir şey değildir. Evet, tuğrayı çeken, üç tuğu bilinen görüntüsüyle tuğraya uygulamıştır. Bu bilinçli dönüşüm bununla da kalmamıştır. Tuğrayı çeken o eşsiz sanatçı, şimdiye kadar gözlerden kaçan bir yeniliği daha Sultan I. Murad'ın tuğrasına katmıştır. Orhan ve bin kelimelerinin nun harflerinin uçlarını bir *sancak* oluşturacak şekilde sağdan birinci tuğun perçemine dek uzatmıştır. Sultan I. Murad'ın tuğrasını çeken tuğraînin bir amacı bulunmaktadır: Bir Osmanlı Arması meydana getirmek. Orhan Bey'in tuğrasının tereddütlerle dolu, han imzası olarak okunabilen bir yazı değil, tuğları ve ak sancağı ile bir yazı-resim, bir devlet armasıdır.

Sultan I. Murad'ın saltanat yılları, Osmanlı'nın beylikten devlete yolaldığı, Balkanlarda fetihlerin hızlandığı yıllardır. Osmanlı sancağı zaferle dalgalanmakta, tuğlar yüksekten bakmaktadır. Dikkatle bakıldığında, tuğların perçemleri (at kuyrukları) ve sancak aynı yönde dalgalanmaktadır. I. Bayezid (tuğra örneği henüz bulunamamıştır. Stèphane Binon'un yaptığı bir kopyadan alıntıyla tanınmak-

4 MEB **İslâm Ansiklopedisi**, Tuğra ve Tuğ maddeleri; Suha Umur: **Osmanlı Padişah Tuğraları**, s. 51-52

tadır.[5]), Emir Süleyman (tuğrası 4 tuğludur), I. Mehmed, II. Murad, II. Mehmet (Fatih)'in tuğralarında aynı görüşün sürdürüldüğü görülür. Bir önceki sultan tuğrasına aynen benzetilmesi zaten bir gelenektir[6] ve tuğranın sadece imza olduğu iddiasını çürütür. Sultan adlarının değişmesi doğal olarak imzanın da değişmesini gerektiriyordu. Aynı istifin inatla kullanılması, bizce arma oluşunun bir delilidir.

Sultan I. Bayezid döneminden başlayarak tuğraya çeşitli ünvanlar girmiştir: Han, muzaffer, muzaffer daima. Böylece tuğranın dağınık ve seyrek görünüşlü kürsü'sü kalabalıklaşmış ve daha şekillenmiş bir kürsü ortaya çıkmıştır. Ancak tuğlar yine tuğ, sancak yine sancaktır. Sultan I. Murad'ın tuğrasının üçüncü bölümü olan kürsü kısmı henüz tam oturmamış bir görünümdedir. Bu bölüm Sultan II. Murad tuğrasında biraz toparlanmış, Sultan II. Mehmed (Fatih) tuğrasında artık oturmuş durumdadır. Bu andan itibaren de şeklen gelişimini sürdürür. Sere ya da kürsü olarak adlandırılan bölüm, Osmanlı sultanlarının tahtını sembolize eder ve o tahtın üzerinde daima muzaffer olan sultanın adı yazılıdır. Bu bölüm iki anlamı da çağrıştırmaktadır: Sultanın tahtı, imparatorluğun merkezi. Zaten sultanla devlet özdeşleşmiş değil midir? Bu bölümü sere, kürsü gibi adlarla anmak yerine, tuğ ve sancağı tamamlayıcı *taht* olarak adlandırmak daha isabetli olacaktır. Böylece hükümranlığın üç unsuru; *tuğ*, *sancak* ve *taht* üçlemesi armada biraraya gelmiş olacaktır.

İstanbul'un fatihi Sultan II. Mehmed'in tuğrası, sultan tuğralarının son şeklini almasını sağlayan yeni bir gelişimle karşımızda durur. Bin ve

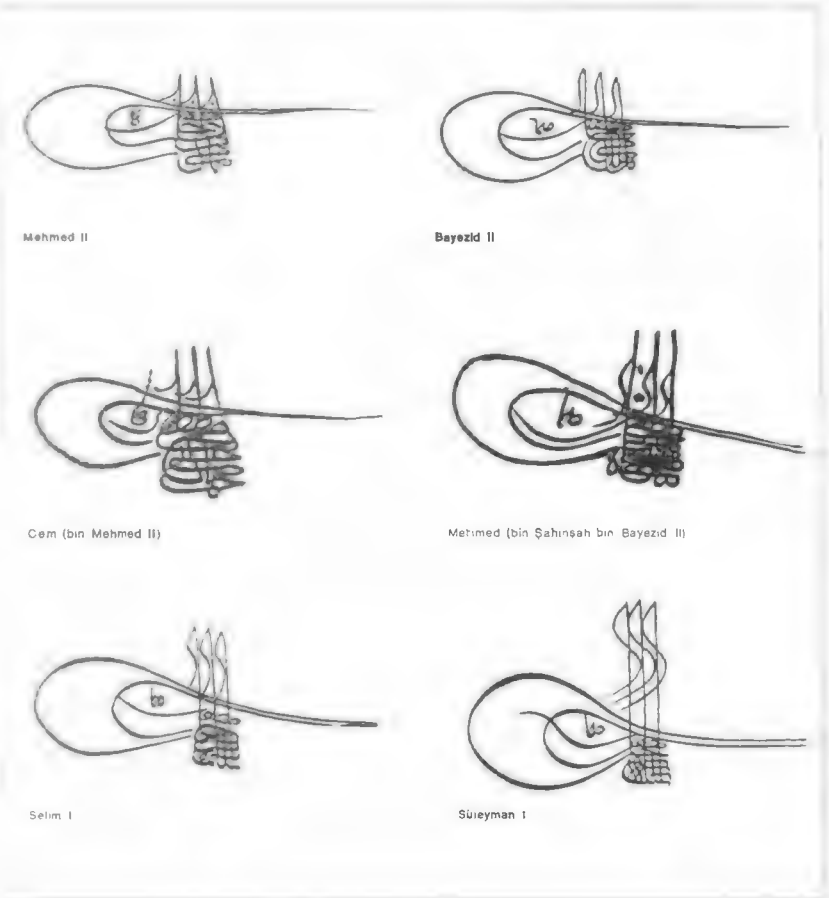

Tuğrada kılıç ve taht bölümlerinin ortaya çıkışı.

han kelimelerinin nun'ları sancağı oluşturduktan sonra tuğları kesip, sağa doğru paralel olarak uzayıp gider, klasik tuğra bölümlendirilmesinde kol veya hançer denilen kısmı oluşturur. Bu bölümün bir silaha (hançere) benzetilmesi, doğruya yakın bir tespittir. Kol tabiriyle hiçbir ilgisi yoktur. Ama hançer de değildir.

Bu bölümü *kılıç* olarak adlandırıyoruz. Tuğra'nın üzerinde yapılan değişikliklerin bir anlamı, bir nedeni vardır. Armayı meydana getiren nesneler ve şekiller hep bir anlam taşırlar. Kılıç, kuvvet ve kudretin temsilcisidir. Osmanlı Devleti varlığını buna, yani kılıcın doğurduğu zaferlere borçludur. Osmanlı Ordusu'nun her sefere çıkışında askerin sultana en büyük duası şöyledir: "Kılıcın keskin ola". Kılıç, Osmanlı Devleti'nin kudretinin sembolüdür.[7] Aynı zamanda Osmanlı Ordusu'nu temsil eder. Fatih Sultan Mehmed'in tuğrasına, ordunun ulaştığı sonsuz gücün timsali olarak yansımıştır. Güçlü Osmanlı Ordusu, bir hayal kenti, İstanbul'u, onun zamanında fethedecektir. Osmanlı'nın bu fethi ile tuğranın taht bölümünün iyice ortaya çıkışı arasında bir bağlantı olduğu sezilmektedir.

Osmanlı sultan tuğralarının bölümlendirilmesi, tuğraların genellikle son dönemde mükemmelliğe ulaştığı düşüncesine sahip olan araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bir hat, bir imza olarak nitelenmiş ve en mükemmel istif en güzel tuğra olarak kabul görmüştür. Bölümlendirmeler-

5 Suha Umur: **Osmanlı Padişah Tuğraları**, s. 89

6 Suha Umur: **Osmanlı Padişah Tuğraları**, s. 27

7 Afif S. Duruçay: **Kılıcın Keskin Ola...**, İlgi, Eylül 1976, sayı 24, s. 18-21

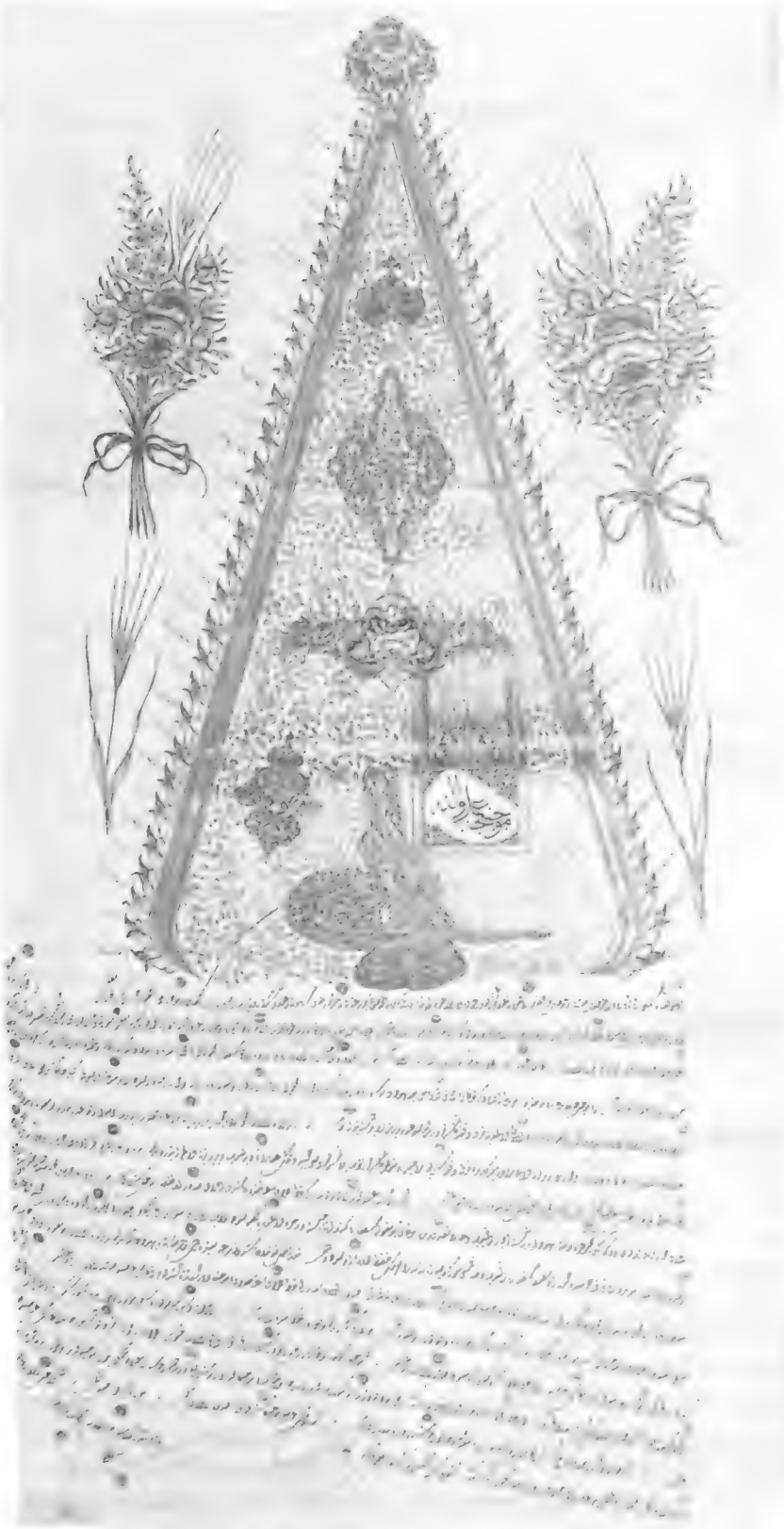

Sultan II. Mahmud Tuğralı fermandan detay (1809). Zengin süsleme içinde yok olmuş Osmanlı armasına bir örnek. (A. Nadir, Osmanlı Padişah Fermanları. Say. 144'ten alınmıştır. Reprodüksiyon: T. Aydoğmuş)

de bu mükemmel istif örnek alınmıştır. Tuğlar ve hançer gibi nispeten doğru adlandırmalara gidildiği gibi, sere ve beyze (beyzî - beyza) gibi anlamsız nitelemelere de gidilmiştir. Son saray tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer'in ayırımı da böyledir.[8]

Gerçekten de, kılıç bölümünün oluştuğu ve tuğraya girdiği Sultan II. Mehmed döneminde, sancak bozulmaya yüz tutmuş iç ve dış beyze birbirinden uzaklaşmış, oval bir hal almış, daha sonraki tuğralarda adeta bir yumurtayı andırmıştır. Bu durumda tuğraya bakanlar gerçekte bir sancak olan bu bölümü "beyze" olarak adlandırmaktan başka ne yapabilirlerdi? Tuğların, kılıcın, tahtın yanında içiçe iki yumurta pek garip ve anlamsızdır.

İstanbul'un fethedilmesinden sonra Osmanlı Sarayı kurulunca, Osmanlı sultanlarının başlangıçtaki gösterişsiz yaşamı pırıltılı bir yaşama dönüştü. Kopukluk da bu dönemde hızlandı. Tuğranın taşıdığı semboller, tuğlar ve taht bölümü hariç yavaş yavaş bozuldu. Bu bozulmanın, ancak yaptıklarının ne olduğunu kavrayamayan tuğraîler tarafından hızlandırıldığı açıktır. Üstelik daha Kanuni Sultan Süleyman'dan başlayarak tuğranın içi ve etrafı çeşitli motiflerle süslendi. Kanuni Sultan Süleyman'a ait 1558 tarihli bir mülknamedeki tuğra üzerinde süslemeler şöyleydi: "Kobalt mavisi çekilmiş ve altın yaldız ile tahrirlenmiş olan tuğranın seresindeki harf boşlukları pembe boyayla doldurulmuştur. Re harfi ile ikiye bölünmüş olan iç beyzenin üst kısmı altın yaldız ile yapılmış rumîli kıvrım dallar ile, aralarında kalan boşluklar ise mavi Çin bulutlarıyla süslenmiştir. İç beyzenin alt kısmında da mavi ve kırmızı renk natüralist karanfil motifleri vardır. Dış beyze,

8 Suha Umur: **Osmanlı Padişah Tuğraları**, s. 26. Kitapta, Altunbezer'in tuğra bölümlerini gösteren çiziminin bir fotoğrafı yeralmaktadır.

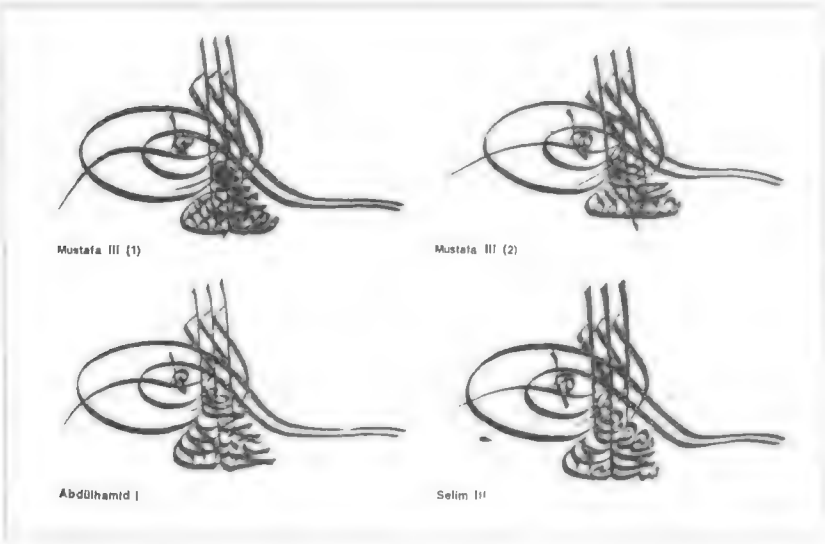

(Üstte) Tuğrada kılıcın kırılışı, tahtın mükemmelleşmesi. (Sağda) Tuğra, arma özelliğini tamamen kaybetmiştir. Sancak yumurtaya dönüşmüş, kılıç kırılmış tuğlar anlamını yitirmiş, sadece görkemli taht yerini koruyor.

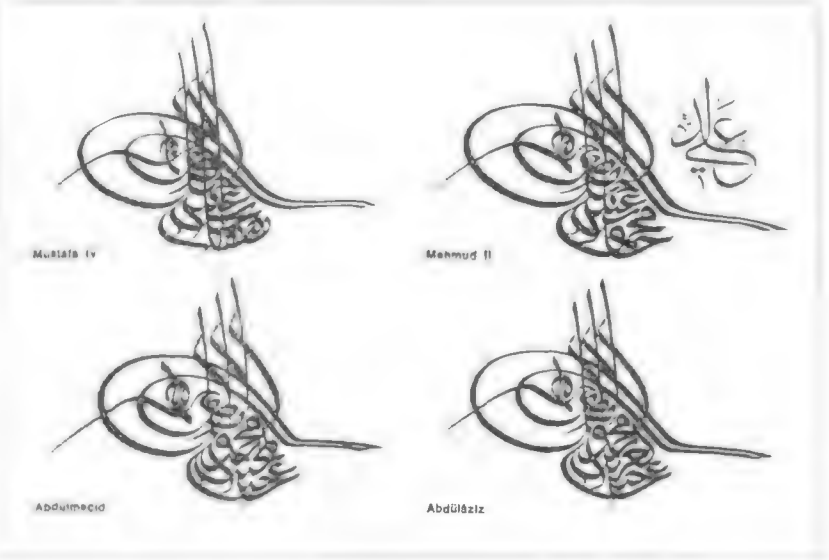

üzerleri yaprak ve çiçekli helezoni kıvrım dallar ile tuğların arasındaki boşluklar ise benzer motifler ve Çin bulutları ile bezenmiştir."[9]

Osmanlı sultanlarının tuğrası özellikle fermanlarda işte böyle bir süs ve renk cümbüşüne boğuldu ve gözükmez oldu. Bu gelişim hemen hemen Sultan Abdülaziz'e kadar hızlanarak devam eder. Gelişen süsleme üslubunun, anlamı örtüşü, anlatılanı yok edişi ne yazık ki uzun yıllar devam edecektir. Bunun açık örneği, kılıç bölümünün bile dejenere olmasıdır. Önceleri eğilmeye başlayan kılıç bölümü, Sultan III. Mustafa tuğrasından itibaren iyice kırıldı. Hattâ bazı tuğralarda beyze bölümü ile kılıç bölümü eşsiz diye nitelenen süslemelerle adeta tüylendirildi.

En mükemmel tuğralardan biri olarak gösterilen Sultan II. Mahmud tuğrasında, tuğlar birer çizgidir. At kuyruğu perçemler kopmuştur. Sancak bölümü içiçe iki yumurtadan ibarettir. Üstelik taht bölümünden uzanan bir yılan dili, iç ve dış beyzeyi katederek soldan dışarı çıkmıştır. Kılıç kırılmış (eğilmiş), üstelik bir de "Adlî" sözü gelip kılıcın üzerine konmuştur. Bu arma anlamının tamamen yok oluşunun bir delilidir. Sadece taht bölümü tam anlamıyla görkemli bir şekilde korunmuştur.

Mükemmel bir hat şaheseri ile karşı karşıyayız. Bunu itiraf etmeliyiz. Ama Osmanlı arması olan tuğradaki sembollerin üçü katledilmiştir. Çünkü bu tuğraların tuğrakeşleri, tuğranın taşıdığı yazı - sembollerden ve anlamdan haberdar değillerdir. Onlar, hüsnü hat ile uğraşmaktadırlar ve mükemmelini yapmışlardır. Dönemin hattatları da tuğra istifini beğenmiş; besmele, ayet ve hadisleri tuğra şeklinde yazmışlardır. Tarikat şeyhlerinin isimleri bile tuğra görünümünde yazılmıştır. Arma olduğu tamamen gözden kaçmıştır. Bu yüzden de yeni arma arayışları Sultan II. Mahmud döneminde yoğunlaşmıştır.

Osmanlı sultan tuğralarının klasik bölümlendirilmesinin gözden geçirilmesi, tuğranın ikonografisinin daha dikkatli yapılması gereklidir. Klasik bölümlendirmedeki Tuğ, Sere veya Kürsü, Beyze, Kol veya Hançer ayırımının *Tuğlar* (Beylik dönemi), *Sancak* (Beylikten devlete yöneliş), *Taht* (İmparatorluk başkentinin oluşumu), *Kılıç* (Osmanlı ordusunun gücü) dörtlemesi olarak yenilenmesini öneriyorum.

Tuğralar, sadece bir sultan imzası, nişanı veya devlet-sultan birlikteliğinin zorunlu olarak çalıştırdığı bir arma değil, Osmanlı Devleti'nin yukarda açıklanan sembolik yazı-resimlerle hazırlanmış, bozulmalar dolayısıyla unutulmuş ilk gerçek armasıdır.

9 Haz. Ayşegül Nadir, **Osmanlı Padişah Fermanları**, s. 55

Size ulaşan bu makale **"Osmanlı Arması"** adı ile yayına hazırladığımız kitabın çalışmaları sırasında, tuğraların yeni bir görüşle değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Bir Tarihçinin Ardından

Faruk Sümer'in Sessiz Ölümü

TURGUT AKPINAR

Bu memlekette değerler skalasında inanılmaz bir çöküntü dönemini yaşıyoruz. Bir televizyon vericisinde tamirci olarak çalışan gencin veya sözde sanatkâr bazı kişilerin ölümleri günlerce kamunun bilgisine sunulurken, ömrünü Türk tarihini incelemeğe adamış önemli tarihçilerimizin, sadece ölüm haberini bile ne gazetelerden, ne sayıları bilinmeyen televizyonların ekranlarından öğrenebiliyoruz.

Selçuklu tarihine büyük emek vermiş olan Mehmed Altay Köymen'in ölümünü, ancak bir yıl sonra, hayretler içinde öğrenebilmiştim. Hayretim şundandı: Muntazam gazete okuyan ve televizyonlarda haberleri takip eden bir vatandaş olarak bu tarihçimizin ölümünden (eğer haber verilseydi) haberim mutlaka olurdu.

Bu defa ölüm yıldırımı çok daha yakınıma düşmüş fakat günlerce haberim olmamıştı. Konuyu açtığım herkes aynı durumdan şikayetçi idi. Korkunç bir ilgisizlik vardı. Bunun da kaynağı bilgisizlik idi. Kitap Fuarı açıldığını haber veren muhabirler, TV habercileri o fuarlardan biraz da kendileri kitap alır, okurlarsa hem kendileri, hem biz faydalanmış olacağız. Halkın hoşuna gideceğiz ve böylece reklâm alacağız diye sabahtan akşama kadar Sulukuleli dansözlere göbek attıran ve bazı bed sesli "büyük ses sanatkarlarını", sallanıp, haykırmaları için sahneye çıkaran kimselerin, biraz ilim âleminde neler oluyor, neler yazılıp çiziliyor diye etraflarına bakmaları da gerekmez mi?

Bir hafta, on gün kadar önce vefat ettiğini, büyük üzüntü ile öğrendiğimiz değerli tarihçimiz Prof. Dr. Faruk Sümer'in vefatı ile memleketimiz çok önemli bir ilim adamını kaybetmiştir. Türk tarihine ilgi duyanların başı sağ olsun. Ailesine taziyetlerimi sunar, sabırlar dilerim.

Bu değerli tarihçimizle uzun yıllar önce Sahaflar'da tanışmıştım. Türk tarihinin hemen bütün meselelerine duyduğum ilgi nedeni ile olmalı, çabucak dostluğunu kazanmıştım ki, bununla gurur duyuyorum. Görebildiğim kadarıyla o, tarihimizle ilgilenen herkesi kendine yakın hissederdi. 1994 yılında, çevirisini yaptığım, İletişim Yayınları arasında "*Türkler ve Tatarlar Arasında*" ismiyle yayınlanan ve büyük bir ilgi gören Schiltberger'in Anılarını, orijinal dili Almanca'dan Türkçe'ye çevirmemi benden isteyen hocam Faruk Sümer oldu. O bu konuda bıkmadan beni ısrarla teşvik etmişti. Yani eserin manevi babası rahmetli Faruk Sümer olmuştur. Bunu yazmaktaki amacım, hizmeti olabilecek herkesi nasıl teşvik ve sonunda takdir ederek, sadece kendi yazdıkları ile değil, teşvikleriyle de tarihimize hizmetten geri kalmadığına küçük bir örnek vermekti.

Dar ufuklu, zekâdan ve gerçek kültür birikiminden mahrum, bazı tarihçilerin 4 yıl üniversitede tarih okumayanları, "amatör" diye, zavallı bir aşağılık duygusuyla küçümsemelerine mukabil Faruk Sümer de bizi büyük tarihçi Osman Turan gibi ilgi ve hoşgörü ile dinlerdi. Onun yanında pek mütevazı kalan tarihi bilgilerimle zaman zaman tarihimizin mühim bazı konularına girişimi, zevk ve heyecan duyduğu belli olacak şekilde dinler, bazen "Aziz kardeşim, çok haklısın" gibi sözlerle tasvip eder, yahut uzun uzun faydalı açıklamalara başlardı. Benim bir Köprülü hayranı oluşumu ve O'nu "eşine rastlanmayan bir dâhi-tarihçimiz" olarak görmemi isabetli sayar, fakat her dediğini de tenkidsiz kabul etmezdi. Meselâ Osmanlıların "Kayı" boyundan

Rahmetli Faruk Sümer

Faruk Sümer halis bir Türk idi ve Türklüğü ile de öğünen ve bunu hiç unutmayan, fakat ilmin gereklerine ve metodlarına, milletini seven bir insan için mümkün olabileceği ölçüde sadık kalabilmiş bir tarihçimiz idi.

Hayat Hikayesi ve Eserleri

5 Kasım 1924 tarihinde Konya'nın Bozkır kasabasında doğan Sümer'in babası maliye memuru idi. Kasabaya Akçapınar köyünden gelmişti. Anası Zeliha Hanım'ın ilkokulun 3. sınıfına kadar okumuş, fakat yüksek meziyetleri olan bir kadın olduğunu ona özel bir sevgi ve saygı duyduğunu kendisi vurgular.

1931 yılında aile İstanbul'a gelir ve Faruk Sümer burada ilk ve orta tahsilini tamamlar. Yaz tatillerinde, kendi ricaları üzerine kardeşi Cengiz Sümer (ki halen Amerika'da tıp doktoru ve Üniversite öğretim üyesidir) ile Bozkır'a gönderilirler ve kâh kasabada, kâh yaylada kalırlar. Bozkır güneydeki Alanya, Gündoğmuş ve Manavgat ilçeleri ile sınır komşusu olup bu bölgede birçok Yörük yaşar. Bunların yaylaları ile Bozkır köylerinin yaylaları bitişiktir. Yörükler, davar beslemenin yanında, tuz ve buğday ticareti de yaparlar ve zaman zaman renkli kilimleri ve giysileri ile yörüklerin deve katarları, masal figürleri gibi, derin bir sessizlik içinde gelir geçerler. Bu manzara okulda tarih meraklısı olan gencin üzerinde derin bir etki bırakır. Yörüklere, Türkmenlere duyduğu ilgi böyle başlar. Onun bu insanlara beslediği içten sevgi, yıllar sonra bize *Türkmenler* isimli 700 sahifelik dev eseri armağan edecektir.

Dediğim gibi, okulda en çok sevdiği ders, tarih dersidir. Lise 9. sınıfta iken eski harfleri öğrenir. Bu harflerle yazılı ilk okuduğu kitap ise "tarihi sevdiren adam", Ahmed Refik'in *Bizans Karşısında Türkler* kitabı olmuştur.

1942'de lise biter. Maddi açıdan Tıbbiyeye girmenin daha iyi olabileceği hususundaki tereddüdünü çabucak yener ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydolur. Osmanlı tarihinin klâsik devrine karşı ilgisi fazla olmakla birlikte Selçuklular ve Beylikler Dönemi az işlenmiş olduğundan Ortaçağ Türk Tarihi'ni, uzmanlık alanı olarak seçer. Arapça ve Farsça öğrenmeye başlar ve bunlara hakim olmak için çok gayret sarfeder.

Fakülte mezuniyet tezi: *XVI. yüzyılda Anadolu'da Türk Oymakları*'dır. 1948'de Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doktoraya başlar, 1950'de: *XVI. yüzyılda Anadolu-Suriye ve Irak'ta Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller* ile doktor unvanını alır. 1955 yılında *Karakoyunlular* adlı tezi ile doçent olur. 1963'te ise *Oğuzlara Dair Destani Mahiyette Eserler* başlıklı takdim teziyle profesörlüğe yükselir.

Uzun yıllar DTCF'de Oğuz Türklerinin Göktürkler ve Seyhun boylarındaki tarihleri, Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu, Anadolu'daki Türk yerleşmesi, Selçuklular ve Beylikler devri, Karakoyunlular ve Akkoyunlular tarihi üzerinde dersler verdikten sonra, ilmi araştırmalarına daha rahat devam edebilmek üzere, resmi emekliliğine daha on yıldan fazla süre varken 58 yaşında kendi isteği ile 1982 yılında erken emekli olur. Ve İstanbul'a taşınır.

Yukarıdaki kısa açıklamadan anla-

geldiği iddiasını Faruk Hoca kabul etmez, bunun mümkün olduğunu fakat ilmen sabit olmadığını söyler, bu hususta inandırıcı deliller sıralardı. Bu konuda yazıları da vardır.

Şu anda, onun sık sık *Orhun Anıtları*'nın, yazılı bir belge olarak kültür tarihimiz açısından son derece büyük olan rolünü nasıl heyecanla vurguladığını da hatırladım.

O'nu, Türk tarihiyle ilgili konuların hepsi heyecanlandırırdı. Fakat örnekleri pekçok olan ilim dışı, romantik milliyetçi tarihçilerle, daha doğrusu ideologlarla hiçbir benzerliği yoktu. Sonradan öğrendiğime göre, Faruk Sümer, Kürtlerin Türklüğü hakkında bir eser yazması hususundaki teklifi reddetmiş, *Türk Ansiklopedisi*'nde "Türkler" maddesini yazması için o zamanki Askeri idarenin yaptığı teklifi daha doğrusu verdiği "emri", "Ben emireri değilim" diye reddedecek medeni cesareti gösterebilmiştir.

Türklerin ölülerinin eski mezarlarının etrafında dönerek yaptıkları Yuğ törenini tasvir eden bir resim

fakat kendileri bilinmeyen Oğuzlar dünyaya tanıtılmış oldu."

Faruk Sümer'in Dünya Tarihçiliği bakımından da önemli diğer bir eseri *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü* (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri, Ankara, 1976) başlıklı kitabıdır. Bu araştırmanın önemi şuradan gelmektedir. Walter Hinz, Almanların en tanınmış İranistlerinden biridir. Bu bilgin, oldukça genç yaşlarında (30) önemli bir iddia ve tezle *"Irans Aufstieg zum Nationalstaat im 15. Jahrhundert, 1936"* (15. yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi" diye bir eser yazmıştır.

Bizde Tarih Kurumu'nca (Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd) üst başlığı ile yayınlanan bu eserin ana tezi, adından da anlaşılacağı üzere Safevi Devleti'ni Millî Bir İran Devleti olarak göstermesidir. Gerçi Hinz'in bu tezi bazı Batılı bilginlerce (Brockelmann, Rypka, Cahen) kısaca tenkid edilmişse de bu tez asıl, bütün belge ve delilleriyle ve açıklığı ile Faruk Sümer hocamızın yukarıda zikredilen eseriyle cerhedilmiştir. Kendisi bu konuda şöyle der: "Bu eserle, İran'da 1501 yılında Safevî Devletini kuran Türk unsurunun, ezici çoğunluğunun Anadolu'dan İran'a göçen Türkler olduğu kesin bir şekilde meydana çıkmış oldu."

Merhum tarihçinin emeklilik yıllarında birbiri ardından yayınladığı daha küçük fakat önemli eserlerinden biri *Türklerde Atçılık ve Binicilik*'tir (1983). Kendisinin de belirttiği gibi bu araştırma ülkemizde bu konuda yazılmış yegane ciddi araştırmadır, fakat ikinci cildi yazılamadan kalmıştır. Merhumun ikinci cildi tamamlanmayan diğer bir eseri de *Karakoyunlular*'dır.

Eski Türklerde Şehircilik, (İstanbul, 1984) diğer önemli bir eseri olup konusunda Türkiye'de yapılmış ilk incelemedir.

Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar. (İstanbul, 1985) Pek az bilinen bir konuyu ele almaktadır.

Çepniler (TDAV, 1994); *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (T.T.K.) *Tirebolu Tarihi*, (İstanbul, 1992); *The Book of Dede Korkut* (A Turkish Epic-Uni. of Texas 1972 (Müşterek eser).

Faruk Sümer'in üretken beyninden çıkan eserlerin sadece küçük bir kısmıdır. Bu konuda *Türk Dünyası Tarih Dergisi*'nin 101. sayısında (Mayıs 1995) merhum hocamızın eserlerinin ve makalelerinin bir listesi verilmiştir. Bunda 126 adet araştırmanın isimleri ve yayınlandıkları yerler belirtilmiştir.

İlim alanında çok üretken bir bilgin olan Faruk Sümer özel hayatında iki kere evlenmiş birinci evlilikten bir, ikinciden ise üç oğlu dünyaya gelmiştir. Bu sonuncu evlilikten olma oğullarından birinin erken yaşta vefatı Hocamızın kısa bir süre sonra ölümünde büyük rol oynamış. Şüphesiz her faninin tadacağı ölümün biraz erken gelmiş olması üzücü ise de, onun daha çok uzun yıllar eserleriyle yaşamaya devam edeceğini düşünerek teselli bulmaktayız. Nur içinde yatsın.

şıldığı gibi onun ilmi faaliyetinin ağırlık merkezini Oğuzlar (Türkmenler) teşkil etmiştir. "Bozkır" yaylalarında rastladığı Yörüklere duyduğu ilgi ve sevgi bir ömür boyunca sürmüş ve bize pekçok kitap ve araştırma kazandırmıştır. Hemen bütün araştırmaları önem taşımakla beraber onun Almanların tabiriyle "Lebenswerk" (Hayatının Büyük Eseri)i *Oğuzlar-(Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları* idi. Birçok defa basılan bu eseri için kendisi: "Benim için en büyük gaye olan *Oğuzlar* adlı kitabımı 1964 yılında yazmaya başladım" diyor. 15 yıldan fazla süren ön çalışmalara rağmen bu büyük eserin kaleme alınışı iki yıl sürer. Bir yıl da basımı için geçer. Yine kendi ifadesiyle: "Böylece dünya çapında meydana getirdiği eserleri az çok bilinen,

Meşrutiyet'in İttihatçı Siyasetçisi Saruhan Mebusu

Mehmet Sait Bey ve Bir Risalesi

ENGİN BERBER

İttihat ve Terakki'nin yönetici kadrosunda yeralmayan Mehmet Sait Bey, Aydın Vilayeti'nin Osmanlı siyasal yaşamına kattığı aydınlardan biriydi. Cemiyet'in yapmış olduğu anayasa değişikliklerini şiddetle savunan Mehmet Sait Bey'in mensubu olduğu İlmiye sınıfının çıkarlarını parlamentoda temsil etmediği görülmektedir.

İslâmî politikayı kuruluş sorunları içinde benimseyen, şeriatı ihtilalci eylemlerini meşrulaştırmak için kullanan ve meşrutiyet rejiminin İslâm'a yabancı olmayıp aksine dinin meşrutiyeti emrettiğini her zaman vurgulayan İttihat ve Terakki, İlmiye sınıfı ile iyi ilişkiler kurması gerektiğinin farkındaydı.[1] Bu amaçla meşrutiyet ilan edilir edilmez Cemiyet'in bünyesinde oluşturduğu İlmiye Şubesi'nde ismine rastlanmayan Mehmet Sait Bey, sonraki yıllarda maarif, medreselerin ıslahı, arazi, evkaf, ceza hukuku, bankacılık ve faiz konuları parlamentoya geldiğinde, İttihat ve Terakki listesinden seçilen İlmiye kökenli birçok mebustan farklı olarak Cemiyet'i eleştirmemiş, İslâmiyet'in esas itibariyle çağa uygunluğunun sağlanması gerekliliğinden söz eden parti görüşünü, yayımladığı "Hakikat-ı İslâm" başlıklı bir risale ile desteklemekten kaçınmamıştı.

Mehmet Sait Bey

31 Mart, Eskişehir ve İzmir Olayları gibi gerici hareketlerden sonra İttihat ve Terakki, İslâm'ı kendi yorumladığı biçimde hoş görmek istediğinden, 1913 yılından itibaren dinde reform yapılmasını gündeme getirmişti. İslâmcıların çok kadınla evlenme (taaddüd-i zevcat) konusundaki ısrarı karşısında, bunun şeriatın yapınız ya da yapmayınız demediği olaylardan olduğunu belirterek cevaz müessesesinin genişletilerek uygulanmasını isteyen partinin Türkçü kanadı[2] *İslâm* mecmuasını çıkarmaya başlamıştı. Boşanma ve cihat gibi tartıştığı diğer konularla da İttihat ve Terakki'nin İslâm ideolojisinin belirlendiği bir platform olan sözkonusu derginin en önemli kalemlerinden biri de Saruhan Mebusu Mehmet Sait Bey'di.

Soykütüğü

Mehmet Sait Bey, Neşet Çağatay'ın *"köklü ve saygın"* diye tanımladığı İzmir'in Mansurizade ailesine mensuptur.[3] Nitekim, O'ndan önce yaşamış bazı aile fertlerinin devletin merkez ve taşra yönetiminde önemli görevler üstlendiği bilinmektedir. Sait Bey'in 1957 yılında vefat eden hanımı Çelebizade Zehra Hanım'dan edinilen bilgilere göre; ailenin bilinebilen en eski üyesi 1828-1829 yıllarında İzmir Baş Ayanı olan Müderris Mansurizade Mehmet Emin Efendi'dir.[4]

Yrd. Doç. Dr. Engin Berber, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdarî bilimler Fak. öğretim üyesidir.

İzmir'e 13 km uzaklıkta bulunan ve limanın kapısı durumunda olan Sancakkale'nin tamir ettirilmesi, Mehmet Emin Efendi'nin ayanlığı sırasında yaptığını tespit ettiğimiz bir hizmetti. Özellikle 12 Haziran 1826'da, otuz saniye süren şiddetli bir depremden sonra, tamire muhtaç duruma geldiği anlaşılan sözkonusu kalenin[5] Sultan II. Mahmut tarafından tamirine memur edilen Mehmet Emin Efendi "*elindekini avucundakini sarf edip kaleyi onartmış, dışına tabyalar ve bir denizden öteki denize hendek kazdırmıştı.*"[6]

Yukarıdaki alıntının sahibi olan Mustafa Nuri Paşa, Mehmet Emin Efendi'nin oğluydu. 1824 yılında İzmir'de doğan Mustafa Nuri Paşa, özel öğretmenlerden Arapça ve Farsça öğrenmiş, 1846 yılında İstanbul'a gelerek Bab-ı Âli kalemine girmişti. Başarılı çalışmaları sonucu, 1863 yılında Mabeyn-i Hümayun Başkatipliği'ne atanan Mustafa Nuri, vezirlik rütbesi ve "*paşa*" ünvanının kendisine verildiğini 30 Nisan 1882'ye kadar Deavi, Defter-i Hakani Nazırlığı'nın da içinde bulunduğu değişik görevleri üstlenmişti. Daha sonra önce Maarif, ardından Evkaf-ı Hümayun Nazırı olan Mustafa Nuri Paşa, 17 Ocak 1890'da ölmüştü. Devlet hizmetlerinin en alt basamağından başlayarak, vezirlik ve bakanlığa dek yükselmeyi başaran Mustafa Nuri Paşa, Maarif Nazırı iken, Siyasal Bilgiler Okulu'nu düzene koyup geliştirmiş, sancaklarda yeni ortaokullar ve liseler açılmasını sağlamış, İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi'ni kurmuştu. Öte yandan birçok okul, medrese, sebil, su yolu, cami, mescit ve türbenin Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı sırasında, onun tarafından tamir ettirildiği bilinmektedir. Tarihçiliğine gelince; "*Netayic ül-Vukuat*" (Olayların Sonuçları) başlığını taşıyan dört ciltlik kitabında Mustafa Nuri Paşa, daha önce yazılmış Osmanlı kroniklerinden farklı olarak, aktarmacı ve öyküsel değil, olayların nedenlerini arayan ve benzerleri ile karşılaştıran sentezci bir anlatımı benimsemişti.[7]

Mustafa Nuri Paşa

Mustafa Nuri Paşa'nın kızkardeşi Hatice Hanım'la, erkek kardeşi Hüseyin Efendi'nin yaşamlarına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Mehmet Emin Efendi, bu makalenin öznesi olan Mehmet Sait Bey'in babası olup, İzmir münevverlerindendi. Torununun "*çevresine büyük hizmetler etmiş, açık fikirli bir insan*" dediği, Mehmet Emin Efendi İzmir'de, Defter-i Hakani Müdürlüğü ile, Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, İzmir Milli Kütüphanesi'nin kurulmasında emeği geçmiştir.[8] O'nun Çelebizade Elmas Zerafet Hanım'dan doğan iki çocuğundan biri, Mehmet Sait Bey'di.

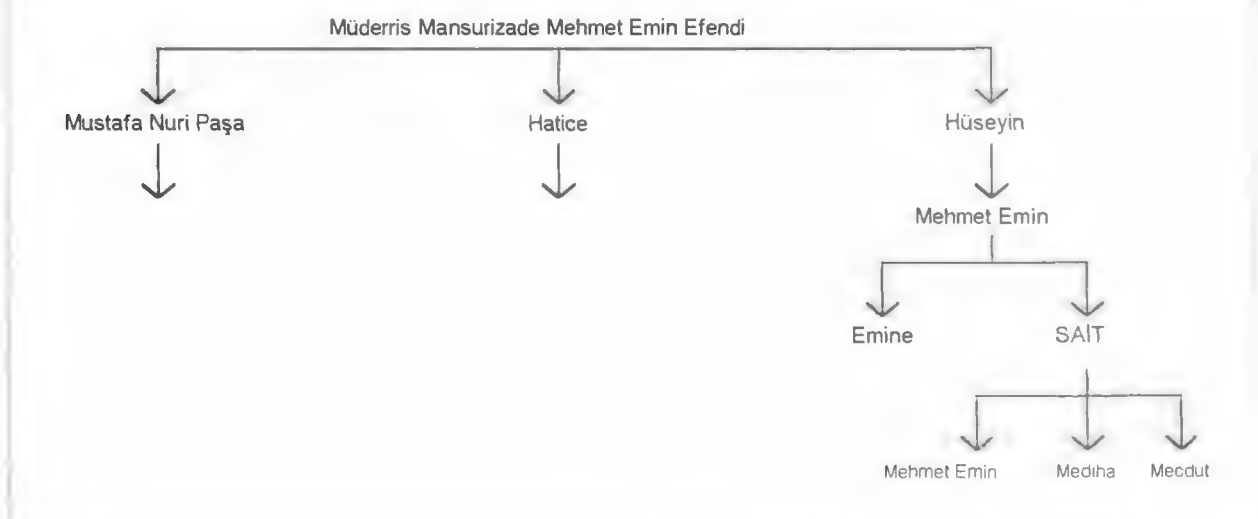

Yaşamı ve Eserleri

1864 yılında İzmir'de doğan Mehmet Sait Bey, öğrenimini Hatuniye Medresesi'nde yapmıştı. İzmir'in Tilkilik semtindeki Hatuniye Cami'i avlusundaki bu medresede[9] Arapça ve Farsça öğrenen Mehmet Sait Bey, İslâmî ilimler özellikle fıkıh ve maani (sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim) üzerinde derinleşmişti. Bir süre sonra aynı medresede vermeğe başladığı dersleri, İzmir ulemasının gizliden gizliye izlediği söylentileri yayılmıştı.[10]

Medrese kökenli olmasına rağmen, Fransızca öğrenmekten çekinmeyen Mehmet Sait Bey, Batı'dan esinlenerek oluşturulmaya başlanan okullara ilgisiz kalmamış, açılmasına büyük hizmet verdiği İzmir İdadîsi'nde, öğretmenlik de yapmıştı.[11] Onun eğitime yaptığı katkı, öğreticiliği ile sınırlı kalmamıştı. "*Şehrimiz ünlü avukatlarından Sait Bey, az rastlanır bir cömertlik örneği göstermiştir*" cümlesiyle başlayan 10 Kasım 1908 tarihli bir gazete haberine göre; Mehmet Sait Bey, beş yüzü Mithat Paşa Sanayi Okulu'na, beş yüzü de Ticaret Okulu'na olmak üzere, toplam bin Osmanlı lirası bağışta bulunmuştu.[12]

"*Hizmet*", "*İzmir*" ve "*Terakki*" gibi, İzmir gazetelerinde yazıları çıkan Mehmet Sait Bey, Bursalı Mehmet Tahir, Uşakizade Muammer ve Dr. Nazım Bey'le birlikte İzmir'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına yeraltı faaliyetlerinde bulunmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanından sadece beş gün sonra, İzmir'den Selanik'e giden gizli heyete dahil edilen Mehmet Sait Bey'in[13] Meclis-i Mebusan seçimlerinde (1908) cemiyet genel merkezince Saruhan (Manisa)'dan aday gösterilmesi son derece doğaldı.

Seçim yasasının sancaklara gönderildiği 3 Ağustos günü başlayan seçimler sonucunda Tokadizade Şekip, Ceza reisi İlhami ve Dava vekili Haydar Bey'le birlikte Saruhan Sancağı'ndan mebus seçilen Mehmet Sait Bey, 5 Kasım tarihli bir gazete ilanıyla Manisa İttihat Kulübü tarafından "*Mebus Konferansı*" adlı bir toplantıda konuşma yapmaya davet ediliyordu.[14] Bu çağrıya icabet edip etmediğini saptayamadığımız Mehmet Sait Bey, 17 Aralık 1908'de, Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla başlayan birinci yasama döneminin bitimini müteakip yapılan 1912 seçimlerinde, cemiyet tarafından ikinci kez Manisa'dan mebus adayı gösterildi.

Mahmut Şevket Paşa

Anadolu Gazetesi'nin 4 Şubat 1912 tarihli nüshasında, seçim propagandası yapmak üzere geleceğini duyurduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti delegelerinden Emmanuilidi Efendi ile birlikte, 10 Şubat'ta İzmir'e vardığı anlaşılan Mehmet Sait Bey[15], 12 Şubat akşamı cemiyet'in Tilkilik Kulübü salonunu "*hınca hınç*" dolduran dinleyicilere anayasanın 35. maddesi, evkaf ve Şeyhülislâmlık makamı konusunda uzunca bir konferans vermişti.[16] Mehmet Sait Bey'in sonraki günlerde, İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki değişik kulüplerinde vermeğe devam ettiği anlaşılan benzer konferanslarının[17] 35. maddeye ait bölümleri bastırılarak çoğaltılmış ve Kemeraltı'nda bulunan kitapçılara dağıtılmıştı.[18]

Aydın Vilayeti'nin merkezi olan İzmir'de propaganda çalışmaları yaptığını gördüğümüz Mehmet Sait Bey'in, seçim bölgesi olan Manisa'da 22 Mart 1912'de müntehib-i sani[19], 4 Nisan'da ise mebus seçimleri yapılmıştı.[20] Tarihe "*sopalı seçimler*" diye geçen meşrutiyet'in bu ikinci genel seçimleri sonucunda Mehmet Sait Bey, İttihat ve Terakki listesinde bulunan Mustafa Fevzi Efendi, Hüseyin Kazım ve Sabri Beylerle birlikte yeniden mebus oldu.[21]

İkinci yasama dönemi, Meclis-i Mebusan'ın 1912 Ağustos'unda feshedilmesi yaklaşık dört ay devam edebilmişti. Ülke içinde yaşanan siyasal gelişmelere, Balkan Savaşı'nın çıkması eklenince, 1913 Kasım'ına kadar seçim yapmak mümkün olamamıştı.[22] Bir yıldan uzun süren bir aradan sonra başlayan, meşrutiyet'in üçüncü genel seçimlerinde, İttihat ve Terakki, Mehmet Sait Bey'i bu kez Manisa'dan değil, Menteşe (Muğla)'den aday göstermişti.

İzmir'de Yunanca yayınlanmış olan *Amalthia* Gazetesi'nin 21 Şubat 1914 tarihli nüshasında, Mehmet Sait Bey'in Menteşe'den aday gösterildiğini yazması, Türkçe *Ahenk*'e inandırıcı gelmemiş olmalı ki, ertesi günkü nüshasında "*... selahiyatdar bir yerden vaki olan tahkikata göre İttihat ve Terakki Fırkası namına vilayetimizden gösterilecek namzetler hakkında kat'i malumat alınamamıştır*" diyordu.[23] Ancak, Cemiyet'in vilayet heyet-i merkeziyesi tarafından, Manisa Sancağı adayları konusunda yapılan bir açıklamada, Mehmet Sait Bey'in

yerine Tireli Numanzade Mustafa Bey'in konulduğu görülmüştü.[24] İttihat ve Terakki'nin Menteşe'den koyduğu diğer adayı Halil Bey gibi, 100 oy alarak üçüncü kez mebus seçilen Mehmet Sait Bey[25], üçüncü yasama döneminin bittiği 1918 Ekim'ine değin görev yapacaktı.

Mehmet Sait Bey'in İstanbul'da mebus olarak yaptıklarına bakıldığında; hükümet'in değişik bakanlıkları eliyle yürüttüğü icraatları berraklaştırmaya yönelik çok sayıda soru önergesine imza koyduğu, genel kurulda söz almaktan çekinmediği ve yasa teklifleri verdiği görülmektedir.[26] Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan genel seçimlerin tümünde, İttihat ve Terakki tarafından aday gösterilmesi, yukarıda sözü edilen çalışmalarının takdir edildiğini kanıtlamaktadır. Zaman zaman Meclis-i Mebusan'dan kendisini muhalifler arasına dahil edecek tasarruflarda bulunmuş olmasına rağmen[27], cemiyet katındaki değerini hiç yitirmeyen Mehmet Sait Bey, meşrutiyet boyunca Meclis-i Mebusan'da sandalye sahibi olabilmiş, altmış üç mebus arasında bulunmayı başarmıştı.

Mehmet Sait Bey'in, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhakı üzerine Avusturya'ya giden heyette bulunduğu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi üyesi olduğu yolunda oğlu tarafından verilen bilgiyi[28] destekleyecek bir veriye rastlayamadık. Bosna Hersek'in ilhakından sonra, Cemiyet temsilcileri, hükümet ve halkın sözcüleri olarak yabancı elçiliklere başvurmuşlar, İtilaf Devletleriyle bir ittifak yapmak üzere Avrupa'ya gitmişlerdi. Ahmet Rıza ile Nazım Bey'lerin 1908 Kasım'ında Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'le yapmış oldukları görüşmede[29] Mehmet Sait Bey'in bulunmadığı kesindi. *İttihat* Gazetesi 5 Kasım'da Mehmet Sait Bey'in Manisa'daki hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'a gitmek üzere olduğunu yazıyordu.

31 Mart'ta ölen arkerlerin cenaze töreni

Mehmet Sait Bey'in, Tunaya'nın hakkında *"hiçbir monografi yoktur"* dediği cemiyet kongrelerinde[30] nasıl davrandığını tespit etmek mümkün olamamıştır. Ancak yazıp çizdiklerinden, kongre raporlarını dikkatle izlediği gerekli görüldüğünde düşüncelerini kamuoyuna duyurmaktan çekinmediği anlaşılmaktadır. "*Hakikat-ı İslâm, İttihad ve Terakki Kongresi'nin Raporunda Münderic: İslâmiyet'in esasat itibariyle asr-ı saadete ve tatbikat itibariyle asr-ı hazıra icra' ve tevfik olunmak zarureti üzerine fıkrası münasebetiyle*" başlığıyla, İzmir'de kurulan "*Hakikat-i İslâm*" Kütüphanesi'nin ilk yayını olarak Aydın Vilayeti Matbaası'nda dizilen 1329 (M. 1913) tarihli bir risalesi bunun en güzel örneğidir.

Bir ara kendisini Şeyhülislâm yapmak temayülü belirdiyse de; açık fikirliliği dolayısıyla mutaassıp halk üzerinde iyi tesir yapmayacağı düşünülerek vazgeçilen[31] Mehmet Sait Bey'in kaleme aldıkları yukarıda bahsedilen risale ile sınırlı değildir. *İş ve Düşünce* Dergisi'nin Salih Akalın, Saim İlter ve Saadet Çelebi'den derlediği bilgilere göre; Mehmet Sait Bey'in kitap ve makaleleri şunlardı[32];

1- *Keşfü'l-gıta ani'l-hata* (Yanlışın üstünden örtüyü kaldırma), İzmir (1315), 148 s.

2- *Tatbikat-ı Mecelle*, Cüz-i evvel, Kitab'ül-büyu, Konstantiniyye (1328), 150 s.

3- *Hakikat-ı İslâm*, Vilayet Matbaası, İzmir (1329), 16 s., Hakikat-i İslâm Kütüphanesi, Adet: 1.

4- *Usul-i İçtihad*, Vilayet Matbaası, İzmir (Tarihsiz), 16 s., Hakikat-i İslâm Kütüphanesi, İkinci Kitap.

5- "Taaddüd-i zevcat İslâmiyette men' olunabilir", *İslâm Mecmuası*, sayı: 8 (1330), ss. 233-238.

6- "Taaddüd-i zevcat münasebetiyle (Cevaba cevab)", *İslâm Mecmuası*, sayı: 9 (1330), ss. 280-284.

7- "Cevazın ahkam-ı şer'iyeden olmadığına dair", *İslâm Mecmuası*, sayı: 10 (1330), ss. 295-303.

8- "Taaddüd-i zevcat münasebetiyle (Efkâr-ı umumiyeye)", *İslâm Mecmuası*, sayı: 11 (1330), ss. 325-331.

9- "Taaddüd-i zevcat münasebetiyle (Yine efkar-ı umumiyeye)", *İslâm Mecmuası*, sayı: 12 (1330), ss. 367-381.

10- "Taaddüd-i zevcat meselesi münasebetiyle (Cevaba cevab)", *İslâm Mecmuası*, sayı: 13 (1330), ss. 397-403.

11- "Cevazın ahkam-ı şer'iyeden olmadığına dair (İzmir'li İsmail Hakkı Bey Efendi'ye)", *İslâm Mecmuası*, sayı: 14 (1330), ss. 429-432.

12- "İçtihad hataları", *İslâm Mecmuası*, sayı: 21 (1330), ss. 535-541.

13- "İçtihad hataları ve cevaz makaleleri münasebetiyle İzmir'li İsmail Hakkı Efendi'ye", *İslâm Mecmuası*, sayı: 22 (1330), ss. 553-554.

14- "Cevaz ahkam-ı şer'iye'den olmadığına dair İzmir'li İsmail Hakkı Efendi'ye", *İslâm Mecmuası*, sayı: 24 (1331).

On dördüncü maddede yazılı makale, gerçekte yukarıdaki listede varolmayıp tarafımızdan eklenmiştir. İslâmiyet esaslarının yeni girilen Batı Medeniyetinin ihtiyaçları ile uzlaştırılabileceğini anlatan ancak, yapılan devrimlerin aktüel olmaktan çıkarması nedeniyle basılamayarak müsveddeleri oğluna verilen bir kitap[33] ve makalemizin başlığında sözünü ettiğimiz "*risale*" ile Mehmet Sait Bey'in külliyatı tamamlanmaktadır.[34]

İzmir'de olduğu gibi, İstanbul'da da öğreticiliğe devam ederek, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde, Fıkıh Tarihi müderrisliği yapan Mehmet Sait Bey'in, başta İzmir'li Seyyit Bey (1866-1925) olmak üzere, önemli şahsiyetlerin yetişmesinde rol oynadığı bilinmektedir.[35] Meşrutiyet döneminde aralıksız olarak İzmir mebusluğu yapan Seyyit Bey'in, Mehmet Sait Bey'le aynı yıllarda Hukuk Fakültesi'nde Usul-i Fıkıh (Fıkıh metodolojisi) dersleri verdiği anlaşılmaktadır.[36] İttihatçı liderler arasında özel bir yeri olan ve 1920'de İzmir Mebusu olarak T.B.M.M.'ne katılan Seyyit Bey için Tunaya, "... *çok derin ve sağlam İslâm Hukuku bilgisini, İttihat ve Terakki'nin laikk ve milliyetçi doğrultusunda daima kullanabilmiş ve şeriatçı ilmiye takımı karşısında her zaman galip gelmesini bilmiştir. Bu bilgisine anayasa hukukundaki yeterli açıklamaları da katılmalıdır. Seyyit Bey, kendilerini tanrının yeryüzündeki uygulayıcıları sanan birtakım kişilere adeta ders vermiştir*" demektedir.[37]

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasından sonra, diğer İttihatçılar gibi Malta'ya sürülmek istenen Mehmet Sait Bey, İngilizler tarafından İstanbul'da aranmışsa da Rodos'a kaçmayı başardığından ele geçirilememişti.[38] Orada geçirdiği iki hicret yılından sonra, İzmir'in Türk ordusunca geri alınışı üzerine sevinç ve heyecanla doğduğu şehre döndüğünde, Mehmet Sait Bey'in sağlığı bozulmuştu. İzmir'de yalnız ilmî çalışmalar yaparak geçirdiği bir seneyi müteakip, 1923 Ekim'inde hayata gözlerini yuman Mehmet Sait Bey'in, Çelebizade Halil Efendi'nin kızı Zehra Hanım'dan olma Mediha, Emin ve Mecdut adlarında üç çocuğu vardı.[39]

Mütareke döneminde "*kuryelik*" yapan Mansurizade Emin Bey, ulusal hareketin biçimlenmesi ve güçlenmesine katkıda bulunmuştu. Savaş yıllarında üstlendiği, İttihat ve Terakki İzmir sorumlu sekreterliği görevini, partinin 1918 Kasım'ında yaptığı son kongrede kendisini feshederek dönüştüğü Teceddüt Partisi'nde de sürdüren Mahmut Celal Bey (Bayar)'in, Yunan işgalinden önceki aylarda İzmir'deki çalışmaları konusunda yazdıkları, Emin Bey'in yaptığı hizmetin önemini göstermesi açısından çarpıcıdır; "*İzmir [Manisa] mebusumuz Mansurizade Sait Bey'in oğlu tüccardan Emin Bey sık sık İstanbul'a giderdi. Her gelişinde Karantina Mahallesi'nde (şimdiki adı Küçük Yalı'dır) yokuştaki evlerinde buluşur, görüşürdük.*

Emin Bey'in İttihat ve Terakki murahhası ve eski İaşe Nazırı Kemal Bey'le teması vardı, bana haber getirirdi. Son görüşmemizde Kemal Bey'in serbest çalışabilmem için benim ele geçmememi tavsiye ettiğini söyledi. Ben de Emin Bey yoluyla kendisine ... düşüncemi bildirmiştim...

Mansurizade bu sözlerimi Kemal Bey'e, İstanbul'daki dostlarına yetiştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas Oteli'nde, Şişli'deki evinde, güvendiği arkadaşlarıyla konuşmakta olduğunu, milli dava için çıkar yol aradığını, genç generalin padişah, kabine ve çevrelerindekiler gibi İtilaf Devletleri'ne hoş görünmekle kurtulacağımıza inananlardan olmadığını, yine Mansurizade'nin getirdiği bilgiden öğrenmiştim.

Emin Bey'in sözleri hâlâ kulağımda çınlar, hapishanede (Bekirağa Bölüğü) bulunan bütün devlet adamları, bunlar arasında Vali Rahmi Bey de vardır, hepsinin ümidi Mustafa Kemal Paşa'dadır demişti.[40] İzmir'de *Anadolu* Gazetesi Matbaası'nda, 14 Mayıs 1919 günü basılarak, şehrin Türk halkına dağıtılan "*Ey bedbaht Türk*" başlıklı el ilanının altına koyduğu imzayla, varlığını kamuoyuna duyuran "*İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi*"nin, özel bir talimatla Emin Bey'i vatanseverler, özellikle padişah, Rauf Bey ve arkadaşları, Milli Kongre, Hilal-i Ahmer Heyeti'yle temasta bulunarak durumu izah etmesi için İstanbul'a gönderdiği bilinmektedir.[41] İzmir'in işgalinden sonra, çalışmalarını İstanbul'a kaydıran Müdafaa-yı Hukuk-ı Osma-

ni Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyelerinden Moralızade Nail'le birlikte, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu İttihatçıları ziyaret eden Emin Bey'in, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmak üzere Nazmi Topluluğu'na verdiği iki bin altın Maliye Müfettişi Arif Bey eliyle Rauf Orbay'a ulaştırılmıştı. Emin Bey, yakalandığı İspanyol nezlesinden kurtulamayarak, genç yaşta vefat etmişti.[42]

Soyadı kanununun çıkmasından sonra Mansuroğlu soyadını alan ailenin 1910 doğumlu diğer erkek çocuğu Mecdut, orta ve lise öğrenimini İzmir Amerikan Koleji'nde yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'ni bitirmişti. Leipzig ve Berlin üniversitelerinde öğrenimine devam eden Mecdut Bey, 1939'da mezun olduğu fakültenin Türkoloji Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1949 yılında doçent olan Mecdut Bey, profesör olduğu 1960 yılında, elli yaşında iken ölmüştü.[43]

Yazdıklarından, babası hakkında çok şey öğrendiğimiz Mecdut Mansuroğlu'nun, Mehmet Sait Bey'in kişiliğini anlattığı satırlarla "*yaşamı ve eserleri*" alt başlıklı bölümü kapatmak istiyoruz: "*... devrinin münevverlerine has hususiyetleri nefsinde toplamış bir kimse idi. Günlük hayatı fikri hayatı ile iç içe bulunurdu. Çalışması zamanla mukayyet olmayıp çok defa gece ve hattâ yatağında yazar ve okurdu. Yeni bir fikri meseleyi halletmek veya zihninde düzene koyabilmek için ekseriya yerinden kalkarak odasında, bu kâfî gelmezse, sofada hattâ yüksek sesle konuşarak dolaşırdı. Dinlenmeleri de aynı şekilde idi. Gecenin büyük bir kısmında çalışarak gündüzleri uyuduğu çok vaki idi. Evin muhtelif yerlerini dolaşarak aile efradı ile şakalaşmak başlıca zevklerindendi. Onlara şiir okur, hikmetler söylerdi. Neşe ve hiddetleri seri ve o nisbette geçici idi. Bilhassa oğlu Emin Bey'i çok genç yaşta kaybettikten sonra hayata kırgınlığını ciddi işlerle meşgul olmamak şeklinde ifade etmiştir. Bu senelerde ekseriya küçük oğlu ve torunları ile şakalaşır, onlarla kendine has oyunlar oynar, sonra birdenbire aklına gelen bir şeyi yazmak için odasına koşardı. Bazen sayısı az olan dostları ile ciddi meseleler konuşur, fakat fikri seviyesinde olmayan kimselerle ülfeti şakalaşmak veya tavla oynamak şeklinde tecelli ederdi. Pek çok hikâye bilir, bu hikâyeleri yerine göre tatlı bir şekilde anlatır ve daima zevkle dinlenirdi. Eski Türk yemeklerinin bütün hususiyeti ile pişmesini ister ve bunları zevk ile yerdi. Ham sofuları sevmez, Allah'a yaklaşmanın iç temizliği ve imanla olacağını söylerdi. İbadetle uğraşmaz, Ramazan'da oruç tutmazdı. Bununla beraber dinin kendince makbul merasimlerini yapar ve hattâ aile efradına yaptırırdı. Kolayca anlaşılamıyacak derin bir hassasiyeti vardı. Bunu bilhassa sevdiği insanlara muamelesinde ve içli mısralarında görmek mümkündür. Ancak acılarını hiçbir zaman ön plâna almamış, başkalarına hürmet etmiştir.*"[44]

Sadrazam Kâmil Paşa

Meşrutiyet Nasıl Muhafaza Edilir?

10 Temmuz 1908'de, meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesinde pay sahibi olanların, ilk denemeyi başarısızlıkla sonuçlandıran anayasal sorunları çözmek istemesi son derece doğaldı. 1876 Anayasası seçimle gelen tek organ olan Meclis-i Mebusan'ı, Meclis-i Ayan, Şura-yı Devlet, sadrazam, hükümet ve padişah gibi seçimle gelmeyen organların kuşattığı bir siyasal sistem yaratmıştı. Meclis-i Mebusan'ı arka planda bırakıp, padişahı eskiden olduğu gibi her şeyin hakimi ve son siyasal karar mercii yapan bu sistemin, yaşayıp yaşamayacağını kestiremediği bir ortamda, beklenen hürriyetleri getirmesi mümkün değildi. Nitekim, II. Abdülhamit Meclis-i Mebusan ile hükümet arasında anlaşmazlık olduğu takdirde, yeni bir hükümet'in kurulması ya da meclisin feshedilmesi konusunu hakemliğine bırakan 35. maddeye dayanarak I. Meşrutiyet'e son vermişti.

1908 seçimlerine "*Cemiyet-i mukaddese*" havası içinde giren İttihat ve Terakki'nin, kazandığı çoğunluk nedeniyle Meclis-i Mebusan'a hakim, padişahı nüfuz ve baskısı altında tutması, 1909 yılında 35. maddeyi değiştirmesini engellemeyecekti. 31 Mart Olayı'nın hız kattığı yeni düzenlemeyle; Padişah'ın Meclis-i Mebusan'ı fesih yetkisi daraltılmış, meclisin hükümet'i düşürme yetkisi çoğaltılmıştı. Böylelikle, yasamayı yürütme karşısında güçlendirerek Meclis-i Mebusan'ın 1876'da olduğu gibi, padişah tarafından fesih ve tatil edilmesini önleyen Cemiyet'in, ülke içinde ve dışında hiç beklemediği si-

yasal gelişmelerle karşılaşması, kurduğu dengeleri altüst edecekti. İttihat ve Terakki içinde 1910 yılında yaşanan bölünme (Hizb-i Cedit), Meclis-i Mebusan'da muhalif Ahali Partisi'nin kuruluşu, hükümet değişiklikleri gibi iç çekişmelerle, İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması bu gelişmelerin birkaçıydı. Ancak Cemiyet'i yukarıda sözü edilen düzenlemeyi, 1876 Anayasası'nda olduğu biçimine dönüştürmeye niyetlendiren asıl gelişme, çığlaşan muhalefetin biraraya toplandığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan (21 Kasım 1911) sadece bir ay sonra, İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanması oldu. Meclis-i Mebusan'daki çoğunluğunun giderek eridiğini gören İttihat ve Terakki, ara seçim yenilgisinden sadece bir hafta sonra 16 Aralık 1911'de, Sadrazam Sait Paşa eliyle meclis'e getirdiği önerge ile; gerek İtalya'yla savaşmak, gerekse barış görüşmelerine oturmak için güçlü ve sağlam bir hükümet'in gerekli olduğunu açıklamıştı.

Bu öneri, 1909'da yapıldığı ileri sürülen bir yanlışlığın giderilmesi savına dayandırılıyordu. O zaman yetkileri kısılan padişah Abdülhamit'ti. Şimdi ise, İttihat ve Terakki'nin kontrolünde bir Sultan Reşat vardı. Nitekim, cemiyet'in önde gelen isimlerinden Maarif Nazırı Emrullah Efendi 1909 değişikliğinin sistemi bozduğunu ve *"en vahim bir hükümet şekli"* kurmuş olduğunu ileri sürüyordu. Bu rejim *"Fransız'ların konvansiyon dedikleri hükümet şeklidir... Biz parlamentarizmi de geçmişiz, konvansiyon devrine gelmişiz, yani memleketin tehlikeli devresine gelmişiz"* diyen Emrullah Efendi'ye göre bütün yanlış, hükümetin hukuku ile Abdülhamit'in hukukunu özdeş saymaktan doğmuştu.[45]

Sait Paşa'nın önergesi, anayasada değişiklik yapmak için gerekli olan üçte iki çoğunluk sağlanamadığından reddedilince, 15 Ocak 1912'de padişah, meclisi dağıtarak seçimlere gidilmesini emretmişti. Mehmet Sait Bey, 13 Şubat akşamı seçim propagandası yapmak üzere geldiği İzmir'de, İttihat ve Terakki'nin Tilkilik Kulübünde vermiş olduğu konferansta, Emrullah Efendi'yle aynı dili konuşuyordu: *"Şüphe yoktur ki hükümet ile mebusan arasında ihtilaf zuhur edince, Meclis-i Mebusan'ı feshetmekten maksad-ı kanun, muhtelif mesele veya meselelerde doğrudan doğruya milletin fikrini, ictihadını anlamaktır. Eğer millet, hükümetin fikir ve ictihadına iştirak ediyorsa, hükümete bu hususta muvafakat eden ve edecek olan mebusları intihab eder. Eğer bilakis, efkâr-ı millet hükümetin rey ve ictihadına muârız bulunuyorsa, muhalifleri intihab eder. Demek oluyor ki, millet bugün muhtelif olan mesail-i mezkûrede, hangi tarafın muhik olup olmadığını anlamak ve ona göre mebus intihab etmek gibi bir vaziyet-i mühimme ve mukaddese karşısında bulunuyor... Milletin hakimiyeti intihabat ile tecelli eder. Milletin hakk-ı hakimiyetinin mecla-yı zuhuru olan intihabata vesile olmak üzere, hukuk-ı saltanat adadma idhal olunan bir hakk-ı suriden ibaret olan hakk-ı fesihde bile hükümdara emniyet etmemek intizar-ı umumiyede calib-i nefret bir şeydir. Hiçbir hükümdar bu derkeye tenzil olunmamıştır. Yalnız Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi kanun-ı esasisinde bu kayıd mevcuddur."*[46]

1912 seçimlerini büyük bir farkla kazanan İttihat ve Terakki, Sait Paşa'nın, reddedildiği için önceki yasama dönemini sona erdiren önerisini 22 Haziran'da, Meclis-i Mebusan'dan geçirdi. Bu düzenleme; padişah'a eskiden olduğu gibi ikili bir tercih yapma yetkisi verdiği gibi, isterse danışma kabilinden, Meclis-i Ayan'ın görüşünü sorabilmesini de olanaklı kılıyordu.

21 Temmuz'da Sadrazamlık'a getirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu, *"Büyük"* sıfatıyla da anılan hükümet, İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi, anayasayı araç olarak kullanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıtmak suretiyle Cemiyet'in politik gücüne son vermek istiyordu. 30 Temmuz'da ateşli tartışmaların ardından yapılan güven oylaması lehine sonuçlanan hükümet *"... Mebusan Meclisi'nden geçmiş olan 35. maddenin değiştirilmesi ile ilgili kanun tasarısını Ayan Meclisi'ne sundu. Ayan Meclisi başkanı olan ve çoğunluğunu eski subayların meydana getirdiği ayan arasında hayli nüfuzlu sayılan Ahmet Muhtar Paşa bu tasarının kabul edilmesini kolaylıkla sağladı. Ayan Meclisi 35. madde ile birlikte 43. maddede yapılan değişikliği de onaylamaktaydı. 43. maddedeki değişiklik, Meclis dağıldığında yeni Mebusan Meclisi'nin iki ay süreyle olağanüstü toplantı halinde bulunmasını ve bu sürenin bir dönem daha uzatılabilmesini öneriyordu. Tanin Gazetesi bu kanun tasarısını Cemiyet ve anayasa'ya indirilen son darbe olarak nitelemekteydi. Ertesi gün, Meclis'in dağıtılacağını bilen İttihatçı mebuslar o sabah erkenden toplanarak hükümeti eleştiren bir önergeyi onayladılar ve sonra da, bir daha ne zaman toplanılacağını karara bağlamadan dağıldılar. Bunun hemen ardından Padişah bir irade yayınlayarak Mebusan Meclisi'nin bu davranışının kanundışı olduğunu açıkladı ve bir Hatt-ı Hümayun'la Meclis'i dağıtıp, yeniden seçimlere gidilmesini istedi."*[47]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İttihatçı meclisten kurtulmuştu ama, Balkan Savaşı'ndan kurtulamadı. 29 Ekim'de hükümeti kurmakla görevlendirilen Kamil Paşa da, İtalya ve Balkan Devletleriyle devam eden savaşa ilaç olamadı. Ordu'nun, başkente 65 km uzaklıktaki Çatalca Hattı'nda tutunmaya çalıştığı günlerde, Cemiyet'in Bab-ı Âli'ye düzenlediği baskın (23 Ocak 1913) zaten saygınlığını yitirmiş olan Kamil Paşa Hükümeti'nin sonu olmuştu. Altı aylık bir aradan

Saruhan Mebusu Celal Bayar

rindeki risalede, Mehmet Sait Bey'in Meclis-i Mebusan'ın iadesi gerektiği yolundaki düşüncesini anayasaya dayandırmak istemesi ilgi çekicidir. "*Meşrutiyetle idare olunan her millet efradı bilirler ki, kanun-ı esasi yalnız iki surette intihabatı emr eder. Bir meclisin feshinde, diğeri hitam müddetinde. Bu, bir emr-i tabiî ve meşrutiyette layetegayyer bir düstur-ı kat'idir*" diyen[48] Mehmet Sait Bey, sadece bir yıl önce, mensubu olduğu İttihat ve Terakki'nin anayasayı kötüye kullanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasına seyirci kalmış, hattâ alkış tutmuştu.[49]Oysa, aynı uygulamayı yapınca, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'ni "*serseri*" gibi ağır bir sıfatla tanımlayarak, "*hile ve hud'a ile*" meşrutiyet darbesi indirdiğini belirten[50] Mehmet Sait Bey'e göre; Meclis-i Mebusan'ın feshiyle anayasa da çiğnenmiş oluyordu.[51]

sonra, yeniden iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazamlığa getirmişti.

Mehmet Sait Bey'in tanıtmak istediğimiz risalesi, Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde (11 Haziran 1913'e kadar) İzmir'de bulunan İttihat Matbaası'nda basılmıştı. "*Meşrutiyet'in muhafazası meclis-i mesdud'un iadesiyle kaimdir*" başlığını taşıyan risalenin, Mahmut Şevket Paşa'nın, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nce feshedilen Meclis-i Mabusan'ın iade edilmeyip, seçimlerin yenileneceği yolunda, Osmanlı Ajansı'nda yayımlanan bir beyanatı üzerine kaleme alındığı anlaşılmaktadır. "*İttihat ve Terakki Cemiyeti erkan ve ser amedanına takdim olunmak üzere tab olunmuştur*" alt başlığı, Mehmet Sait Bey'in amacının; sözkonusu beyanatın, Cemiyet tarafından benimsenmesini engellemek olduğunu göstermektedir.

Ön ve arka kapak dışında, sekiz sayfadan oluşan 14.5x22 cm ölçüle-

Cemiyet'in, 1912 Kongresi'nde, yapılacak seçimlere katılma kararı almasıyla, fesih kararının anayasaya aykırı olduğu yolunda, Mehmet Sait Bey gibi birçok İttihatçı tarafından da paylaşılan görüş, temelsiz kalmıştı. Meşrutiyet'in "*sadece*" önceki meclisin iadesiyle muhafaza edileceğini savunan Mehmet Sait Bey'in, yapılan seçimler sonucu, Menteşe Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a gelişinin[52] aşağıda çevrim yazısını vereceğimiz risalede savunduklarıyla çelişiğini düşünüp düşünmediğini bilemiyoruz. Ancak, sergilediği tavrın bize iktidar veya muhalif olma konumuna bağlı olarak, günümüzde "*dün dündür, bugün bugündür*" diye formüle edilen veciz sözü! hatırlattığını söylemeden edemeyeceğiz.

Mehmet Sait Bey'in Risalesi

Meşrutiyet'in muhafazası meclis-i mesdud'un iadesiyle kaimdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti erkan ve ser amedanına takdim olunmak üzere tab' olunmuştur.
Manisa Mebusu Mansurizade Said
İzmir: İttihad matbaası
1329

Meşrutiyet'in muhafazası meclis-i mesdud'un iadesiyle kaimdir.

Osmanlı Ajansı tarafından neşr ve ilan olunan Sadrazam Mahmud Şevket Paşa Hazretlerinin meclis-i sabık iade olunmayacak yeniden intihabat icra edilecek diye beyanatı hakikaten şayan-ı hayrettir.

Bu fikre İttihat ve Terakki Cemiyeti iştirak etmez itikadındayım. Müşarünileyh hazretlerinin de fikr-i hakikisi değildir zannederim. Hiç meşrutiyetin banisi hâdimi olur mu?

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu fikre nasıl iştirak edebilir ki, Gazi Muhtar kabinesi gibi bir serseri kabinenin hile ve hud'a ile indirdiği bir darbe-yi meşrutiyet neticesi olan meclisin sedd ve bendi keyfiyetini bir fesih-i meşru telakki etsin de yeniden intihabat icra etmeğe başlasın ve böyle hile ve hud'a'dan ibaret olan bir esas-ı fasid üzerine meclis-i mebusan tesis ve teşkil olunsun doğrusu İttihat ve Terakki'nin ciddiyet ve ulviyetiyle gayr-i kabili telifdir.

Böyle meşrutiyeti hedm ve tahrib eden bir darbe-yi hakareti esas ittihaz ederek anın üzerine bina-yı meşrutiyeti tesis etmek, kabil-i tasavvur olmayan bir tezad-ı garib olmaz mı?

Meşrutiyetle idare olunan her millet efradı bilirler ki kanun-ı esasi yalnız iki suretle intihabatı emr eder. Biri meclisin feshinde diğeri hitam müddetinde. Bu, bir emr-i tabii ve meşrutiyetle layetegayyer bir düstur-ı katidir.

Ve bilumum kavanin-i esasiye de böyledir. Kabil-i tebdil ve tadil olmayan ahkâmdandır. Nasıl tebdil ve tadil olunabilir ki bundan başka bir ihtimal mutasavver değildir.

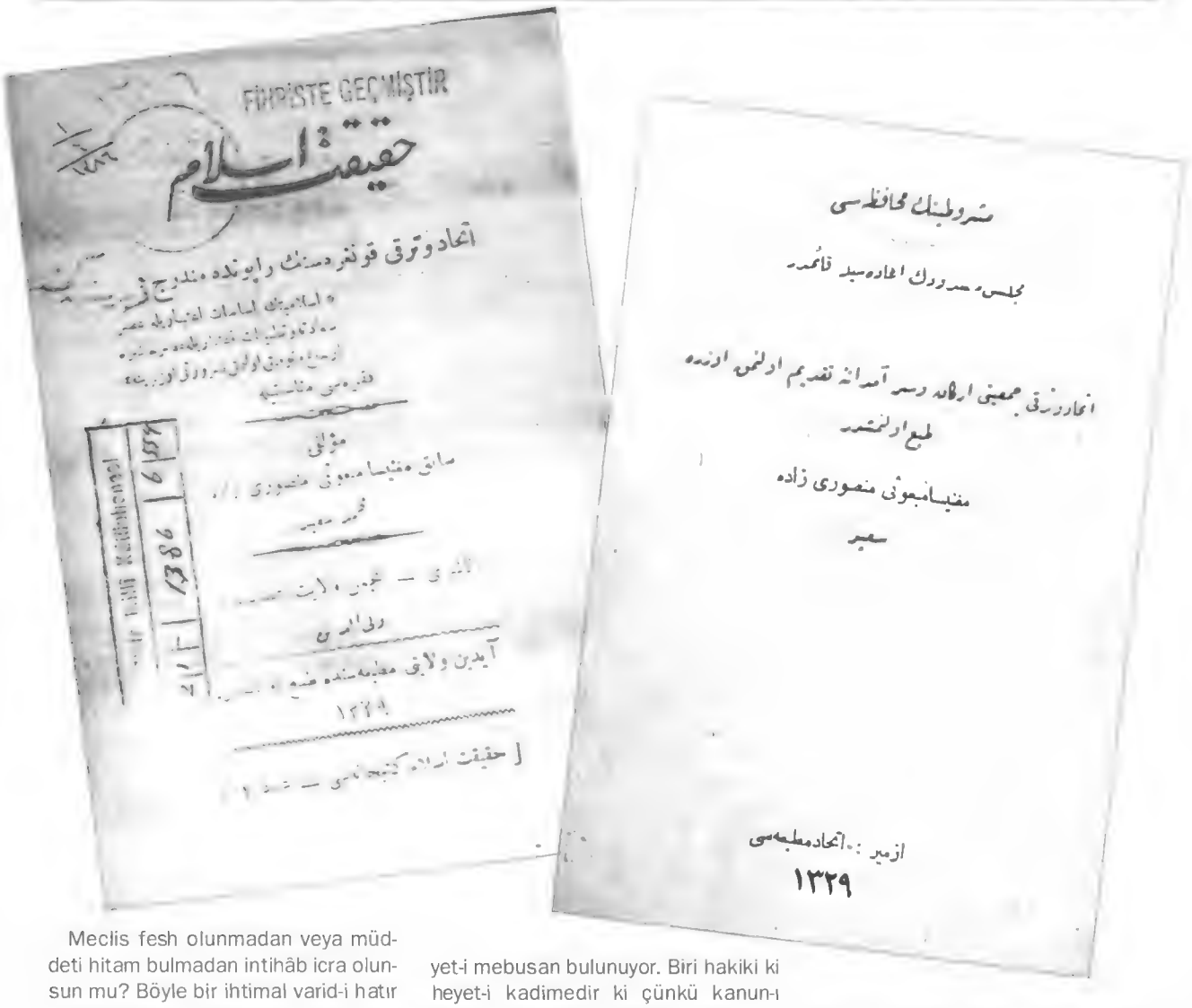

Meclis fesh olunmadan veya müddeti hitam bulmadan intihâb icra olunsun mu? Böyle bir ihtimal varid-i hatır olabilir mi? Bu ihtimalden elde iki heyet-i mebusan mevcud olmak mahzurundan başka ne tevellüd eder? Yoksa Meclis-i mebusan fesh olunduktan ve müddeti hitam bulduktan sonra da yine intihabat icra olunmasın mı? Bu ihtimalde bittabi varid-i hatır olamaz. Meclis-i mebusan teşekkül etmesin mi?

İşte kanun-ı esaside münderic böyle bir hükm-i bedihiye ve zaruriye nasıl muhalefet tasavvur olunabilir?

Eğer İttihat ve Terakki farz-ı muhal olarak esasat-ı akliye ve hukukiyeye müstenid olan kanun-ı esasinin bu hükm-i zarurisine muhalefet eder de meclis-i mesdud gayr-i mefsuh olduğu halde yine intihabatı icra ettirir ve o suretle bir meclis-i cedid küşad edersе şu halde demek olur ki elde iki heyet-i mebusan bulunuyor. Biri hakiki ki heyet-i kadimedir ki çünkü kanun-ı esasi dairesinde teşekkül etmiş ve henüz suret-i meşru'ada fesh olunmamış ve müddeti hitam bulmamıştır.

Diğeri de cali ve sahtedir ki heyet-i cedidedir. Çünkü esas-ı fasid üzerine ibtinâ ediyor. Zira intihabatı kanun-ı esasinin sarahatine muhalif olarak henüz fesh olunmamış ve müddeti hitam bulmamış hakiki bir heyet-i mebusan mevcud olduğu halde icra olunmuşdur. Böyle esas-ı fasid üzerine ibtina eden hüküm bittabi fasid olmaz mı?

Böyle kanun-ı esasiye muhalif meclisi küşad etmeğe muktedir olan kuvvet bugün meclisi küşad etse de yarın andan da sarf-ı nazar edebilir. Lağv eder veyahud yerine heyet-i kadimeyi veyahud Kamil Paşa Meclis-i Millisi gibi tamamen başka mahiyette diğer bir heyeti de ikame eder hiçbir şey taht-ı emniyette kalmaz. Çünkü bu kuvveti madem ki kanun-ı esasi zincirbend-i takyid etmiyor, böyle kanun-ı esasiye muhalif olarak mebusan namı altında bir heyet-i cedide teşkil ediyor. Serbest bir kuvvetdir demek olur. Şu halde kavaid-i esasiye ve tabiyyedendir ki bir şeyin icad ve ihdâsına ve bir hükmün tesis ve isbatına muktedir olan ref ve izalesine tebdil ve tagyirine de muktedir olur.

Bilfarz ve't-takdir İttihat ve Terakki böyle bir hatayı irtikâb edecek olsa da yine hüsnüniyetden ve selamet-i vicdanından eminim. Her halde tesadüf ettiği müşkilat ve vatanın saadet ve selametine ma'tuf mütalaat ve ictihadat neticesinde hiss ettiği bir ıztırardan münbaisdir derim. Fakat her

halde meclis-i mebusanın esas-ı teşekkülünde kanun-ı esasiyi esasat-ı akliye ve hukukiyeyi zirü zeber etmek tesadüfü melhuz olan müşkilatdan daha ziyade muvahhiş ve müdhişdir. Bunun atide tevlid edeceği zararlardan felaketlerden daha ziyade tedehhüş etmek iktiza eder.

Kanunlar, ahkâmına riayet olunmak ve anın hilafında her dürlü ictihadat ve mütalaat mesmu' olmamak üzere vaz' olunur. İşte bunun için (Mevrid-i nassda ictihada mesag yokdur) kaideyi esasiyesi vaz' olunmuştur. Yoksa sarahat-ı kanuniye karşısında yine rey ve ictihad ile amel olunursa vaz-ı

kavaninden ne hasıl olur. Fikrimce eğer bu kadar kanunsuzluk ihtiyar olunursa muhalifler tamamen nail-i emel olmuşlar demek olur.

Çünkü hakiki bir meşrutiyet yerine bir meşrutiyet-i caliye vaz' etmek bulunacaklar zira bu kadar kanunsuzluğa sevk eden kuvvet elbette onların kuvvetidir.

İttihat ve Terakki naçar tebaiyet ediyor demektir.

Şu halde İttihat ve Terakki kendi mevcudiyetini ve ciddiyetini kayb etmiş gayr-ı meşru' bir kuvvetin taht-ı tesirinde kalmış olmaz mı?

Bir de şu ihtimale atf-ı nazar edelim.

İttihat ve Terakki meclis-i mesdudun mefsuhiyeti fikr ve ictihadındadır. Binaenaleyh tekrar intihabat icra olunmak lazımdır.

Kanun-ı esasiye muhalif bir cihet yoktur denilebilir mi?

İttihat ve Terakki tarafından öyle bir fikr ve ictihad iddiası kat'iyyen dermiyan olunamaz.

Nasıl dermiyan olunabilir ki İttihat ve Terakki mebusları' meclisin sedd olunacağı gün feshin adem-i meşruiyetine binaen mümkün olduğu vakitde tekrar ictimaa karar vermişler idi. İnkılab-ı ahirimizin esbabından biri de işte bu feshin adem-i meşruiyeti idi. Akib-i inkılabda bir beyanname ile neşr ve ilan olundu.

İttihat ve Terakki böyle kendisince sebeb-i inkılab olan bir hata-yı azimi ba'de-l-inkılab nasıl savab addedilebilir?

Esasen bu mesele yani feshin adem-i meşruiyeti keyfiyeti vazıh bir hakikattir. Cay-ı tereddüd ve iştibah değildir. Bununla beraber meclisin sedd ve bendi

esasında bu mesele hakkında müfadi-i hak ve hakikat olan matbuat müdellel ve mukni suretde izahatta bulundular. Daha ziyade kesb-i vuzuh etti. Bunun hilafında hiçbir fikir ve ictihad dermiyan olunamaz. Farz edelim vazıh değil de cay-ı tereddüd ve iştibah etmiş sırf bir mesele-yi hukukiyyedir.

İlmen hall olunmak iktiza eder. Mukteza-yı siyaset veya idareye tâbi olabilir mi? Bu takdirde meclisi sedd ve bend eden ayanın tefsirine müşabih

Emrullah Efendi

olmaz mı? Onların süluk ettiği tarik, hile ve hataya biz de mi salik olalım?

Bu ciheti biraz daha tedkik etmek isterim çünkü bu vesile ile ayanın tefsir-i ma'hudu bu nokta-i nazardan da tefsir mahiyetinden pek uzak olduğu anlaşılacaktır.

Tefsir esasen mevcud olan hükm-i hafiden izale-i hafa etmek demekdir.

Bir madde-i kanuniyeyi tefsir etmek anda mevdu' olan hükm-i hafiyi izhar eylemekdir. Yeniden bir hükm-i kanuni ihdas etmek değildir. Çünkü bu suretde tefsir olmaz teşri' olur. Bir kanun-ı cedid vaz' edilmiş olur.

Tefsir ile beyan olunan hüküm esasen kanunda mevcud olan hükümden başka bir şey değildir.

Tefsir, tefsir olunan hükmün aynıdır. Yalnız bihasebe-l-itibar muhtelifdir. Çünkü biri vazıh diğeri hafidir.

Zuhur edecek olan hadise ne olursa olsun tabiidir ki kavaninin ne ahkâm-ı sarihesinde ne de ahkâm-ı hafiyesinde icra-yı tesir edemez. Binaenaleyh hükm-ü hafi-yi kanuniden ibaret olan tefsir hiçbir hadisenin tesirinde olmamak iktiza etmez mi?

Nasıl icra-yı tesir edebilir ki tefsir, kable-t-tefsir vaz' olunmuş bir kanundur. Şu kadar var ki kable-t-tefsir hafi bade-t-tefsir zahir ve aşikâr olur.

Böyle sonradan zuhur eden hadisenin mukaddema vaz' olunmuş kanunda icra-yı tesir etmesi mutasavver mi?

İşte bunun için tefsirde hiçbir hadise nazar-ı itibara alınmaz yalnız tefsir olunan kanunun elfaz ve ibârâtının delaletleri meani ve mekasıdının işaretleri vâzı'-ı kanunun maksadı nazar-ı itibara alınır işte bu suretle tefsir vaz' olunur. Yoksa ayanın tefsiri gibi mukteza-yı siyaset budur ahval ve vekayi'in icabatı böyledir gibi bahaneler ile feshe azm ettikden sonra ana göre tefsir vaz' ederek maksadları olan feshe tevessül etmek metbu' olması lazım gelen hükm-i kanunu tabi' kılmak demektir, tefsir olmaktan pek uzakdır.

İşte bunun gibi mukteza-yı hal ve siyaset yeniden intihabat icrasıyla heyet-i cedide-yi mebusan teşekkül etmektir. Binaenaleyh bu maksada vusul için fesh-i mahudu, meşru gibi telakki ederek mukteza-yı hal ve siyasete tâbi' kılmak metbu' olması lazım gelen hükm-ü kanunu tâbi' kılmakdan başka bir şey değildir. Bundan daha ziyade kanunsuzluk tasavvur olunmaz.

İşte böyle tafsilat-ı maruzaya binaen meclis-i mesdud'un iadesi vücub-u kat'i tahtında olduğu gibi sırf inkılab-ı ahirimiz nokta-i nazarından dahi kat'i ve zaruridir.

Şöyle ki madem ki feshin adem-imeşruiyeti esbâb-ı inkılâbdandır. Esna-yı inkılabda beyannameler ile neşr ve ilan olundu.

Sebeb-i inkılabdan bade-l-inkılab nasıl sarf-ı nazar olunabilir. Böyle inkılab meşru olur mu milletlerin malik oldukları hakk-ı ihtilal ve inkılab böyle midir?

NOTLAR

1 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 3, İstanbul (Temmuz 1989), s. 308

2 Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı, Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, İstanbul (1962), ss. 102-104

3 Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1889)", **Belleten**, XLII/167, s. 446

4 Ahmet Halıl, "Mansuroğlu Ailesi ve Kültür Tarihimize Hizmetleri", **İş ve Düşünce**, XXVII/233, s. 4. Mehmet Emin Efendi'nin ayanlıkta hangi tarihe kadar kaldığı belli değildir. Tuncer Baykara, **XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti**, İ.Ü.E.F. Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi (1966), ss. 41-42'den. Kütahya da bulunan Mısırlı İbrahim Paşa'nın adamlarının, Paşa'nın Mehmet Emin Efendi'yi İzmir Müteselliimi olarak tayin ettiğini bildiren b r buyrultusunu 18 Şubat 1833'de İzmir'e getirdiklerini öğrenmekteyiz. Bu buyrultu uyarınca, 24 Şubat'ta şehre el koyan Mehmet Emin Efendi, yabancı devletlerin İzmir'deki elçilerinin padi şah ve İbrahim Paşa nezdindeki girişimleri sonucu Manisa'ya kaçmış, yönetim Mart ayı başlarında Mehmet Tahir Bey'e devredilmişti.

5 Necmi Ülker, "İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği", **Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II**, Ankara (1983), s. 273

6 Mustafa Nuri Paşa. **Netayic ül-Vukuat**, Sadeleştiren: Neşet Çağatay. Cilt III. Ankara (1979), s. 27

7 Çağatay, **A.g.m.**, ss. 449-463. Mustafa Nuri Paşa'nın yaşamı ve tarihçiliğinden söz eden çalışmaların sayısı oldukça kabarıktır. Bunların çoğu yukarıdaki makalenin altıncı dipnotunda gösterilmiştir.

8 Mecdut Mansuroğlu, "Mansuroğlu Ailesi ve...", **İş ve Düşünce**, XXVII/233, s. 6

9 Münir Aktepe, "İzmir Şehri Osmanlı Medreseleri Hakkında Onbilgi", **Tarih Dergisi**, 26, ss. 110-111'de, medresenin Hatuniye Camii'yi yaptıran Tayyibe Hatun tarafından inşa ettirildiğini belirttikten sonra **"Cami ve medresenin inşa tarihini henüz kat'i olarak bilemiyoruz. Ancak, bu Tayyibe Hatun'un İzmir, Kemer-altı (Musa Bali yakası) cami'ini yaptıran ve 3 Kasım 1671 tarihli vakfiyeye sahip bulunan, Yusuf Çavuş-zade Ahmed Ağa'nın annesi olduğu malumdur. Bu itibarla bahis konusu eser, on yedinci yüzyılın sonlarında yapılmış bir binaydı"** demektedir.

10 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 6

11 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 6

12 **İttihad**, 10 Kasım 1908

13 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 6

14 **İttihad**, 5 Kasım 1908

15 **Anadolu**, 11 Şubat 1912

16 **Anadolu**, 13 Şubat 1912

17 **Anadolu**, 14 Şubat 1912'de, İki Çeşmelik Kulübü'nde vereceği **"gayet mühim"** konferans okuyuculara duyurulmaktaydı.

18 **Anadolu**, 27 Şubat 1912

19 **Anadolu**, 22 Mart 1912

20 **Anadolu**, 5 Nisan 1912

21 **Anadolu**, 8 Nisan 1912

22 Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, A.İ. ve İ.T.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir (1994), ss. 184-187'de, gerçi Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Meclis-i Mebusan'ı feshettikten hemen sonra yeni seçimler için hazırlıklara girişmiş, hattâ Hürriyet ve İtilaf Partisi seçim kampanyasına başlamıştı. Ancak, 15 Ekim 1912'de Balkan ülkelerinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmaları üzerine hükümet, seçimlerin ertelendiğini duyurmak zorunda kalmıştı.

23 **Ahenk**, 22 Şubat 1914

24 **Ahenk**, 3 Mart 1914

25 Demir, **A.g.t.**, s. 205, Çağatay, **A.g.m.**, s. 448'de, O'nun ikinci ve üçüncü dönemde İzmir ve Aydın milletvekilliklerinde bulunduğuna ılışkin varolan bilgi doğru değildir.

26 Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, T.B.M.M. Basımevı. Cilt 1 ve 2 (1991).

27 Tunaya, **A.g.e.**, Cilt 1, İstanbul (Kasım 1984), s. 272'de, ikinci yasama döneminde Mehmet Sait Bey on iki mebusla birlikte **"İctimaat-ı Umumiye Kanununa müzeyyel madde"** önerisine red oyu vermişti. Yazar bu mebusları İttihat ve Terakki'ye muhalif olmaktan çok **"belki de, konuya göre olumlu ya da olumsuz oy veren mebusların bulunduğunu kabul etmek gerçeğe yakın düşecektir"** şeklinde yorumlanmaktadır.

28 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 7

29 Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul (Kasım 1985), s. 16

30 Tunaya, **A.g.e.**, Cilt 3, s. 226

31 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 7

32 **İş ve Düşünce**, "Hukuk Tarihimize Yardım; Mansurizade M. Said Bey, Hayatı ve Başlıca Eserleri", XXV/219-220 (Kasım-Aralık 1959), ss. 2-3

33 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 7

34 Bu makalenin amacı; Mehmet Sait Bey'in basılmış ya da basılmamış çalışmalarını değerlendirmek değil, kaynakların tespit edemediği bir risaleyi tanıtırken yazarı hakkında derli toplu bir bilgi vermektir.

35 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir (1955), s. 47

36 Mehmed Seyyid, **Usul-i Fıkıh-Medhal**, Cüz'i evvel, İstanbul, Matbaa-yı Amire (1333) adlı kitabın kapağında, Darülfünun-u Osmani, Hukuk Fakültesi, usul-i fıkıh muallimi, Meclis-i Ayan azasından diye tanımlanmıştır.

37 Tunaya, **A.g.e.**, Cilt 3, ss. 243-244

38 Nail Moralı, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul (1976), ss. 160-162'de, Yunan işgalinden sonra Batı Anadolu'dan gelen bir grup göçmen, İtalya'nın elinde bulunan Rodos Adası'na sığınmıştı. Bu grupta bulunan İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmani Cemiyeti kurucularından Moralızade Nail, Arap'ın kahvehanesinde Mansurizade Sait Bey'le buluştuklarını yazmaktadır.

39 Mansuroğlu, **A.g.m.**, s. 7

40 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, V, İstanbul (1967), s. 1647

41 Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara (1973), ss. 26-27

42 Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, ss. 55-57

43 Çağatay, **A.g.m.**, s. 449

44 Mansuroğlu, **A.g.m.**, ss. 7-8

45 Tunaya, **A.g.e.**, Cilt 3, s. 375

46 **Anadolu**, 15 Şubat 1912

47 **Risale**, s. 3

48 Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Ankara (1984), s. 187

49 Bkz. dpn. 46

50 **Risale**, s. 3

51 Mehmet Sait Bey'in risalede **"fesh"** yerine **"sedd"** ve **"bend"** sözcüklerini kullanmayı tercih ettiği görülmektedir.

52 Demir, **A.g.t.**, ss. 188-189'da, Hüseyin Cahit feshedilen meclisin neden yeniden toplanmadığını şöyle açıklıyordu: **"... Aradan on dört ay geçmiş ve çok şey değişmişti. 1912'de seçilen mebusların çoğu memur olarak mebusluktan ayrılmıştı ve memleket manen ve maddeten tebdil-i şekil ve hey'et etmişti. Bu nedenle eski meclis yeniden toplansa bile çoğunluk sağlanamayacaktı. Bundan maada, kanuni bir manadan ziyade hissi bir manayı şamil olmak üzere, diyebiliriz ki vilayatı zaylamız mebuslarının Meclis-i Mebusan'da bulunmaları, bu mecliste kendi valiyetlerinin ziya'ını imzaya mecbur olmaları gibi tahammülsüz bir manzara ortaya çıkaracaktı."**

KİTABİYAT

"Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musıki" üzerine

FEZA TANSUĞ

Bülent Aksoy, daha önceden yayımladığı *Sermüezzin Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevi Ayini*[1] adlı çalışması ile tanınmaktadır. Bu kitabında Aksoy, Divan müziği dağarından eski bir eseri onarıp düzeltirken (reconstruction) günümüzde ilk kez bir karşılaştırmalı yayını (critical edition) okurlara sunuyordu. Yazımıza konu olan yeni yapıtı ise yazarın aynı başlığı taşıyan doktora çalışmasından yola çıkılarak hazırlanmış.[2] Bu yazıyla amacımız yalnızca Aksoy'un kitabını tanıtmak veya eksiklerini tamamlamak değil, tarihsel açıdan yazarın odaklaşmadığı konuları irdelemektir.

Kitapta yazarın kısa bir önsözünün ardından yer alan giriş bölümünde kitabın yazılışında izlenen metodoloji (s. 18-19) oldukça dikkat çekici. Günümüzde bilimsel çalışmaların yöntemsizliği göz önüne alındığında Aksoy'un ayrıntılı metodolojik betimlemesi ve kuramsal yaklaşımı çok olumlu bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde eleştirilmesi gereken tek şey, yazarın içerlikli-dışarlıklı (insider-outsider) konularında görüşlerinin çağdaş antropoloji kavramlarından çok uzakta olmasıdır. 15-19. yüzyılların seyahat söylemi daha sonraki dört bölümde irdelenmekte. Aksoy, tarih, edebiyat, sosyoloji gibi alanlarda yararlanıldığı gibi müzikolojik açıdan da önem taşıyan Avrupalı gezginlerin geriye bıraktıkları seyahatname, anı, günlük ve mektup gibi kaynakları karşılaştırmalı olarak inceliyor. "Osmanlı Toplumunda Musikinin Yeri" üzerine yazılmış kısa bölümün ardından yazarın sonuçları yer alıyor. Kitabın geri kalan kısmı ise a) seçme metinler, b) tablolar, c) resimler, ve d) nota örnekleri gibi tarihsel öneme sahip belgelerden oluşuyor.

Bülent Aksoy

Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musıki

Pan Yayıncılık İstanbul, 1994
336 s.

Türkiye hakkında gezginler tarafından yazılan kaynak metinlerden Alman, Avusturya, İngiliz ve Fransız eserleri ilk sırayı almaktadır. Aksoy, kitabında özellikle 17-18. yüzyıllarda bu ülkelerde yayımlanmış eserlere yer vermiştir. Çevrilen metinler, yazarının kaleminden çıktığı biçimiyle özgün metinle birlikte yayımlanmamış, tablo, resim ve notaların bir bütün olarak ele alınmamış olması, Aksoy'un eserinin okur için yeterince anlaşılır olmasını zorlaştırmaktadır. Seçme metinlerde birçok çeviri hatasına da rastlanmaktadır. Örneğin, Praetorius'un Almanca yazdığı *Syntagma Musicum* adlı eserine değil, bu eserin Harold Blumenfeld[3] tarafından daha önce yapılmış hatalı bir İngilizce çevirisine başvurulduğu için eksik ve yanlış bir Türkçe çeviri ortaya çıkmıştır. Diğer bir örnek ise, Toderini'nin 1787 yılında yazdığı kitabının[4] düzeltmeler kısmının gözden kaçırılması ile ortaya çıkan sayısız yanlışlardır. Toderini'nin *Letteratura Turchesca* adlı eserinde yer alan Türk müziği üzerine denemelerin yeniden çevrilip yayımlanması gerekmektedir. Ayrıca, 18. yüzyıl yazarlarından Guer, Laborde, Niebuhr ve Schubart'ın metinleri de ya eksik ya da dağınık bir biçimde kitapta yer almaktadır. Bu özellikleri ile Aksoy'un eseri bu alanda bir antoloji oluşturamıyor.[5]

Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan seyahatlerin dizgesel bir araştırması henüz yapılmamıştır.

Fakat yapılsaydı Doğu ve Batı ülkelerinin kültürel etkileşimi sorusuna pek çok yanıt verilebilirdi.[6] Bu konuda yalnızca tamamlanmamış öncalışmalar vardır.[7] Bülent Aksoy onaltıncı yüzyıl gezginlerini yazarken matbaanın etkisini ve Türklere karşı aynı yüzyıldaki tutumu da gözden uzak tutmakta. Gezginlerin o dönemde yarattıkları Türkler hakkındaki negatif imaj kitapta özellikle vurgulanmalıydı. Onaltıncı yüzyıl tarihinin büyük bir bölümü dar bir referans çerçevesinden, Batı geleneklerini yaymaya girişmiş Avrupalıların bakış açılarından yazılmıştır. Çağdaş toplumdaki son krizler müzikolojiyi diğer bilimlerden daha az etkilemişse de akademisyenler tarafından yapılan keskin eleştiri gözardı edilemiyecek bazı soruların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bülent Aksoy, Ambros gibi Kiesewetter'in[8] de Türk müziğini yoksaydıklarını ve inceledikleri kitaplarda anlatılan müziği Arap-İran müziği olarak niteliediklerini yazıyor (s. 97). Oysa sorun bu yazarların kaynak değerlendirmelerindeki eksiklik değil, 15. yüzyıldan beri süre gelen Avrupa-bencilliğidir (eurocentrism). Ayrıca, Aksoy'un dilediği gibi, 15-19. yüzyıl gezgin ve yazarlarından, günümüzde anladığımız biçimiyle etnomüzikolojik araştırmalar beklenemez. Kiesewetter gibi filolojik yaklaşımda bulunan yazarlardan Fetis'in,[9] Mevlevi ayinini örneklemek için verdiği notalar da Aksoy'un kitabında sert eleştirilerine uğruyor (s. 95-97). Aksoy'a göre "okurlarını yanıltan gezgin veya kitabi müzikologlar" müzikal betimlemelerle ne amaçlamışlardı? Örneğin nota, Avrupa-dışı müziklerde algılanan olağan dışı sesleri simgeleme yoluyla, daha özgül veya deneysel ikonografik söyleme katkıda bulunabilirdi. İkonografik olarak Türk müziği notası Avrupalı okuru aydınlatıyor muydu yoksa anlaşılmasını güçleştiriyor muydu? Notasyonun amacı bu müziği Avrupalılara tanıtmak mıydı yoksa Avrupa müziğinden çok farklı olduğunu mu göstermekti?

Notanın taşıdığı anlam, imajların daha kapsamlı tarihsel retoriği[10] ile ilintilidir. Etnomüzikoloji tarihinde, mikrotonları ve modal varyasyonları yerleştirmek için beş çizgili porteyi genişletme girişimleri hep iflas etmiştir, çünkü Batılı bilimciler, 15 ya da 24 çizgiyle ulaşılacak kusursuzluğa rağmen beş çizgili porteyi görmeye alışıktırlar. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı eserlerini notaya almak, Avrupa-benci (eurocentric) kulağa çarpmadan önce gözü doyuran güce sahip imaj ve sembollere bağlıydı. Bu yüzden Mevlevi ayinleri piyano için düzenlenmiş veya ezgilerin yazıldığı portenin altına ikinci bir porte koyup "bas partisi" için yer açılmıştır. Whaples'a göre[11] seyahatnamelerdeki betimlenen müzikler, gezginler tarafından "tuhaf" ve "Avrupalı kulakla uyuşmaz" olarak karakterize ediliyor. Ayrıca, Avrupa müziğinin çokseslliliği daha üstün görüldüğü için besteciler kendi estetik standartlarını düşük seviyeli sayılan müziklerin notalarına kurban etmek istemiyorlar.[12] Bu nedenlerle, 16-19. yüzyıl gezginlerinin halkbenci (ethnocentric) kulaklarıyla dinleyip notaya aldıkları ezgilerin asıllarına uygunluğunu tartışmak da yersizdir (s. 95). Notalarda olduğu gibi çalgı imajlarının çoğunluğu da modeldi. Örneğin, tanburun her betimlemesi bir önceki çalışmaya bakılarak yapılıyordu. Çalgıları betimleyenler hep birbirlerinin yapıtlarından yararlanıyorlardı. Tanbur ve birçok öteki Osmanlı çalgısının model alındığı gibi Osmanlı müzik kültürü üzerine ilk imaj ve izlenimler de kalıcı izlenimler olmuştu.

Onaltıncı yüzyıl, Avrupa yaşamında önemli bir dönüşümler çağıydı. Copernik'in yeni kozmolojisi, matbaanın teknolojik devrimi ve dünyanın keşfedilmesi onaltıncı yüzyıl Avrupalısının Hıristiyan Batı için iyi bir yazgı dalgasının belirmekte olduğuna inanmasını kolaylaştırıyordu. Dinsel akımların canlanması, Rönesans'ın coğrafik buluşlar ve basılı bir kitap kültürünün hızla yaratılışı ortamında, yeni bir kültürel özelliğin, etnolojik gururun pekişmesinin ve renk mitinin oluşumunun kökleri uzanıyordu. Dinsel akımlar ve kültür değişimi döneminde kültürel davranışların yaratılması üzerinde matbaanın etkisini saptamak ayrıntılı çalışmalar gerektirir. Elizabeth Einstein'ın belirttiği gibi:

"Matbaanın etkisi, yalnızca konu üzerinde görüşler çakıştığı için değil, aynı zamanda bu görüşlerin hemen hiçbirisinin açık açık ortaya konulmamış bulunduğu için, pek az uyuşmazlık yaratmıştır. Gerçekten de, çok önemli değişikliklerin yaratılmış bulunduğunda hem-fikir oldukları görünenler, hep bu değişikliklerin neler olduğunu bize söylemeye sıra gelince öylece kalıyorlar."[13]

Einstein'ın temel varsayımı, tarihin yazılışının ve kültürün oluşumunun, "kayıtların çoğaltılış, bilginin iletiliş, depolanış ve gerektiğinde ortaya getiriliş biçimi" tarafından temel olarak etkilenmekte olduğudur.[14] Onaltıncı yüzyılda yazıttan matbaa kültürüne olan değişim sırasında insan davranışı üzerinde medya yeniliklerinin etkisini tarihçilerin irdeleme zamanı gelmiştir. Türk kültürüne karşı Hıristiyan Avrupa'nın yaklaşımlarının, seyahat ve çapraz kültürel ilişki literatüründe yansıtıldığı biçimiyle araştırılması gerekmektedir.

Yüzyıllar boyunca, Gutenberg tarafından bulunan yöntemle baskının tipografi ile özdeş kılındığı gibi,[15] Avrupa dışında kalan halkların kültürel olarak küstah ve halkbenci (ethnocentric) gözlemlerine batı kültüründe basılı sayfa üzerinde ölümsüzlük kazandırılmıştı. Tipografik sayfanın etkileri üzerine Marshall McLuhan, sözel ve yazınsal kültürden basılı kitap kültürüne dönüşüm sürecinde, insan zihinsel süreçlerinin de değiştiğini savunmakta-

Türk musıkiciler. Putperest kral ve kraliçenin St. George tarafından vaftiz edilişini gösteren, San Giorgio okuluna ait yağlıboya bir tablodan ayrıntı. (Vittore Carpaccio, XV.-XVI. yüzyıl)

dır. McLuhan'a göre basılı sayfa gerçekliğin boyutlarını daraltır ve okuyucu tepkisini yoğunlaştırır.[16] Ayrıca, onaltıncı yüzyıldaki basılı gerecin çoğu, öğrenimsiz ve yanlı öğrenim görmüş halk kitlelerine hitap etmek üzere tasarlanmıştı. Anadilde çeşitli konular üzerine yazılmış risalelerle ayartılmış okuma yazmasız insanlar bu yeni materyalleri ilk okuma parçaları olarak kullanmaya başladılar.[17] Yalnızca bir tane risale ya da kitaba sahip de olsa herbir aile, ortak bir kitap kültürünün yaratılmasında bir uyaran oldu. Gerçekten, bu yeni kitapla iletişim ortamı, pazarın büyük bölümünü kendisi oluşturdu.

Matbaacılar, basım-kapitalizminin yayılımı,[18] dünya çapındaki buluşlar ve keşiflerden ya da Güneydoğu Avrupa ve Doğu Akdeniz'deki Türk fetihlerinin anlatımlarından kısa zamanda büyük kazançlar elde etmeyi umuyorlardı. Gutenberg matbaasında 1454'te basılan ilk kitaplardan birisi Türklere karşı Bizans mücadelesini ve Kıbrıs'ın düşüşünü anlatan Paulinus Chappe tarafından yazılmış kısa bir risaleydi.[19] Chappe'nin eseri, bir sonraki yüzyılda Türk kültürünün çeşitli yönlerini anlatan ve Hıristiyanlara karşı "Türk gaddarlığına" ilişkin dedikoduları aktaran kitaplar çığını oluşturacak şeyin Almanca başlangıcı idi.[20] Bu literatür, yabancı bir konuya dayanan ilk Alman operasında bile Türklerin ele alınmasına yol açtı.[21] Johann Wolfgang Franck'ın "Kara Mustafa" adlı operası (1686), IV. Mehmed'in Viyana'yı kuşatmasını konu alan Lukas von Bostel'in cönküne dayanıyordu. Whaples (1958),[22] Sanal (1964)[23] ve Ringer'ın (1965)[24] daha önce denediği gibi Aksoy da seyahatnamelerde yayımlanan Türk ezgilerinin Avrupa müziği dağarında izini aramaya çalışır (s. 73, 297). Aksoy, önce Thomas Shaw'un, daha sonra da Laborde'un yayımladıkları bir Türk ezgisini Carl Maria von Weber'in "Oberon" operasında (1826) "Mağrip Dansı" adıyla kullandığını Ambros'un eserinde izleyerek kitabına almıştır (s. 297). Yazar, aynı zamanda, seyahatnamelerde bulunan "Türk müziği" notalarını günümüzde bulunan eserlerle de karşılaştırmak gibi (s. 299-300) çok güç bir işi de başarmaktadır.

17-18. yüzyıllarda Paul Rycot, Lady Montagu veya Ignatius Mouradjea d'Ohsson ayarında ve bunlarla kıyaslanabilecek derecede önemli Alman gezgini ve gözlemcisi bulunmaz. Alman yazarların Almanlarla Türkler arasındaki çapraz kültürel ilişkiye tepkilerini anlamak zor değildir. Onaltıncı yüzyılın ilk onyıllarında Tuna boylarında akan Afro-Türk ordular, bir imparatorluklar arasındaki çatışmadan daha farklı olarak, kültürler arasındaki bir yarışmayı simgeliyordu. Bu, farklı, korkutucu ve kısır bir yaşam biçimi olduğu görünen bir şeye karşı Avrupalının savaşıydı.[25] Savaş alanındaki "Türk cesareti ve zalimliğine" Alman tepkisinin simgeleyici bir örneği ünlü bir Luther'ci reformist olan John Brenz'inkiydi. Brenz, her uygarlaşmış insanın savaşı ılımlı bir tarzda yürüteceği ve "aynı zamanda ilahi yasa ile aynı şey olan doğal yasayı çiğnemeyeceği" sonucuna ulaşıyordu.[26] Aynı doğrultuda Alman hümanisti John Adolph Muelich (Johannes Adelphus) 1513'te şöyle yazmakta: "Türk adalet duygusundan yoksun büyük bir barbardır".[27] Türklerin çocukları anababalarından, kardeşi kardeşten, karıyı kocadan ayırıp sonra köleleştirmeleri veya on yaşın altındaki erkek çocukları İslam inancına döndürmelerine ilişkin anlatımı Almanların yüreklerine korku veriyordu.[28] Muelich risalesinde, Muhammed'i bir "sahte peygamber, Haç'ın düşmanı ve lanetli yasaların babası" diye niteleyerek ortaçağ haçlılarınkilere benzer küfürleri yağdırıyordu.[29] Müelich'in risalesi, sonunda haçın gücünün "kafir Türkleri," insan hayatı bakımından yüksek bir maliyet karşılığında da olsa, yeneceğini bildirerek son buluyordu.[30] Onaltıncı yüzyılın başlarında Almanya'da dinsel heyecanın yeniden canlanışının kısmen Alman kurumlarına karşı Türk tehdidinden ileri geldiğini öne sürmek akıldışı olmaz.

Reform'un yarattığı dinsel mücadele ve polemik de Türklere karşı küstah ve düşmanca davranışların oluşumuna katkıda bulunan bir atmosfer yaratıyordu. Luther yanlı-

sı bir reformist olan Urbanus Rhegius, kalemi Katoliklerle olan şiddetli risale savaşlarında sivriltilmiş olarak, yayınladığı bir vaazında Türklerin sonunda Batı karşısında yengi kazanmış olacakları ve inançları yüzünden Hıristiyanları şehit edecekleri konusundaki korkularını belirtiyordu. Rhegius'un düşüncesine göre ne Katolik ne de Türk İsa yoluyla kurtuluşa ya da iman ile haklılık kazanmaya inanmadıklarından, hem İslam hem de Katolik önderler sahte peygamberlerdi ve onlara buna göre davranılmalıydı.[31] Hanover'de 1538'de verilmiş başka bir vaazında Rhegius, algıladığı Hıristiyan dünyasına yönelik iki tehditten büyük olanının Türk tehdidi olduğunu kuşkuya yer bırakmıyacak biçimde belirtir. "Şeytanın en iyi havarisi ve işçisi, Şeytan'ın insanlaşmışı olan Türk'tür"[32] diye yazan Rhegius, köylü kadınlarının ırzına geçen, kılıçtan geçirilmiş veya köle edilmiş olanların açlıktan ölecekleri bir biçimde yiyecekleri yağma eden Türk askerlerinin canlı resimlerini yaratarak devam eder.[33] Benzer etkiyle, yukarda anılan reformcu John Brenz, onları Rhegius'un yaptığı gibi Katolikler yerine Yahudilerle karşılaştırarak "İslam kafirlerini" bağlantılandırır. Brenz şöyle yazıyor: "Ama onlar [Türkler] sorun çıkaran Yahudiler['e benzer]dir, yani Abraham'ın haklı tohumlarına korku veren kurt köpekleri ve katillerdir".[34] Türkler konusundaki anlatımlarında Rhegius ve Brenz, aslında Luther'in içinde İslam'ı bozuk bir din olarak betimlediği ünlü risalesi *Türklere Karşı Savaş Üzerine* (1529)'de yazdıklarına pek az şey ekliyorlardı. Luther'e göre Kuran bir şiddet elkitabı idi, çünkü hükümetleri kılıca sarılmaya özendiriyordu. "Böylece, Türk gerçekte bir katil veya bir hayduttan başka birşey değildir" diye[35] sonuca ulaşıyordu Luther. İslam egemenliğinin fiziksel tehdidi arttıkça Türk karşıtı propaganda büyüyordu. Yine de, 1513'de yayımlanan Muelich'in Türk analizinde bulunabilecek şeylere Türk kültürü hakkında içgörü ya da nesnel bilgi olarak yeni pek az şey eklenmişti. Türk'ün stereotipi onbeşinci yüzyıl sonları ve onaltıncı yüzyıl başlarında matbaa kültürü içinde dondurulmuş ve kalmıştı.

Mevlevî Ayini. Van Mour'un resmi. Ferriol, 1707-1708

Türklere karşı düşmanlık Avrupa'lı gezginlerin müzik üzerine yazdıklarına da yansıyordu. Aksoy'un kitabında yer almayan, Türk müziğini alçaltıcı betimlemelerden birisini yapan Forkel şöyle yazar:

"Türklerin müziği hâlâ bir emekleme dönemini yaşamaktadır ve mükemmel bir seviyeye ulaşması da şüphelidir. Türk müzisyenleri müziği çirkinleştirmek için ellerinden geleni yaparlar. Din adamları [halkın] camiye gitmektense konserlere gitmelerinden çekinirler. Flüt [ney?] Türklerin hala acı çekmesini sağlayan tek çalgı olarak görünmekte. Konstantinapolis'de ustalıkla fakat aynı zamanda zevksiz ve usulsüzce çalınan lavtaya benzer üç telli bir çalgıya [saz] sıkca rastlanır." [36]

Türk yaşayışı üzerine odaklanan birkaç antolojiden biri Henrich Müller'in *Turckishe Historien*'idir.[37] Bu ciltte Müller, hümanist Johannes Aventinus (Johannes Turmair)'ün[38] o zamana dek yayınlanmamış Türk karşıtı bir risalesini, Luther'in *Türklere Karşı Savaş Üzerine* adlı risalesini ve bir editör tarafından İtalyancadan çevrilmiş İslam üzerine bir çalışmayı katmıştı. Müller'in, giriş bölümünde verilen hümanist tarih görüşünden[39] temelde Luther'in ve Aventinus'un yapıtlarından yaptığı seçmelerde yansımasını bulan papa ve Türk karşıtı duygularına kadar yayılan kendi fikirlerini açmak için seyahat antolojisi aracını kullanmış olduğu belirtilmeye değer.

Onaltıncı yüzyılın editörleri, hümanistleri, reformistleri, profesörleri ve kaşifleri matbaa kitapları ortamında bir batı-dışı imajı yaratmışlardı. Son çözümde gözlemcinin uyruğu ya da gözlenen halkın etnik kökeninin pek fark etmediği görülüyordu. Ele alınan konu ister "kafir Türk", ister vahşi "kızıl derili", ister "kara Afrikalı" olsun, bazı temalar önceden tahmin edilebilir bir sıklıkta belirir. Batı-dışı karşısındaki Avrupalı eleştirinin diğer bir temel alanı "barbarlarda" yeterli adalet ve hükümet yapısı sis-

temlerinin görünür yokluğu idi. 16. yüzyıl hümanisti olan Hans Lewenklaw (Johann Leuneclavias) Türkler'le ilgili olarak şöyle yazar: "Barbar halklar durumunda olduğu gibi, insafı temel alan bir adaletleri değil de şiddetli bir adaletleri var . . . çok yasaları yok".[40] Öteki bir Alman hümanisti, John Muelich (Adelphus), "başkaları için değil de yalnızca kendileri için adaletleri olduğundan Türkler büyük barbarlardır"[41] yorumunda bulunur.

Halep'teki Osmanlı paşasının çalgı takımı. Soldan sağa: def ve hanende, "tanbur", ney, Arap kemençesi, nakkare. (Russell, 1794)

Michel de Montaigne, seyahat edebiyatındaki zayıflıklara ilk dikkat çekenlerden biriydi. Kaşiflerin gittikleri yerlere ve gördükleri şeylere ait tam anlatımlar vermelerinin sağlanmasının zorunlu olduğuna inanıyordu, ancak şunları yazıyor: "Kutsal toprakları gördüklerinden, bize dünyanın tüm geri kalanı hakkında haberler verme ek ayrıcalığına da konmak istiyorlar."[42] Şöyle devam ediyor Montaigne "Bundan dolayı, her türden barbarlıkta onları geçen kendimizle karşılaştırarak değil de, aklın yasalarına göre bu insanları barbar diye nitelendirme hakkında bulunuyoruz."[43]

Avrupalı hümanist, gezgin veya editörün kültürel küstahlığı belki de her uygarlığın karakteristiğidir. Keşifler çağı boyunca keşfedilen toprakların çoğunu sonunda Avrupa uluslarının fethetmiş ya da denetimini ele geçirmiş oldukları çarpıcı bir gerçek olarak kalmaktadır. "Öteki" dünyaya bakan Avrupa'nın ilk izlenimleri kalıcı izlenimler olmuş, Batı kültürü ethos'unun kalıcı bir kısmını oluşturmuştu. Durmadan yinelenen, basmakalıplaşmış ve sık sık da hatalı özellikleriyle seyahat edebiyatı, konuyla ilgilenenler ve bilimciler için geniş bir ilginçlik taşıyordu. Konuyla ilgilenen, uzmanlık dışı okuyucu için uzak diyarların anlatımları hem eğlendirici hem de öğretici idi. Yirminci yüzyıl için seyahat edebiyatı, uzun ömürlü kültürel tavırların bir teknolojik yenilikle birleştiklerinde ne denli hızla oluşabileceklerini vurgular. Çapraz kültürel ilişkilerde bulunan Avrupalı gezginlerin yantutuculuğu ve önyargıları budalaca şeyler olmakla birlikte, kitap kültürü ortamına hızla emilmişler ve orada kalıcılık sağlamışlardı. 19. yüzyıldan sonra gezgin dediğimiz Avrupalı, bir antropolog karakterine bürünüyordu. Kuşkusuz, rekabetin çok olduğu bir pazarda matbaacılar ve kitap satıcıları, kuşaklar boyu öğrenci ve bilimcilerin yabancı ve pagan kültürlere ilişkin bilgi edinecekleri hammadeleri bir yandan yaratırken aynı zamanda da seyahat kitaplarından önemli kârları cebe indiriyorlardı. En erken antropologlardan biri olan John Blumenbach (1742-1840), insan ırklarını irdeleyen yapıtlarında, onaltıncı yüzyıl seyahat edebiyatını temel kaynaklarından biri olarak kullanmaktaydı.[44]

Aksoy'un kitabı, seyahat söyleminin müzikal etnografya alanında yapılması gereken birçok araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Seyahatnamelerde yer alan müzikal imajlar (resimler, taslaklar), yaratılan ortografiler ve derkenarlar, tarihsel Türk müziği hakkında bize bir fikir verebildiği halde beraberinde birçok soruya da yanıt bulmamızı gerektirir: Bu imajlar, gezginlerin mesajları veya organologların betimlemelerinden daha fazla bir anlam mı taşımaktadır? Bunları sınıflandırıp müzikal ve kültürel bir tipoloji oluşturabilir miyiz? En sonunda, bu imajları oluşturan imajinasyonların anlamını çözümleyebilir miyiz? Müzik tarihinde "Öteki" sorununu irdeleyebilmek için bu soruları yanıtlamamız kaçınılmazdır.

Bülent Aksoy kitabı boyunca, seyahatnamelerdeki müzikle ilgili bilgi kırıntılarıyla ipuçlarını değerlendirerek anlamlı sonuçlara varmaya çalışıyor. Kitabın en önemli özelliklerinden bir diğeri ise Aksoy'un Osmanlı müzik edimini (practice) çağdaş edim ile karşılaştırdığı ve eser analizlerinin bulunduğu bölümlerdir (s. 42-45). Aksoy, kitabının son bölümünde hiçbir kuramsal çerçeve çizmeden gezginlerin gözlemlerini sosyomüzikolojik açıdan değerlendirmeye çalışıyor. Osmanlı müziği üzerine çalışmalar, Osmanlı toplumunda müziğin işlevi sorusu henüz ele alınamayacak kadar sınırlıdır. Yine de, Aksoy, bu bölümdeki girişimiyle müzik sosyolojisi alanında yepyeni bir araştırma konusunun ilk adımını atmış olmaktadır. Yazarın, gezginlerin izlenimlerinden çıkardığı bir başka sonuç ise

Türk müziği sözlü eserlerinin genel olarak "çok gürültülü" ve "bağırarak" söylendiğidir (s. 158). Pek bilimsel olmıyan bu savlara dayanarak Aksoy'un "bu eğilimin ulusal bir zaaf olduğu" (s. 159) sonucuna da varması kitabın bilimsel akışına gölge düşürmektedir. Kitap boyunca sık sık birbirine karıştırılan "perde", "ses" ve "ton" terimleri ise, olsa olsa, Türkiye'de henüz bir Müzikoloji Terimleri Sözlüğü'nün yayımlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

NOTLAR

1 B. Aksoy, **Sermüezzin Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevi Ayini** (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1992).

2 B. Aksoy, **Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki** (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1994).

3 Michael Praetorius, **Syntagma Musicum, Tomus Secundus de Organographia**, Wolfenbüttel (1619) ve **Syntagma Musicum**, ikinci cilt. "De Organographia"nın birinci ve ikinci bölümleri. İngilizceye çeviren Harold Blumenfeld, (New York, 1962).

4 Giambatista Toderini, **Letteratura Turchesca**, cilt 1, (Venedik, 1787).

5 Türkiye'de müzikoloji çalışmalarının yalnız belge ve gözlemlere dayalı bir antolojiye değil, aynı zamanda kuramsal, dizgesel ve yöntembilimsel yapıtları özgün metinlerle birlikte içeren bir antolojiye gereksinimi vardır. Etnomüzikoloji literatüründe benzer çalışmalar için bkz. Frank Harrison, **Time, Place and Music: An Anthology of Ethnomusicological Observation** c. 1550 to c. 1800 (Amsterdam, 1973); R. D. Abrahams ve J. F. Szwed, **After Africa**. . . (New Haven, 1983).

6 Harald Heppner, "Das 'Westliche' Türkenbild im Zeitalter der Aufklarung," **I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri** içinde (Eskişehir, 1987), s. 98.

7 Örneğin, bkz., M. K. Whaples'ın yayımlanmamış doktora tezi. "Exoticism in Dramatic Music 1600-1800," (İndiana Üniversitesi, 1958).

8 Raphael Georg Kiesewetter, **Die Musik der Araber nach Originalquellen dargestellt** (Leipzig 1842). Bu eserin eleştirel analizi için bkz. Philip Bohlman, "R. G. Kiesewetter's Die Musik Der Araber: A Pioneering Ethnomusicological Study of Arabic Writings on Music," **As. Mus.** 18-19 (1986).

9 Çağdaşı ünlü bestecilerden Verdi'yi bile etkileyen **Historie generale de la musique** (Paris, 1869) adlı eseriyle Fetis, genel müzik tarihi kapsamı dışında Avrupalı olmayan müziğin kimliğini inceliyen ilk müzikolog olma özelliğini taşıyordu.

10 Roland Barthes, **Image - Music - Text** (New York, 1977), s. 32-51.

11 Whaples, a.g.k., s. 264.

12 Whaples, a.y., s.265.

13 Elizabeth L. Einstein, "The Advent of Printing in Current Historical Literature: Notes and Comments on an Elusive Transformation," **Amer. Hist. Rev.** 75 (1970): s. 729.

14 Elizabeth L. Einstein, "Clio and Chronos: An Essay on the Making and Breaking of History-Book Time," **History and Theory 6** (1966): s. 40.

15 Jean-Marie Charon, ed., **Medya Dünyası** (İstanbul, 1992), s. 118.

16 Marshall McLuhan, **Understanding Media: The Extensions of Man** (New York, 1965), s. 178.

17 Richard G. Cole, "Propaganda as a Source of Reformation History," **Lutheran Quart.** 22, 2 (1970): s. 166-171.

18 Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism** (London, 1983).

19 Kommission für Den Gesamtkatalog Der Wiegendrucke, **Einblattdrucke Des XV. Jahrhunderts** (Wiesbaden, 1968), s. 121.

20 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlıların dev bir siyasal güç olarak dünya sahnesine çıkışları ve matbaanın icadı hemen hemen eş zamanlıdır. Dolayısıyla matbaayı izleyen dönemde Türkler'e ilişkin yayınlar çığ gibi artmıştır. Türk karşıtı yayınlar bibliyografyası için bkz: Carl Göllner, **Turcica: Die Eurapaischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts** (2 cilt, Berlin ve Budapeşte, 1961). Göllner'in bibliyografyasında yalnız 16. yüzyıl Avrupa'sında bu konuda yayımlanmış 2463 kitabın dökümü vardır.

21 Whaples, a.g.k., s. 28-29.

22 Whaples, a.y.

23 Haydar Sanal, **Mehter Musikisi**. . . (İstanbul, 1964).

24 A. L. Ringer, "On the Question of Exoticism in 19th Century Music," **Studia Musicologica** 7 (1965): s. 115-123.

25 John W. Bohnstedt, "The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as seen by German Pamphleteers of the Reformation Era," **Amer. Philos. Soc.** 58, 9 (1968): s. 5.

26 Johann Brenz, **Turcken Bieclein** (s.y., 1537), s. A5. Bu risale Paul Hohenemser'in **Flugschriften-sammlung Gustav Freytag** (Hildesheim, 1966) adlı eserinde yer alır (no. 1674).

27 Johann Adolp Muelich, **Die Turchisch Chronica**. . . (Strassburg, 1513), s. B6.

28 Muelich, a.y., s. C8.

29 Muelich, a.y., s. C7, D.

30 Muelich, a.y., s. D. Muelich Türk kültürü hakkındaki bilgileri Hartmann Schedel'in **Des Buchs der Chroniken und Geschicten** (Nürnberg, 1943) adlı kitabından almıştır.

31 Urbanus Rhegius, **Wie die falschen Propheten erkennen**. . . (Wittenberg, 1539), s. G, G2. Hohenemser, a.g.k., no. 3468.

32 Urbanus Rhegius, **Ein Sermon von den guten/ und bösen Engeln/ zu Hannover gepredIget** (Wittenberg, 1538), s. B. Hohenemser, a.g.k., no. 3456.

33 Rhegius, a.y., s. B.

34 Brenz, a.g.k., s. B3. Brenz ". . . /aber es sind Rotte Juden/ das ist bluthunde und mörder/ verfolgen den rechten samen Abrahe" diye yazar.

35 **Works of Martin Luther** (Philadelphia, 1931) 5: s. 95.

36 J. N. Forkel, **Musikalisch-kritische Bibliothek** (Gotha, 1778), cilt 1, s. 231-2. Forkel'in Türk müziğine ilgisi, hemen hemen bütünüyle başkalarının seyahatnamelerine dayanır ve evrensel müzik tarihi için çerçeve oluşturma girişimine yardımcı bir görev görür. Forkel'in 19. yüzyıl müzik tarihçileri üzerine etkisi büyüktür.

37 Heinrich Müller, **Turckishe Historien** (Frankfurt, 1563).

38 Aventinus'un risalesi **Ain Warnung und Anzaigung der Ursach, warumb got det her dem Turken** 1529 yılında Viyana kuşatması sırasında yazıldığı halde 1563 yılında, ölümünden 29 yıl sonra yayımlanmıştır.

39 Müller, a.g.k., s. ii.

40 Johann Leunelavias, **Newe Chronica Türckischer Nation** (Frankfurt a/M, 1590), Das Historiae Musulmanae'nin önsözü.

41 Muelich, a.g.k., s. B4.

42 Michel de Montaigne, **Essays**, İngilizceye çeviren J. M. Cohen, (Edinburgh, 1958), s. 108.

43 Montaigne, a.y., s. 114.

44 D. J. Cunningham, "Anthropology in the 18th Century," **Jour. Royal Anthrop. Inst.** 38 (1908): s. 25. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl antropolojik çalışmalar için bkz. Margaret Hodgen, **Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries** (Philadelphia, 1964).

Bir Jean-Paul Çevirisi Hakkında Notlar

SELİM SOMÇAĞ

Jean-Paul Roux, günümüzün en önemli Türkologlarından biridir. Başlıca çalışma alanı olan Türklerin İslâm öncesi inanç tarihi konusundaysa yaşayan en önemli araştırmacıdır. Yazarın bu alanda yıllar süren çalışmalarının sonuçlarını içeren *La Religion des Turcs et des Mongols* adlı eserinin Türkçeye çevrilmesi kültürümüzün için büyük bir kazançtır. Bugünün Türkiye'sinde maalesef çok az kişinin ilgi duyup okuyacağı bu güç eserin çevirisini üstlenen Prof. Kazancıgil'i ve kitabı yayınlayan İşaret Yayınları'nı bu girişimlerinden ötürü kutlamak gerekir. Ancak çeviride birçok tartışmalı nokta bulunduğu kanısındayım.

Çeviride ilk göze çarpan hata, orijinal metinde yeralan ve Fransız alfabesiyle yazılmış olan Türkçe kelimelerin olduğu gibi alınmış olmasıdır. Bu yüzden bazen en tanıdık Türkçe kelimeler bile adeta Fransız telaffuzuyla karşımıza çıkmaktadır. Kızıl yerine kizil (s.16), Tarım (Doğu Türkistan'daki Tarım Havzası) yerine Tarim (s.17), Pazırık yerine Pazyryk (s.55), ırkla- (kehanette bulunmak) yerine

Üzerinde Budist bir Türk rahibi deseni olan eski bir halı

Jean Paul Roux

Türklerin ve Moğolların Eski Dini

Türkçesi: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

İşaret Yayınları, İstanbul 1994. 312 s.

ırkla- (s.55), ırla- (şarkı söylemek) yerine ırla- (s.55), okı- yerine oki- (s.70), yagrıncı yerine yagrinci (s.77), obrıl- yerine obril- (s.89), albız (albino) yerine albiz (s.114), Kazılık (Dede Korkut Kitabında geçen dağ) yerine Kazilig (s.128, 165), kıl yerine kil (ss.162), Tuğrıl yerine Tuğril (s.167), kıl- yerine kil- (s.212). Bu hataların yazarın giriş bölümüne transkripsiyon alfabesi kullanmamış olması sebebiyle Fransız okuyucu ı harfi hakkında uyaran bir not (s.7) eklemiş olmasına rağmen yapılmış olması da dikkat çekicidir. Metinde Türkçe ibareler geçtiğinde yazar bunların Fransızca açıklamalarına yer vermiştir. Bu ibareler bazen eski Türkçedir ve konunun uzmanı olmayan Türk okuyucusu için anlaşılmazdır; fakat bazen de günümüz Türkiye Türkçesini bilen herkesin anlayabileceği sözlerdir. Kazancıgil'in bu ikinci durumda da Roux'nun açıklamaları Fransızcanın ifade tarzına sadık kalarak çevirmesi tuhaf sonuçlar yaratmıştır. Mesela Kazancıgil'e göre s.107'de Irk Bitig'den alınan "kün batdı" ve "ay batdı" ibarelerinin bugünkü Türkçe karşılığı "ay atam" veya "ay babam" değil "benim ay babam"dır (s.143). "Tengrim" kelimesinin karşılığı "Tanrım" veya "Allahım" değil, "benim Allahım"ır (s.196). Bitişken bir dil olan Türkçede iyelik ekleri sayesinde özel bir vurgu gerekmedikçe iyelik zamiri kullanılmaz. Hele sözkonusu ifadelerin eski Türkçe asılları apaçık dururken çevirmenin bunların başına birer iyelik zamiri getirmesinin sebebi nedir? Benzer şekilde Kazancıgil'e göre "küçlüg" kelimesinin bugünkü Türkçesi "güçlü" değil "güçlü olan" (s.139), "yok bolmak" ibaresinin bugünkü Türkçesi de "yok olmak" değil "hiç olmak"tır (s.212). Bir tutarsızlık da s.17'de "Zerdüşt" denmişken s.21'de "Zaratustra" denmesidir.

Çevirede geçen bazı ifadeler Kazancıgil'in Türkçe bilgisi hakkında şüphe uyandırmaktadır: "Bir yay atışı uzaklığındaki mesafe" (s.98). Türkçede yay atışı diye bir ifade yoktur. Yay atılmaz, ok atılır. Dolayısıyla ok atışı denir. Ayrıca uzaklık ve mesafe eşanlamlı kelimelerdir. "Okun yayı ile boğmak" (s.136). Kazancıgil yay kirişiyle adam

boğmayı kastediyor. "Biri kırsal diğeri tarımsal iki medeniyet" (s.152). Ne demek acaba? Orijinal metinde kırsal kelimesinin karşılığı "pastorale" kelimesi olsa gerek. Elbette bizim bildiğimiz Türkçede kırsal "pastorale" demek değildir. S. 142'de "dişi deve" ifadesi yeralıyor. Türkçede devenin dişisine maya denir. Devenin hayatımızdan çekilmeye yüz tutmasıyla bu kelimenin de unutulmaya başlandığı doğrudur; fakat Türk kültür tarihiyle ilgili bir kitapta bu hususa dikkat edilmesi gerekirdi.

Çevirmenin konuya yeterince hakim olmaması da çeşitli hatalara yolaçmıştır. Çevirinin iki yerinde Türk-Moğol göçebelerinin geleneksel konutu olan yarımküre şeklinde, ahşap iskelet üzerine keçe kaplı çadır anlamında "yurt" kelimesi kullanılmıştır (s. 121, 235). Bu tip çadıra 19. yüzyıldan beri Batı dünyasında galat olarak "yurt" denmektedir. Bu bir Rus seyyahın yanlış anlamasından kaynaklanmış olup Türkçenin herhangi bir lehçesinde, herhangi bir tarihte buna ya da başka bir çadıra yurt denmemiştir. Bu konuta eski Türkçede yalnızca "ev" denirdi. Günümüzde ise bu çadıra Türkistan'da "terme öy", Anadolu'da ise "derimevi" veya "topak ev" denmektedir. Zeki Velidi Togan'ın belirttiği gibi, ana dili Türkçe olan birinin Batılıların galatına sahip çıkarak derimevine "yurt" demesi gülünçtür. Bir Hun efsanesinden bahsedildikten sonra: "Procope, bunu bir simeryen haline getirmekte" (s.173) deniyor. Bu konuyu bilmeyen birinin bu cümleden bir anlam çıkarması imkânsızdır. Bir defa simeryen nedir? Anlaşılan Türkçede Kimmerler olarak bilinen Cermen kavmine atıfta bulunuyor. Yani Procope, bu efsaneyi Kimmerlere malediyor. Çevirmenin bunu ifade ediş tarzı, metni anlamamış olduğunu göstermektedir. S. 199'da "runik harfleri" denmektedir. Runik kelimesi bir sıfattır; İskandinav Run yazıtlarından gelir. Dolayısıyla ya "Run harfleri", a da "runik harfler" denir, fakat "runik harfleri" denmez. Azerbaycan'da yaşayan, inançları Türkiye Kızılbaşlarına benzeyen dini grubun adı. Türkçe literatürde Ehl-i Hak olarak yerleşmiştir. Buna "Ahl-e Haq" demek (s.187) yersizdir. Benzer şekilde, Türkçe literatürde Süryani Mihael olarak tanınan kronik yazarına "Suriyeli Mişel" (s. 173) denmesi doğru değildir.

Çeviride Dede Korkut Kitabından birçok alıntı mevcuttur (s. 75, 141, 144, 147, 153, 155). Bunlar Fransızca tercümeden tercüme edilmiştir. Halbuki günümüz okuyucusunun da kolaylıkla anlayabileceği son derece güzel bir Türkçeyle yazılmış bu metinlerin asılları kullanılmalıydı. Türk kültür tarihiyle ilgili bir eserde, Dede Korkut destanlarının kahramanlarının tercüme kokan bir dille konuşturulması okuru rahatsız etmektedir.

Bütün bunlardan ayrı olarak, çevirinin çoğu zaman akıcılıktan ve vuzuhtan yoksun olduğunu söylemek haksızlık olmayacaktır. Roux'nun bu seçkin eseri daha özenli bir çeviriyi hak etmektedir.

İletişim'den

AYKUT KANSU

1908 Devrimi

1908 Devrimi'ne giden yol, "meşrutiyet" çerçevesini aşan bir siyasal rejim değişikliğine doğru kıvrılırken... Aykut Kansu'nun yakın dönem tarihimizi "deşen" çalışmalarının ilk halkası. Resmî tarihçiliğin ve yerleşik muhalif tarihçiliğin yeterince önem vermediği, "ihmal edilen" bir tarih kesiti, önemli bir dönüm noktası... Hükümetin sorumluluk çerçevesi, mutlakiyetçi monarşinin ağırlığı, bürokrasinin egemenliği; hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır artık...

"Kitap İhtiyaçtır" • İletişim Yayınları

DAĞITIM: İstanbul Küçükayasofya Cad. 17-19, Sultanahmet 34400 • Tel. (0-212) 517 71 58 • Fax: (0-212) 517 71 57 ● Ankara Selanik Cad. 72, Yenişehir 06640 • Tel. (0-312) 417 78 35 • Fax: (0-312) 425 06 82 ● İzmir 859 Sok., Saray İşhanı C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel. (0-232) 483 10 40 • Fax: (0-232) 484 46 65
KİTABEVİ: Ankara Selânik Cad. 72, Yenişehir ● İzmir 859 Sok. 33/B, Konak • Kıbrıs Şehitleri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak ● Bodrum Çarşı Mah., İnci Sok. 2

KİTAP DAĞARCIĞI

Devletçiliğe İlişkin Gözlem ve Değerlendirmeler

Ekonomide özelleştirme rüzgârlarının estiği günümüzde, hakkında az bilinip de çok konuşulan konuların başında devletçilik gelir. Cumhuriyet dönemi Türkiye iktisat tarihi kapsamında üzerinde değerli araştırmaların yapıldığı bir dönemi ifade eden devletçiliğe ilişkin olarak Haldun Derin, Korkut Boratav, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in yapıtları bu alanda değerini halen koruyan çalışmalardır.

Derleyen: Nevin Coşar

Türkiye'de Devletçilik

Bağlan Yayınları, Nr. 92, İstanbul 1995, 298 sayfa. ISBN-975-7696-80-3

Boğaziçi Üniversitesi'nden Dr. Nevin Coşar devletçiliğe ilişkin çeşitli görüşleri ve değerlendirmeleri içeren bir derleme yayına hazırlamış. Bu derlemenin ilk bölümü "Bazı Yazarların Kaleminden Devletçilik Üzerine Yazılar" başlığını taşıyor. Bölüm başlığından da anlaşıldığı gibi bu dönemde yaşamış ve devletçilik yanlısı veya karşıtı olan Ahmed Hamdi Başar, İsmet İnönü, Recep Peker, Vedat Nedim Tör, Ahmet Ağaoğlu ve Tekin Alp'in devletçiliğe ilişkin görüşleri kendi kalemlerinden nakledilmektedir. "Devletçiliği İktisadi, Politik, İdeolojik, Sosyolojik ve Mali Yönleriyle İnceleyen Yazılardan Seçmeler" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise sırası ile R.W. Kerwin, Korkut Boratav, Faruk Birtek, Haldun Gülalp, Osman Okyar, Z.Y. Hershlag, Emre Kongar ve Nevin Coşar'ın devletçiliğe ilişkin daha önce yayınlanmış olan makaleleri yeralmaktadır. Kitabın sonunda bir kaynakça bulunmaktadır. Devletçiliğe ilişkin görüş ve değerlendirmeleri içeren bu derlemenin genişletilmesi ile işlevini daha da artıracağına kuşku yoktur. Kitabın genişletilmesi veya yeniden basımı halinde sayın derleyenin ilk bölümde kendi kalemlerinden devletçiliğe ilişkin görüşlerini aktardığı dönemi yaşamış kişiler arasında Celal Bayar'a da yer vermesinin gerekliliğini bir öneri olarak iletmek gereksinimini duymaktayız.

Murat KORALTÜRK

Rakamlarla Osmanlı Tarihi

Türkiye'nin en ciddi resmî kurumlarından olan Devlet İstatistik Enstitüsü yeni bir dizinin yayınına başladı. Tarihi İstatistikler Dizisi adı altında beş kitabın yayını gündemde. Bu dizinin ilk kitabını oluşturan ve değerli iktisat tarihçisi Şevket Pamuk'un hazırladığı 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti başlıklı kitap ise geçtiğimiz Ağustos ayında yayınlandı. Dizide yeralan ve projelendirilen diğer çalışmalar ise Cem Behar'ın yönetiminde hazırlanan Osmanlı Nüfus İstatistikleri, 1500-1914; Yavuz Cezar'ın yönetiminde hazırlanan 19 Yüzyılda Osmanlı Maliye İstatistikleri; Tevfik Güran'ın yönetiminde hazırlanan 19. Yüzyılda Osmanlı Tarım İstatistikleri ve Şevket Pamuk'un yönetiminde hazırlanan İstanbul'da Fiyatlar ve Ücretler, 1453-1914'dür.

Şevket Pamuk

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti

Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Nr. 1831, Ankara 1995, 83 sayfa. ISBN-975-19-1178-8

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti başlıklı kitabın başlangıcında DİE eski Başkanı Orhan Güvenen ve Halil İnalcık'ın sunuş yazılarının ardından Şevket Pamuk projede izlenen yöntem için "Eldeki tarihi malzemeye mümkün olduğu kadar eleştirel yaklaşarak, bu malzeme, kendi iç tutarsızlıkları mümkün olduğu ölçüde ayıklandıktan sonra, verilerin kapsamları, toplanma yöntemleri, sorunları ve güvenilirlik dereceleri tartışılarak yayınlanacaktır" demektedir.

Kitabın bölümleri şunlardır: Osmanlı Dış Ticaret İstatistiklerinin Kapsamı; Osmanlı Dış Ticaret İstatistiklerinin Eksikleri ve Sakıncaları; Osmanlı Dış Ticaretinin Yeniden Dökümü, 1830-1913; 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretinde Genel Eğilimler; Alt Dönemlere Göre 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticareti; Mal Gruplarına Göre Osmanlı Dış Ticareti; Ülkelere Göre Osmanlı Dış Ticareti.

Dizinin yayınının bir an önce tamamlanmasını umarken, başta Şevket Pamuk olmak üzere diziye katkıda bulunan diğer yetkin araştırmacıları kutlamak gerekir.

Murat KORALTÜRK